

УДК 338.43:338.43

JEL Classification: Q1, Q17, Q18

DOI: <https://doi.org/10.32317/2221-1055.201903006>

**М.І. ПУГАЧОВ, доктор економічних наук, професор,
член-кореспондент НААН**

Розвиток зовнішньої торгівлі агропродовольчими товарами

Мета статті - дослідити сучасні тенденції зовнішньої торгівлі України та здійснити прогноз подальшого розвитку торговельно-економічного співробітництва, визначити перспективні ринки збуту вітчизняної агропродовольчої продукції.

Методика дослідження. Основою дослідження є системний підхід до оцінки перебігу ситуацій, що виникали на світовому ринку агропродовольчих товарів. Використано історичний та аналітичний методи при формуванні та аналізі аналітичних матеріалів, а також порівняльний метод для оцінки його результатів.

Результати дослідження. Дослідження відбиває авторський погляд на сучасний процес розвитку зовнішньої торгівлі агропродовольчими товарами в Україні. Проаналізовано тенденції розвитку торгівлі агропродовольчими товарами між країнами, визначено основні проблемні моменти подальшого нарощування експорту та обґрунтовано напрями взаємовигідного співробітництва у майбутньому, які забезпечать отримання економічних вигід українськими товаровиробниками.

Елементи наукової новизни мають запропоновані напрями розвитку українського експорту та розвитку взаємовигідної співпраці в аграрній сфері економіки.

Практична значущість. Вказані підходи можуть бути використані органами державної влади при плануванні майбутніх прогнозних балансів попиту та пропозиції для основних груп аграрної продукції та прогнозуванні розвитку економіки. Табл.: 4. Рис.: 1. Бібліогр.: 11.

Ключові слова: аграрна економіка; зона вільної торгівлі; міжнародна інтеграція; продовольство; сільське господарство; прогноз; ринок; розвиток.

Пугачов Микола Іванович - доктор економічних наук, професор, член-кореспондент НААН, заступник директора з наукової роботи, Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки» (м. Київ, вул. Героїв Оборони, 10)
E-mail: avtor05@ukr.net

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0002-7507-5870>

Постановка проблеми. Міжнародна економічна інтеграція, зокрема створення зон вільної торгівлі, активізували процеси входження українських товаровиробників у світові та регіональні ринки. Як наслідок, Україна стає провідним світовим експортером агропродовольчої продукції. Подальше нарощування вітчизняного експорту потребує аналізу та систематизації сучасних тенденцій зовнішньої торгівлі, прогнозу розвитку торговельно-економічного співробітництва країн на основі застосування ефективних інструментів обробки інформації та моделювання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню міжнародної економічної інтеграції як важливої складової подальшого розвитку вітчизняної економіки та пошуку

шляхів підвищення її ефективності присвячено роботи багатьох науковців. Так, проблеми міжнародної інтеграції України та підвищення на її основі ефективності сільського господарства досліджуються у наукових працях О.Г. Білоруса, В.І. Власова, П.Т. Саблука [1], Т.О. Зінчук [3], І.Г. Кириленка [4], Ю.О. Лупенка [5]. Вони переважно розглядають процеси інтеграції України як форму здійснення зовнішньоекономічної політики в аграрній сфері на основі раціонального використання експортного агропродовольчого потенціалу.

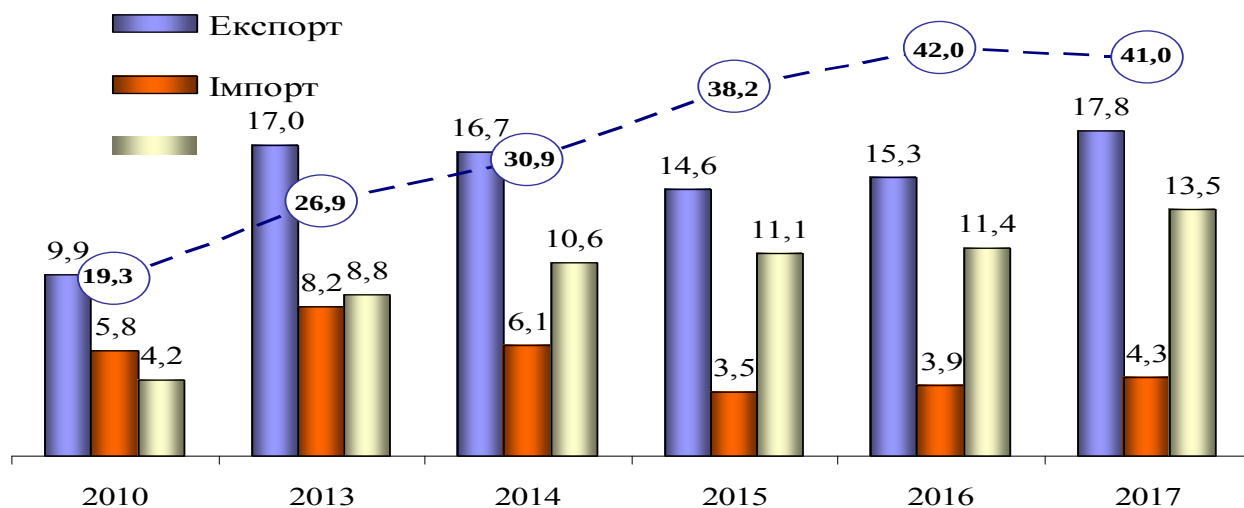
Незважаючи на значну кількість праць з цієї проблематики, дослідження перспектив розвитку аграрного сектору економіки України на сучасному етапі інтеграції є актуальним. На засадах наукового доробку дослідників постає потреба системного опрацювання проблеми подальшого розвитку та функціонування зон вільної торгівлі за учас-

ті України в умовах нарощування експорту, формування нової інституційної системи та підтримки сільського господарства тощо.

Мета статті - дослідити сучасні тенденції зовнішньої торгівлі України та здійснити прогноз подальшого розвитку торговельно-економічного співробітництва, визначити перспективні ринки збуту вітчизняної агропродовольчої продукції.

Виклад основних результатів дослідження. Україна є однією з провідних країн світу щодо виробництва сільськогосподарської продукції та продовольства. Вітчизняні виробники не тільки повністю забезпечують

багатьма видами агропродовольчої продукції (товарні групи 01-24 УКТ^{ЗЕД}) населення країни, а й експортують надлишки за кордон, нарощуючи свою присутність на зовнішніх ринках (рис.). Так, якщо у 2010 р. з України експортовано сільськогосподарської продукції та продовольства на 9,9 млрд дол. США, у 2013 р. - 17,0 млрд дол., то в 2015-2016 рр. обсяг експорту агропродовольчої продукції становив 14,6-15,3 млрд дол. США. У 2017 р. з України було експортовано продукції на 17,8 млрд дол. США. При цьому сальдо зовнішньоторговельного балансу зросло більш як удвічі й досягло 13,5 млрд дол. США.

Динаміка зовнішньої торгівлі України сільськогосподарською та продовольчою продукцією, млрд дол. США

Джерело: Сформовано за даними Державної служби статистики України [2].

За підсумками 2018 р. експорт агропродовольчої продукції (групи 1-24 УКТ^{ЗЕД}, а також казеїн, альбуміни, шкури, хутро, вовна та ін.) становив 18,8 млрд дол. США, імпорт - 5,5 млрд дол., що забезпечило позитивне сальдо майже у 13,4 млрд дол. США. Тобто обсяг експорту вітчизняної агропродовольчої продукції у минулому році став рекордним. При цьому частка цієї продукції в загальному експорті країни становила 39,8%.

Основними передумовами розвитку зовнішньоекономічної діяльності в Україні є лібералізація та вступ до Світової організації торгівлі (СОТ), відміна державної монополії на зовнішню торгівлю, збільшення кількості суб'єктів зовнішньоекономічних відносин. Із набуттям членства в СОТ Україна отримала більший рівень доступу до ринків сільськогосподарських товарів і продовольства інших країн, для захисту торговельних інтересів вітчизняних товаровиробників на зовнішніх ринках і залучення іноземних інвес-

тицій для розвитку вітчизняного агропромислового комплексу.

За період членства в цій організації експорт аграрної продукції з України в грошовому вимірі збільшився практично по всіх товарних групах. Проте лібералізація імпорتنих тарифів істотно позначилася на збільшенні імпорту в Україну окремих груп агропродовольчих товарів із максимальним значенням 13,5 млрд дол. США у 2017 р.

Якщо у 2008 р. - набуття членства Україною в СОТ - найбільшу частку в структурі імпорту агропродовольчої продукції становили м'ясо та субпродукти (12,5%), риба (9,1), плоди і горіхи (8,6), олія (7,3), тютюн та вироби з нього (6,8), шоколад (5,3%), то вже у 2012 р. ситуація дещо змінилася: плоди і горіхи - 14,4%, м'ясо та субпродукти - 9,2, риба - 8,7, тютюн та вироби з нього - 6,5, шоколад - 5,7%, кава, чай і прянощі - 4,1%. У структурі імпорتنих поставок в Україну можна виокремити основні товарні

позиції: овочі, фрукти, м'ясо та м'ясопродукти. Відповідно концентрація імпорту збільшувалася в бік регіонів світу, які збільшили поставки за згаданими товарними позиціями: країни ЄС і країни Північної та Південної Америки, в першу чергу Бразилія і США. Країнами, з яких на постійній основі в значних обсягах імпортувалася агропродовольча продукція, є Німеччина, Туреччина, Польща, Бразилія, США, Норвегія, Італія, Франція, Нідерланди, Індонезія.

Вітчизняні виробники агропродовольчої продукції отримали певні переваги від членства України в СОТ, що позначилося на збільшенні експорту зернових, олій та насіння олійних культур, а також деяких інших товарів. Участь у багатосторонній торговельній системі сприяла закріпленню за Україною статусу великого світового експортера сільськогосподарської продукції, який відіграє провідну роль у системі глобальної про-

довольчої безпеки. Український експорт агропродовольчих товарів позитивно впливає на зниження ризиків цінових коливань на зовнішніх ринках, дозволяє підвищити рівень життя в бідних країнах світу - імпортерів сільськогосподарської продукції.

Основу українського агропродовольчого експорту становить продукція з низьким та середнім ступенем переробки - зернові й олійні культури, соняшникова олія. Частка вищезазначених товарних позицій динамічно зростає. Так, у 2008 р. сумарна їх частка становила 62%, а у 2016-2017 рр. досягла 90%. Експорт продукції рослинництва стабільно переважає показники експорту продукції тваринництва. У 2010-2015 рр. частка продукції рослинництва перевищувала 90% у структурі експорту з України агропродовольчої продукції, найвищий показник - 93,5% - припав на 2012 р. (табл. 1).

1. Структура експорту з України продукції тваринництва і рослинництва

Рік	Експорт продукції тваринництва		Експорт продукції рослинництва	
	млн дол. США	% до експорту агропродовольчої продукції, %	млн дол. США	% до експорту агропродовольчої продукції, %
2008	1158,4	10,3	10127,0	89,7
2009	781,6	8,0	8991,9	92,0
2010	976,0	9,5	9258,3	90,5
2011	1160,3	8,8	11986,8	91,2
2012	1181,0	6,5	17012,9	93,5
2013	1527,5	9,0	15484,5	91,0
2014	1646,3	9,7	15370,7	90,3
2015	833,5	5,6	13947,5	94,4
2016	811,7	5,3	14638,5	94,7
2017	1210,1	6,7	16751,3	93,3

Джерело: Розраховано за даними Державної служби статистики України [2].

Після вступу України до СОТ спостерігається тенденція щодо диверсифікації зовнішніх ринків, здебільшого за рахунок зменшення постачання товарів на традиційні ринки збуту в країни СНД та збільшення частки експорту до країн Європи та Азії, що свідчить про значну фінансову спроможність цих регіональних ринків і конкурентоспроможність української продукції.

Крім того, суттєво зросла частка експорту до країн Африки (7,7% від загального експорту сільськогосподарської продукції у 2008 р. до 19,2% у 2012 р., 15,0% - 2014 р. та 13,5% - 2015 р.). Чітко простежується географічна структура зовнішньої торгівлі України (в першу чергу експорту) агропродовольчою продукцією, де домінують чотири регіони: Азія, Європа, країни СНД та Африки.

Недостатніми вбачаються обсяги експорту до інших регіонів: країн Північної та Південної Америки, Австралії й Океанії.

У 2016-му та 2017 р. на країни Азії припадало 45,8 і 42,8% українського експорту агропродовольчих товарів, Європейського Союзу - 27,1 і 32,2%, Африки - 15,5 і 13,9% та країни СНД - 7,7 і 7,8%, відповідно. Експорт продукції сільського господарства і харчової промисловості до країн Північної та Південної Америки, Австралії й Океанії становив лише 3,3%, що на 2 в.п. більше порівняно з 2008-2011 рр.

Головним досягненням аналізованого періоду слід вважати стрімкий вихід України на ринки Європи та Африки, що пов'язано не тільки зі збільшенням обсягів експорту, а й у цілому з кількісним збільшенням країн-

торговельних партнерів України. Слід підкреслити значне розширення торговельних зв'язків України на ринку продукції зернової галузі.

Основними покупцями української аграрної продукції у світі у 2017 р. були Індія (1954 млн дол. США), Нідерланди (1279), Єгипет (1258), Іспанія (1025), Китай (1016), Туреччина (930), Італія (776), Польща (612) та Іран (528 млн дол. США). Сумарна частка цих країн в українському експорті перевищила 52%. На відміну від 2010-2014 рр., тут сталася помітна зміна - Росія з 3-го місця перемістилася на 15-те.

Значним поштовхом до розвитку зовнішньоекономічної діяльності стало підписання у 2014 р. Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом і

його державами-членами, з іншої сторони (далі - Угода про асоціацію), що забезпечує функціонування зони вільної торгівлі. Європейський Союз - надто важливий торговельний партнер України в сегменті агропродовольчої продукції. Угода про асоціацію сприяла збільшенню обсягів торгівлі з країнами ЄС в частині сільського господарства та харчової промисловості. ЄС стає основним торговельним партнером України.

За період дії Угоди про асоціацію товарооборот агропродовольчої продукції України з ЄС перевищив показники 2013 р. і становив у 2017 р. 8089 млн доларів США (табл. 2). Частка експорту агропродовольчої продукції у загальному вітчизняному експорті товарів до ЄС за цей період збільшилася на 4,8 в.п. і досягла 33,2%.

2. Місце агропродовольчої продукції у торгівлі товарами України з країнами ЄС у 2013-2017 рр., млн дол. США

Показник	2013	2014	2015	2016	2017
Товарооборот, всього	43806	38072	28345	30637	38332
У т.ч. агропродовольчої продукції	8087	7691	5870	6183	8089
Частка агропродовольчої продукції в товарообороті, %	18,5	20,2	20,7	20,2	21,1
Експорт, усього	16759	17003	13015	13496	17533
У т.ч. агропродовольчої продукції	4759	4968	4174	4242	5815
Частка агропродовольчої продукції в експорті, %	28,4	29,2	32,0	31,4	33,2

Джерело: Розраховано за даними Державної служби статистики України [2].

Порівняно з 2013 р. експорт до ЄС зріс на 22,2%, а сальдо - на 49,4%. При цьому частка експорту до ЄС у загальному вітчизняному експорті агропродовольчої продукції за цей період збільшилася на 4,9 в.п. і становила 32,3%.

Основними товарами українського експорту є сировинна продукція рослинництва (насіння зернових та олійних культур), нерафінована соняшникова та інші олії (табл. 3). У структурі експорту на ці товарні

позиції в середньому припадає понад 70%. Ще 8,5% займає група «залишки і відходи харчової промисловості» (в основному шрот і макуха олійних культур). Сировинна орієнтація українського експорту робить зовнішньоторговельні позиції України вразливими. Крім того, існує потенційна загроза, що в умовах вільної торгівлі деякі вітчизняні продовольчі товари (в першу чергу м'ясна та молочна продукція) будуть неконкурентними на європейських ринках.

3. Структура експорту агропродовольчої продукції з України в ЄС у 2013-2017 рр., %

Товарна група	2013	2014	2015	2016	2017
Зернові культури	36,2	36,4	39,0	30,2	29,4
Насіння і плоди олійних	28,3	18,5	15,5	14,3	18,8
Жири та олії	10,5	16,0	16,3	28,4	25,4
Залишки і відходи харчової промисловості	10,4	12,2	11,8	10,3	8,5
Інші	14,5	16,8	17,5	16,8	17,8

Джерело: Розраховано за даними Державної служби статистики України [2].

Експорт агропродовольчої продукції з України характеризується нерівномірністю розподілу по країнах ЄС. Майже 70% його при-

падає на шість країн: Іспанія, Нідерланди, Італія, Польща, Німеччина і Франція. Протягом 2010-2017 рр. кожна з них імпортувала з

України аграрної продукції більше ніж на 1 млрд дол. США. Така концентрація з часом посилюється.

Так, у 2013 р. на вищезазначені шість країн припадало близько 69,3% експортних поставок української агропродовольчої продукції, а в 2016-2017 рр. - понад 75% (табл. 4). Звуження експортних ринків ЄС до кількох країн спостерігається й по окремих товарних позиціях. Наприклад, більше по-

ловини українського експорту зернових припадає на Іспанію. До Франції експортується 17% олійних культур і 11% олії. Більше 20% олійних культур і практично чверть олії з України поставляється до Нідерландів, близько 40% відходів харчової промисловості - до Польщі тощо. Концентрація експорту на шести країнах у майбутньому може мати негативні наслідки для нарощування експортних поставок агропродовольчої продукції.

4. Частка шести країн ЄС у структурі товарообороту агропродовольчої продукції з Україною, %

Країна	2013	2014	2015	2016	2017	У середньому за 2013-2017 рр.
Іспанія	15,9	18,7	20,5	19,5	17,6	18,5
Нідерланди	14,5	15,2	13,9	16,7	22,0	16,5
Італія	12,6	13,4	14,0	14,8	13,3	13,6
Польща	11,1	12,2	11,5	11,9	10,5	11,4
Німеччина	4,7	5,5	4,8	5,8	6,9	5,5
Франція	10,5	7,6	9,3	8,1	4,8	8,0
Усього по шести країнах	69,3	72,6	74,0	76,8	75,2	73,6

Джерело: Розраховано за даними Державної служби статистики України [2].

У результаті підписання Угоди про асоціацію Україна отримала тарифні квоти на ряд товарів. Досвід із використання тарифних квот протягом 2014-2018 рр. вказує на наявність деяких проблем щодо використання власного потенціалу з метою експорту. Зокрема, у 2018 р. Україною в повному обсязі використані безмитні квоти на експорт до ЄС пшениці, кукурудзи, ячмінної крупи і борошна, яблучного і виноградного соків, обробленого крохмалю, солоду і клейковини, продуктів переробки солоду і крохмалю, оброблених томатів, меду, вершкового масла і м'яса птиці. Крім того, вичерпано додаткові преференційні квоти на мед, оброблені помідори, пшеницю і кукурудзу, які почали діяти протягом поточного року. Майже вибрані квоти на крохмаль і часник.

У цілому, порівняно з 2017 р., ситуація з використанням квот покращилася: незважаючи на зникнення з переліку ячменю та цукру, додалися м'ясо птиці, масло, окремі продукти з солоду і крохмалю. Загалом у 2018 р. здійснювався експорт близько 40 квотованих товарних позицій. Однак більшість квот не використовувалася навіть наполовину. Основні причини неспроможності використання тарифних квот повною мірою - це проблеми з дотриманням правил безпеки харчових продуктів, недотримання стандартів у сфері санітарних та фітосанітарних заходів, орієнтація на експорт в країни інших

географічних регіонів світу, відсутність надійних торговельних партнерів у ЄС.

Крім Європейського Союзу Україна має чинні угоди про вільну торгівлю з країнами ЄАВТ із 2012 р. (Швейцарія, Норвегія, Ісландія, Ліхтенштейн), Грузією з 1996 р., Македонією з 2001 р., Чорногорією з 2013 р., країнами СНД із 2012 р. (Вірменія, Азербайджан, Білорусь, Казахстан, Киргизстан, Молдова, Таджикистан, Туркменістан, Узбекистан), з Канадою з 2016 р. та з Ізраїлем з 2017 р. Тривають перемовини про укладання угод про вільну торгівлю з Туреччиною, В'єтнамом та Сербією. Тарифна лібералізація в рамках угод про зону вільної торгівлі є більш суттєвою порівняно з аналогічними зобов'язаннями зовнішньоторговельних партнерів у рамках СОТ. Наразі Україна має надвисокий рівень зовнішньої відкритості та слабку диверсифікацію зовнішньоекономічних зв'язків. Тому ефективна аграрна політика може стати для вітчизняного бізнесу вагомим фактором підвищення конкурентоспроможності в умовах геопросторової переорієнтації його діяльності насамперед на ринки ЄС.

Для переходу до експорту наукомісткої інноваційної продукції в умовах сталого розвитку економіки 27 грудня 2017 р. Кабінетом Міністрів України схвалено Експортну стратегію України («дорожню карту» стратегічного розвитку торгівлі) на 2017-2021 роки [6], якою визначено такі стратегічні цілі:

створити сприятливі умови, що стимулюють торгівлю та інновації для диверсифікації експорту;

забезпечити розвиток послуг з підтримки бізнесу та торгівлі, здатних підвищити конкурентоспроможність підприємств, зокрема малих і середніх, та удосконалення навичок і компетенцій підприємств, зокрема малих та середніх, необхідних для участі в міжнародній торгівлі.

Враховуючи особливості аграрного сектору економіки за участі ННЦ «Інститут аграрної економіки» підготовлено проект Стратегії розвитку експорту продукції сільськогосподарства, харчової та переробної промисловості України до 2026 року. Цей документ спрямований на забезпечення активної присутності України на світовому ринку продовольства за умови неодмінного дотримання вимог щодо забезпечення продовольчої безпеки країни. Для цього запропоновано низку заходів щодо диверсифікації товарної номенклатури експорту через поступове збільшення кількості експортних позицій, насамперед готових харчових продуктів, харчових добавок та інгредієнтів, інклюзивних та органічних товарів. До 2026 р. частка продукції харчової та переробної промисловості в структурі українського експорту має становити 40% і 21% відповідно.

Розвиток зовнішньої торгівлі агропродовольчими товарами передбачає диверсифікацію ринків збуту шляхом закріплення на існуючих та відкриття нових ринків, проведення активних дій з боку держави, спрямованих на полегшення доступу вітчизняних експортерів до потенційно привабливих ринків. Протягом наступних 7-ми років для вітчизняної агропродовольчої продукції передбачається відкриття ринків 50 країн. До експортної діяльності необхідно залучити нові вітчизняні компанії за рахунок розширення доступу малих і середніх виробників до зовнішніх ринків збуту та забезпечити підвищення інституційної спроможності громадських об'єднань вітчизняних товаровиробників агропродовольства щодо доступу до експортних ринків.

Враховуючи експортно-орієнтовану модель розвитку сільськогосподарства, хар-

чової та переробної промисловості, прогнозні показники експорту були сформовані на базі середньострокових світових аграрних трендів та очікувань пропозиції продукції від України, що розраховуються провідними світовими організаціями, такими як FAO, OECD, WorldBank, USDA та інші [8-11]. Документ враховував міжнародні очікування, покладені в основу Цілей Сталого Розвитку ООН, передбачає неодмінне та першочергове забезпечення економічного розвитку та продовольчої безпеки України, збереження та реалізацію її експортного потенціалу, підвищення конкурентоспроможності у сфері агропродовольчого виробництва.

Висновки. Дослідження дозволяє зробити висновок, що українські експортери агропродовольчої продукції активно освоюють світові та регіональні ринки. При цьому мають резерви для подальшого збільшення експорту агропродовольчої продукції. Це вимагає від державної влади виконання заходів Стратегії розвитку експорту продукції сільськогосподарства, харчової та переробної промисловості України. Насамперед варто організувати постійний моніторинг світового ринку продовольства по країнах, товарах і послугах для виявлення нових, потенційно привабливих ніш для вітчизняних товарів. Необхідне також забезпечення інформаційної підтримки сільськогосподарських товаровиробників і переробників шляхом надання доступу до оперативної інформації про попит на зовнішніх ринках, умови та процедури доступу до них, зокрема нормативно-правове регулювання, митні процедури, стандарти та технічні регламенти, можливі зміни кон'юнктури ринків збуту тощо.

Реалізація завдань Стратегії потребує збалансованого розвитку виробничих агропродовольчих ланцюгів, що безпосередньо визначають експортний потенціал країни, адже в перспективі відбуватиметься збільшення світового попиту на продукти харчування. Однак майбутні обсяги пропозиції залишаються менш прогнозованими, оскільки частіше зазнаватимуть коливань внаслідок впливу природно-кліматичних факторів та змін ринкових умов.

Список бібліографічних посилань

1. Білорус О. Г., Власов В. І., Саблук П. Т. Глобалізація і продовольство : монографія. Київ : ННЦ ІАЕ, 2008. 632 с.
2. Державна служба статистики України. URL : <http://www.ukrstat.gov.ua>.

References

1. Bilorus, O.H., Vlasov, V.I., & Sabluk, P.T. (2008). *Globalizatsiya i prodovolstvo : monohrafiia* [Globalization and food: monograph]. Kyiv: NNTs IAE [In Ukrainian].

3. Зінчук Т.О. Європейська інтеграція: проблеми адаптації аграрного сектора економіки : монографія. Житомир : ДВНЗ «Державний агроекологічний університет», 2008. 384 с.
4. Кириленко І. Г., Івченко В. Є., Дем'янчук В. В. Продовольча безпека України в світлі сучасних тенденцій світової економіки. *Економіка АПК*. 2017. № 8. С. 514.
5. Лупенко Ю. О. Формування глобального і регіонального ринків сільськогосподарської сировини та продовольства : монографія / Ю. О. Лупенко та ін. Київ : ННЦ «ІАЕ», 2015. 320 с.
6. Про схвалення Експортної стратегії України («дорожньої карти» стратегічного розвитку торгівлі) на 2017-2021 роки : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 27 грудня 2017 р. № 1017-р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1017-2017-%D1%80>.
7. Стратегічні напрями розвитку сільського господарства України на період до 2020 року ; за ред. Ю. О. Лупенка, В. Я. Месель-Веселяка. Київ : ННЦ «ІАЕ», 2012. 182 с.
8. European Commission. *Agriculture and Rural Development*. URL : https://ec.europa.eu/agriculture/index_en.
9. OECD/FAO (2018), OECD-FAO Agricultural Outlook 2018-2027, OECD Publishing, Paris/ Food and Agriculture Organization of the United Nations, Rome. 2018. URL : https://doi.org/10.1787/agr_outlook-2018-en.
10. United States Department of Agriculture, Foreign Agricultural Service. URL : <https://www.fas.usda.gov/>.
11. Food Outlook. Biannual Report on Global Food Markets. July 2018. /Food and Agriculture Organization. 2018. URL : <http://www.fao.org/3/CA0239EN/ca0239en.pdf>.

2. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy [State Statistics Service of Ukraine]. Retrieved from: <http://www.ukrstat.gov.ua> [In Ukrainian].
3. Zinchuk, T.O. (2008) *Yevropeyska intehtratsiya: problemy adaptatsiyi ahrarnoho sektora ekonomiky : monografiia [European integration: problems of adaptation of the agrarian sector of the economy: monograph]*. Zhytomyr: State University of Agroecology [In Ukrainian].
4. Kyrylenko, I.H., Ivchenko, V.Ye., & Demianchuk, V.V. (2017). *Prodovolcha bezpeka Ukrainy v svitli suchasnykh tendentsiy svitovoyi ekonomiky [Food security in Ukraine and modern trends for the world economy]*. *Ekonomika APK*, 8, pp. 5-14 [In Ukrainian].
5. Lupenko, Yu.O., Pugachov, M.I., Dukhnytskyi, B.V., et al. (2015). *Formuvannia hlobalnoho i rehionalnoho rynkiv silskohospodarskoi syrovyny ta prodovolstva: monografiia [Formation of global and regional markets for agricultural raw and food: monograph]*. Yu.O. Lupenko & M.I. Pugachov (Eds.). Kyiv: NNTs "IAE" [In Ukrainian].
6. Pro skhvalennya Eksportnoyi stratehiyi Ukrainy ("dorozhnoyi karty" stratehichnoho rozvytku torhivli) na 2017-2021 roky: Rozporyadzhennya Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 27 hrudnya 2017 r. № 1017-r [On approval of the export strategy of Ukraine (roadmap for strategic trade development) for 2017-2021: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated 27.12.2017, No. 1017-p]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1017-2017-%D1%80> [In Ukrainian].
7. Lupenko, Yu.O. & Mesel-Veseliak, V.Ya. (Eds.) (2012). *Stratehichni napriamy rozvytku silskoho hospodarstva Ukrainy na period do 2020 roku [Strategic directions of development of agriculture of Ukraine for the period up to 2020]*. Kyiv: NNTs "IAE" [In Ukrainian].
8. Agriculture and Rural Development. (n.d.). *European Commission*. Retrieved from: https://ec.europa.eu/agriculture/index_en [In English].
9. OECD-FAO Agricultural outlook 2018-2027 (2018). Paris: Food and Agriculture Organization of the United Nations. Retrieved from: https://doi.org/10.1787/agr_outlook-2018-en [In English].
10. United States department of agriculture, foreign agricultural service. Retrieved from: <https://www.fas.usda.gov> [In English].
11. Food outlook. Biannual report on global food markets (2018). *Food and Agriculture Organization*. Retrieved from: <http://www.fao.org/3/CA0239EN/ca0239en.pdf> [In English].

Pugachov M.I. Development of foreign trade of agro-food products

The purpose of the article is to investigate modern tendencies of Ukraine's foreign trade and make a prognosis for further trade-economy cooperation development, as well as to define perspective sales markets for domestic agro-food products.

Research methods. The research basis is systematic approach to assessing the course of events, that occurred on world agro-food products markets. Also, historical and analytical methods were used while forming and assessing analytical materials, as well as comparative method for evaluating the results.

Research results. The research formulates author's view on the modern process of development of foreign trade of agro-food products in Ukraine. Tendencies of foreign trade of agro-food products between counties were analyzed in the article. Main issues for further export volumes increase were defined and directions for future mutually beneficial cooperation, that provide economic advantages to Ukrainian producers, were substantiated.

It was noted that Ukrainian agro-food producers have received certain advantages by becoming the WTO member. This contributed to an increase in the export of cereals, oil and seeds, as well as some other goods. Participation in the multilateral trading system has helped to consolidate Ukraine's status as a major global agricultural exporter, which plays a leading role in the global food security system. Ukrainian agricultural export positively affects the reduction of price fluctuations risks in foreign markets and allows increasing the living standards in the world poor countries, which also act as importers of agricultural products.

Signing of the Association Agreement between Ukraine and the European Union became a significant impetus for economic development which ensures functioning of the Free Trading Zone. The European Union is an extremely important trading partner to Ukraine. The Association Agreement has contributed to an increase in the trade volume with the European Union in the agricultural and food sector. The European Union became the main trading partner of Ukraine.

For further development of the Ukrainian economy, a draft Strategy for Export of Agricultural Products, Food and Industry of Ukraine up to 2026 was prepared. This document is aimed at ensuring Ukraine's active presence in the world food market subject to strict compliance with the requirements for ensuring food security of the country. Considering this goal, the increase level of diversification of the commodity nomenclature of exports was proposed due to gradual export items increase, in particular finished food products, food additives and ingredients, inclusive and organic goods.

Elements of scientific novelty. Scientific novelty of the research results lies in suggested directions for Ukrainian exports development and enlargement of mutually beneficial cooperation in the agrarian sector of economy.

Practical significance. Proposed approaches can be used by government authorities when planning a future prognosis for balances of supply and demand on main agro-food products and conducting economic development forecast. Tabl.: 4. Figs.: 1. Refs.: 11.

Keywords: agrarian economy; free trading zone; international integration; food; agriculture; forecast; market; development.

Pugachov Mykola Ivanovich - doctor of economic sciences, professor, corresponding member of NAAS, deputy director for scientific work at National Scientific Centre "Institute of Agrarian Economics" (10, Heroiv Oborony st., Kyiv)
E-mail: avtor05@ukr.net
ORCID iD <https://orcid.org/0000-0002-7507-5870>

Пугачёв Н.И. Развитие внешней торговли агропродовольственными товарами

Цель статьи - исследовать современные тенденции внешней торговли Украины и осуществить прогноз дальнейшего развития торгово-экономического сотрудничества, определить перспективные рынки сбыта отечественной агропродовольственной продукции.

Методика исследования. Основой исследования является системный подход к оценке текущих ситуаций, которые возникали на мировом рынке агропродовольственных товаров. Использованы исторический и аналитический методы при формировании и анализе аналитических материалов, а также сравнительный метод для оценки его результатов.

Результаты исследования. Исследование отражает авторский взгляд на современный процесс развития внешней торговли агропродовольственными товарами в Украине. Проанализированы тенденции развития торговли агропродовольственной продукцией между странами, определены основные проблемные моменты дальнейшего наращивания экспорта и обоснованы направления взаимовыгодного сотрудничества в будущем, которые обеспечат получение экономических выгод украинскими товаропроизводителями.

Элементы научной новизны имеют предложенные направления развития украинского экспорта и развития взаимовыгодного сотрудничества в аграрной сфере экономики.

Практическая значимость. Указанные подходы могут быть использованы органами государственной власти при планировании будущих прогнозных балансов спроса и предложения для основных групп аграрной продукции и прогнозировании развития экономики. Табл.: 4. Илл.: 1. Библиогр.: 11.

Ключевые слова: аграрная экономика; зона свободной торговли; международная интеграция; продовольствие; сельское хозяйство; прогноз; рынок; развитие.

Пугачёв Николай Иванович - доктор экономических наук, профессор, член-корреспондент НААН, заместитель директора по научной работе, Национальный научный центр «Институт аграрной экономики» (г. Киев, ул. Героев Обороны, 10)

E-mail: avtor05@ukr.net

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0002-7507-5870>

Стаття надійшла до редакції 03.02.2019 р.

Фахове рецензування: 05.02.2019 р.

Бібліографічний опис для цитування:

Пугачов М. І. Розвиток зовнішньої торгівлі агропродовольчими товарами. *Економіка АПК*. 2019. № 3. С. 6 – 13.

*

УДК 662.6:338

JEL Classification: Q16, Q18

DOI: <https://doi.org/10.32317/2221-1055.201903013>

О.М. ШПИЧАК, доктор економічних наук, професор, академік НААН
О.В. БОДНАР, доктор економічних наук, старший науковий співробітник
С.О. ПАШКО

Виробництво біопалива в Україні у контексті оптимального вирішення енергетичної проблеми

Мета статті - запропонувати методологічний підхід щодо оцінки місця і ролі продовольства в загальній енергетичній проблемі, розглянути можливості розв'язання існуючого протиріччя між виробництвом продуктів харчування та біопалива, встановити тенденції розвитку світового ринку біопалива та причини його повільного розвитку в Україні в контексті економіко-політичних інтересів країн світу, запропонувати підходи щодо оптимального вирішення енергетичної проблеми в Україні відповідно до сучасних викликів, розробити економічну модель алгоритму зіставлення ефективності різних варіантів використання сільськогосподарської сировини з метою отримання

© О.М. Шпичак, О.В. Боднар, С.О. Пашко, 2019

Pugachov Mykola Ivanovich - doctor of economic sciences, professor, corresponding member of NAAS, deputy director for scientific work at National Scientific Centre "Institute of Agrarian Economics" (10, Heroiv Oborony st., Kyiv)
E-mail: avtor05@ukr.net
ORCID iD <https://orcid.org/0000-0002-7507-5870>

Пугачёв Н.И. Развитие внешней торговли агропродовольственными товарами

Цель статьи - исследовать современные тенденции внешней торговли Украины и осуществить прогноз дальнейшего развития торгово-экономического сотрудничества, определить перспективные рынки сбыта отечественной агропродовольственной продукции.

Методика исследования. Основой исследования является системный подход к оценке текущих ситуаций, которые возникали на мировом рынке агропродовольственных товаров. Использованы исторический и аналитический методы при формировании и анализе аналитических материалов, а также сравнительный метод для оценки его результатов.

Результаты исследования. Исследование отражает авторский взгляд на современный процесс развития внешней торговли агропродовольственными товарами в Украине. Проанализированы тенденции развития торговли агропродовольственной продукцией между странами, определены основные проблемные моменты дальнейшего наращивания экспорта и обоснованы направления взаимовыгодного сотрудничества в будущем, которые обеспечат получение экономических выгод украинскими товаропроизводителями.

Элементы научной новизны имеют предложенные направления развития украинского экспорта и развития взаимовыгодного сотрудничества в аграрной сфере экономики.

Практическая значимость. Указанные подходы могут быть использованы органами государственной власти при планировании будущих прогнозных балансов спроса и предложения для основных групп аграрной продукции и прогнозировании развития экономики. Табл.: 4. Илл.: 1. Библиогр.: 11.

Ключевые слова: аграрная экономика; зона свободной торговли; международная интеграция; продовольствие; сельское хозяйство; прогноз; рынок; развитие.

Пугачёв Николай Иванович - доктор экономических наук, профессор, член-корреспондент НААН, заместитель директора по научной работе, Национальный научный центр «Институт аграрной экономики» (г. Киев, ул. Героев Обороны, 10)

E-mail: avtor05@ukr.net

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0002-7507-5870>

Стаття надійшла до редакції 03.02.2019 р.

Фахове рецензування: 05.02.2019 р.

Бібліографічний опис для цитування:

Пугачов М. І. Розвиток зовнішньої торгівлі агропродовольчими товарами. *Економіка АПК*. 2019. № 3. С. 6 – 13.

*

УДК 662.6:338

JEL Classification: Q16, Q18

DOI: <https://doi.org/10.32317/2221-1055.201903013>

О.М. ШПИЧАК, доктор економічних наук, професор, академік НААН
О.В. БОДНАР, доктор економічних наук, старший науковий співробітник
С.О. ПАШКО

Виробництво біопалива в Україні у контексті оптимального вирішення енергетичної проблеми

Мета статті - запропонувати методологічний підхід щодо оцінки місця і ролі продовольства в загальній енергетичній проблемі, розглянути можливості розв'язання існуючого протиріччя між виробництвом продуктів харчування та біопалива, встановити тенденції розвитку світового ринку біопалива та причини його повільного розвитку в Україні в контексті економіко-політичних інтересів країн світу, запропонувати підходи щодо оптимального вирішення енергетичної проблеми в Україні відповідно до сучасних викликів, розробити економічну модель алгоритму зіставлення ефективності різних варіантів використання сільськогосподарської сировини з метою отримання

© О.М. Шпичак, О.В. Боднар, С.О. Пашко, 2019

біопалива порівняно із традиційними його видами виходячи з конкретної ринкової ситуації відповідного періоду часу.

Методика дослідження. Використано методи: діалектичний метод пізнання, що дав змогу дослідити процеси формування цінкових пропорцій на нафту та сільськогосподарську сировину для виробництва біопалива та їх причинно-наслідкових зв'язків у різних просторово-часових зрізах, системний підхід для дотримання оптимального підходу при вирішенні енергетичної проблеми, а також при визначенні системи порогів економічної доцільності переробки сільськогосподарської продукції для забезпечення продовольчих та енергетичних потреб, ретроспективного аналізу, що дозволяє виявити причини повільного розвитку вітчизняного ринку біопалива в контексті економіко-політичних інтересів країн світу, аналітичного обґрунтування доцільності переробки сільськогосподарської сировини на біопаливо на прикладі ріпаку на біодизель використано методи статистичного аналізу: ряди динаміки, середніх величин, групування, економічного моделювання, графічний, індексний та інші.

Результати дослідження. Розроблено методологічний підхід щодо оцінки місця і ролі продовольства у загальній енергетичній проблемі. Запропоновано можливості розв'язання існуючого протиріччя між виробництвом продуктів харчування та біопалива через дотримання обсягів переробки сільськогосподарської продукції, необхідних для забезпечення продовольчих потреб як першочергових, які визначено на прикладі зерна при мінімальних та раціональних нормах споживання. Проведена критична оцінка та виявлено причини стримування процесів розвитку ринку біопалива в Україні у контексті економіко-політичних інтересів країн світу (країни ЄС, Росія, Білорусь), розроблена економічна модель алгоритму зіставлення економічної доцільності різної глибини переробки сільськогосподарської сировини, та на її основі здійснено розрахунки на прикладі ріпаку виходячи з конкретної ринкової ситуації у відповідний період часу.

Елементи наукової новизни. Запропоновано методологічний підхід щодо оцінки місця і ролі продовольчої проблеми в загальній енергетичній проблемі, згідно з яким забезпеченість продовольством як різновид енергетичної проблеми є первинним за людськими потребами. Встановлено, що продукти харчування є специфічним видом енергії, що в своїй першооснові базуються на процесах фотосинтезу і формуються за рахунок сонячної енергії. Оскільки із сільськогосподарської сировини також можна отримувати інші види енергії, в тому числі біопаливо, а в зворотному напрямку це ще неможливо, виникає об'єктивне протиріччя між виробництвом біопалива та продуктів харчування. Запропоновано підхід щодо розв'язання існуючого протиріччя між виробництвом продуктів харчування та біопалива через дотримання обсягів переробки сільськогосподарської продукції (на прикладі зерна), необхідних для забезпечення продовольчих потреб, як першочергових, на рівні мінімальних та раціональних норм споживання. Розроблено економічну модель алгоритму зіставлення ефективності різних варіантів використання сільськогосподарської сировини з метою отримання біопалива (на прикладі насіння ріпаку та біодизеля) залежно від ринкової ситуації в конкретний період часу.

Практична значущість. Запропоновано економічну модель алгоритму визначення економічної доцільності переробки ріпакового насіння на біодизель на мікро- і макrorівнях залежно від ринкової ситуації в конкретний період часу. Це дає можливість оперативно визначити рівень конкурентоспроможності окремих видів продукції ріпаківництва: насіння ріпаку, олії, макухи або біодизеля та шроту. Розроблено методичний підхід, відповідно до якого визначено обсяги використання зерна в Україні для задоволення потреб у продовольстві як першочергових на рівні мінімальних та раціональних норм споживання, а також енергетичних потреб в альтернативних видах палива. Табл.: 4. Рис.: 2. Бібліогр.: 34.

Ключові слова: біопаливо; продовольча безпека; енергетична проблема; ціна; собівартість; сільськогосподарська сировина для виробництва біопалива; традиційні види пального.

Шпичак Олександр Михайлович - доктор економічних наук, професор, академік НААН, заслужений діяч науки і техніки України, головний науковий співробітник відділу ціноутворення та аграрного ринку, Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки» (м. Київ, вул. Героїв Оборони, 10)

E-mail: om.shpychak@gmail.com

Боднар Ольга Василівна - доктор економічних наук, старший науковий співробітник, завідувач відділу ціноутворення та аграрного ринку, Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки» (м. Київ, вул. Героїв Оборони, 10)

E-mail: ollnar1979@gmail.com

Пашко Світлана Олексіївна - старший науковий співробітник відділу ціноутворення та аграрного ринку, Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки» (м. Київ, вул. Героїв Оборони, 10)

E-mail: svitlana_pashko@ukr.net

Постановка проблеми. Перед людством постійно залишається практично єдина проблема - енергозабезпеченість власного існування. Із його розвитком зростають і енергетичні потреби. Протягом півтора століття (1860-2016 рр.) світове споживання енергетичних ресурсів із розрахунку на одного жителя планети збільшилося у 24,5 раз [32]. Такі темпи зумовлюють невпинне скорочення обсягів існуючих запасів традиційних енергоресурсів. Так, за оцінками експертів, нафти вистачить лише на 44 роки, натурального газу - 159 років, вугілля - 409

років [32]. У зв'язку з цим об'єктивно загострюється проблема пошуку інших джерел енергії, одним із яких є виробництво біопалива. При цьому слід відзначити, що забезпеченість продовольством являє собою складову загальної енергетичної проблеми і продукти харчування виступають специфічним видом енергії - першочерговим за людськими потребами. Із сільськогосподарської сировини можна отримувати інші види енергії, зокрема й у вигляді біопалива, проте в зворотному напрямі це ще неможливо, що об'єктивно зумовлює протиріччя між вироб-

ництвом біопалива та продуктів харчування. Виробництво біопалива можливе лише за належного рівня забезпечення людей продовольчими ресурсами.

Посилення мотивації розвитку і підтримки виробників біопалива у світі, й Україні зокрема, зумовлене високими темпами зменшення викопних видів палива, здорожчання його видобутку і доставки, збільшення населення та зростаюча потреба в енергоресурсах із розрахунку на одну людину, що зумовило зростаючі цінові тенденції на ринку нафти, вугілля тощо.

До інших основних переваг виробництва і застосування біопального можна віднести: екологізацію навколишнього середовища, що набуває все більшого значення, самостійність господарств і держав у забезпеченні власних потреб у енергії, надійність і доступність постачання, економію на витратах, збільшення робочих місць, самозабезпечення розвитку вітчизняного сільського господарства і зростання економіки, нарощування обсягів переробки сировини, що збільшує додану вартість у середині країни тощо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження енергетичних перетворень у біосфері, які відбуваються через живу речовину і процес фотосинтезу, вивчення потенційних можливостей акумуляції та підвищення ефективності використання сонячної енергії для потреб людства, розкриття ризиків щодо обмеженості забезпечення населення планети продовольством як джерелом енергії для його життєдіяльності здійснювалися В. Вернадським [3], Ф. Кене [15], Т. Мальтусом [18], С. Подолинським [21], М. Руденком [24] та іншими. Проблема розвитку виробництва біопалива в Україні та світі, представлення технологічних розробок та визначення їх економічної ефективності, аналіз можливостей забезпечення альтернативними видами пального та їх узгодження з проблемою продовольчого забезпечення досить широко висвітлені у працях В.С. Бондара [2], Г.Г. Гелетуки [4], Г.А. Голуба [5], М.Я. Гументика [6], В.О. Дубровіна [1,7], Г.М. Калетніка [12-14], І.Г. Кириленка [16], Т.В. Куць [8, 9], Ю.Я. Лузана [17], В.Я. Месель-Веселяка [19-20], Є.А. Михайлова [8, 9], М.В. Роїка [23], О.М. Шпичака [8, 9, 28] та інших [30, 33].

Мета статті - запропонувати методологічний підхід щодо оцінки місця і ролі продовольства в загальній енергетичній проблемі, розглянути можливості розв'язання існуючого протиріччя між виробництвом продуктів харчування та біопалива, виявити тенденції розвитку світового ринку біопалива та причини його повільного розвитку в Україні в контексті економіко-політичних інтересів країн світу, запропонувати підходи щодо оптимального вирішення енергетичної проблеми в Україні відповідно до сучасних викликів, розробити економічну модель алгоритму зіставлення ефективності різних варіантів використання сільськогосподарської сировини з метою отримання біопалива порівняно з традиційними видами палива виходячи з конкретної ринкової ситуації відповідно певного періоду часу.

Виклад основних результатів дослідження. При вирішенні енергетичної проблеми, в тому числі у частині забезпечення продовольством як її складової, виробництву продуктів харчування надається пріоритетність, оскільки вони забезпечують незамінне джерело енергії для функціонування людського організму. Це зумовлює необхідність чіткого визначення та спрямування потоків сільськогосподарської сировини, з якої можна виробляти продовольство, з метою розв'язання в Україні протиріччя при вирішенні енергетичної проблеми, та продовольчої як її складової. Для цього визначено раціональні обсяги використання зернових і технічних культур для задоволення потреб як у продовольстві, так і альтернативних видах палива. Так, на прикладі зерна встановлено обсяг внутрішнього попиту (з урахуванням потреб на концентровані корми) для забезпечення населення вітчизняним продовольством з урахуванням виробництва продукції тваринного походження на рівні мінімальних норм споживання (при нормативних витратах кормів) - 3,2 млн тонн зерна, при раціональних нормах споживання - 44,7 млн тонн (табл. 1).

Крім того, визначено обсяги окремих видів зернових для одержання біопалива з метою забезпечення виробничих потреб сільськогосподарських товаровиробників. Для виробництва біоетанолу на ці цілі може бути використано зерна пшениці 110 тис. тонн та кукурудзи - 95 тис. тонн.

1. Розрахунок потреби зерна на душу населення для забезпечення хлібом та хлібобулочними виробами і продуктами тваринного походження* при мінімальних і раціональних нормах споживання в Україні

Показник	Мінімальні норми споживання продуктів харчування	Раціональні норми споживання продуктів харчування
	при нормативних витратах кормів на 1 ц продукції	
Усього потреба у фуражному зерні, тис. тонн	21713	31773
Усього зернових для забезпечення потреб, тис. тонн	30088	40512
У тому числі на одну особу, кг	713	960
Із них, кг, для виробництва:		
молока	110	122
яловичини	98	157
свинини	166	266
м'яса птиці	82	131
яєць	39	49

* Розрахунок здійснювався через витрати концентрованих кормів при годівлі сільськогосподарських тварин.

Джерело: Розрахунки авторів.

Слід зазначити, що в Україні на сьогодні спостерігаються вкрай незадовільні темпи розвитку ринку біопалива, незважаючи на прийняття цілого ряду законодавчих актів, які спрямовувалися на вирішення цієї проблеми. Відсутність системності й послідовності в організаційних і економічних механізмах розвитку біопаливної галузі зумовлюються відсутністю політичної волі до їх повноцінної реалізації. Поряд з іншими причинами, на нашу думку, значною мірою вони зумовлені економіко-політичними інтересами, які склалися на енергетичному ринку України та інших країн. Про це свідчить аналіз виробництва біопалива країн ЄС, України, Російської Федерації та Республіки Білорусь. Переважна більшість країн ЄС імпортозалежні в енергетичній сфері. Тут частка власної виробленої енергії в енергети-

чному споживанні в середньому становить трохи більше половини, зокрема у Німеччині 35-38 %, Франції 40-50, Польщі 65-67 % [32]. На фоні зростання цін на традиційні види палива, ціна зокрема на сиру нафту сорту Brent протягом 1992-2012 рр. зросла у 5,8 раза, це зумовило значні темпи розвитку виробництва альтернативних видів палива в згаданих країнах. Так, виробництво біопалива в ЄС у цілому зросло у 2016 р. проти 1992 р. - у 3 тис. разів. Якщо у 1992 р. за офіційними статистичними даними Німеччина і Польща не виробляли біопаливо, то у 2016 р. обсяги його виробництва становили відповідно 3,9 та 1,1 млн тонн (табл. 2). Як результат, частка біопалива у загальному обсязі виробництва енергії в середньому по країнах ЄС досягла 1,6 %, зокрема у Німеччині - 3,0, Франції - 2,1, Польщі - 1,5 %.

2. Виробництво біопалива у 1992-2016 рр. у країнах ЄС, Україні, Республіці Білорусь та Російській Федерації

Показник	Німеччина	Франція	Польща	Україна	Російська Федерація	Республіка Білорусь
1992						
Середня ціна нафти, дол. за барель*	19,3					
Обсяги виробництва біопалива, тис. тонн	-	4,6	-	-	-	-
Співвідношення виробництва всіх видів енергії до її споживання, %	38,5	46,5	87,5	52,0	139,8	6,3

Частка біопалива у загальному обсязі виробництва енергії, %	-	0	-	-	-	-
2012						
Середня ціна нафти, дол. за барель *	112,0					
Обсяги виробництва біопалива, тис. тонн	3442,4	2946,2	810,1	-	507,4	33,6
Співвідношення виробництва всіх видів енергії до її споживання, %	36,7	50,3	68,9	67,0	175,2	5,9
Частка біопалива у загальному обсязі виробництва енергії, %	2,6	2,0	1,1	-	0,03	1,48
2016						
Середня ціна нафти, дол. за барель*	44,0					
Обсяги виробництва біопалива, тис. тонн	3883,3	3007,8	1108,4	44,2	456,9	-
Співвідношення виробництва всіх видів енергії до її споживання, %	35,4	51,3	64,8	65,4	187,9	8,0
Частка біопалива у загальному обсязі виробництва енергії, %	3,0	2,1	1,5	0,05	0,02	-

* Ціна на сиру нафту сорту Brent.

Джерело: Розрахунки авторів за даними World Bank, The United States Energy Information Administration.

Протилежна ситуація із виробництвом біопалива у країнах, що є експортоорієнтованими на ринку традиційних енергетичних ресурсів. Зокрема у Російській Федерації сукупне власне виробництво енергетичних ресурсів майже вдвічі більше від обсягу спожитої енергії, а виробництво біопалива - всього 0,02 % сукупного обсягу виробленої енергії (2016 р.).

Аналогічна ситуація спостерігається, наприклад у Болівії, де обсяг власного сукупного виробництва енергії перевищує обсяг її споживання більше ніж у 2,5 рази, а частка біопалива у 2016 р. (біоетанол з цукрової тростини) - лише 0,3 % цього обсягу.

Вважаємо, що для Російської Федерації та Болівії така ситуація може бути виправданою. Цього не можна стверджувати про Україну, де при значній енергозалежності від імпорту традиційних видів енергоресурсів (частка власної виробленої енергії в енергетичному споживанні становить лише 65-67 %), частка обсягів виробництва біопалива у сукупному власному виробництві енергетичних ресурсів складає 0,05%. Цей показник значно менший порівняно навіть із Російською Федерацією - у 10 разів, а країни

ЄС, де на імпорт припадає практично половина загального по ЄС фонду споживання енергетичних ресурсів, сформували базу та нарощують обсяги виробництва біопалива, які у 32 рази більше ніж в Україні. У цій ситуації вважаємо вкрай необхідним пошук шляхів самозабезпечення енергетичних потреб України.

Розглядаючи ситуацію забезпечення України енергетичними ресурсами, показовим, на наш погляд, є приклад енергозалежності Республіки Білорусь. Тут частка власного виробництва енергії у загальному її споживанні становить лише 6-8 %. Ця країна імпортує газ, нафту і нафтопродукти з РФ до 2 разів дешевше порівняно з країнами ЄС [11]. Нині виробництво біопалива в цій країні не здійснюється.

У нашій державі одним з основних імпортерів нафти та нафтопродуктів була і залишається Російська Федерація. Зокрема у 2006 р. частка їх імпорту безпосередньо з РФ у загальному імпорті цієї продукції в Україну становила 89 %, у 2012 р. - 27, у 2017 - 28 %. І хоча показник за останні роки зменшився, проте тут має місце реекспорт російської нафти і нафтопродуктів з Республі-

ки Білорусь, частка якої у загальному імпорті у 2017 р. досягала 40 %.

В Україні у торговельних контрактах із Російською Федерацією також існував пільговий рівень цін порівняно з іншими імпортерами, що бере свій початок з періоду колишнього Радянського Союзу. Така економічна ситуація, крім гальмування розвитку виробництва біопалива, сприяла низькому рівню впровадження енергоощадних технологій у національному господарстві в цілому, і сільському зокрема. За даними Незалежного агентства з моніторингу енергетичного ринку Міністерства енергетики США енергомісткість України серед представле-

них країн найвища (рис. 1). Тобто дешевизна енергоресурсів закономірно не сприяла їх заощадженню, що сформувало відповідну ментальність вітчизняних споживачів енергетичних ресурсів. Одними з основних причин такого стану, на наш погляд, є недоліки управління у вітчизняній енергетичній сфері, яка була пронизана проросійським впливом, що зумовило послаблення енергонебезпечності України. Тут проглядається аналогія із причинами послаблення обороноздатності нашої країни, яке створило сприятливе середовище для розгортання військового конфлікту із Російською Федерацією.

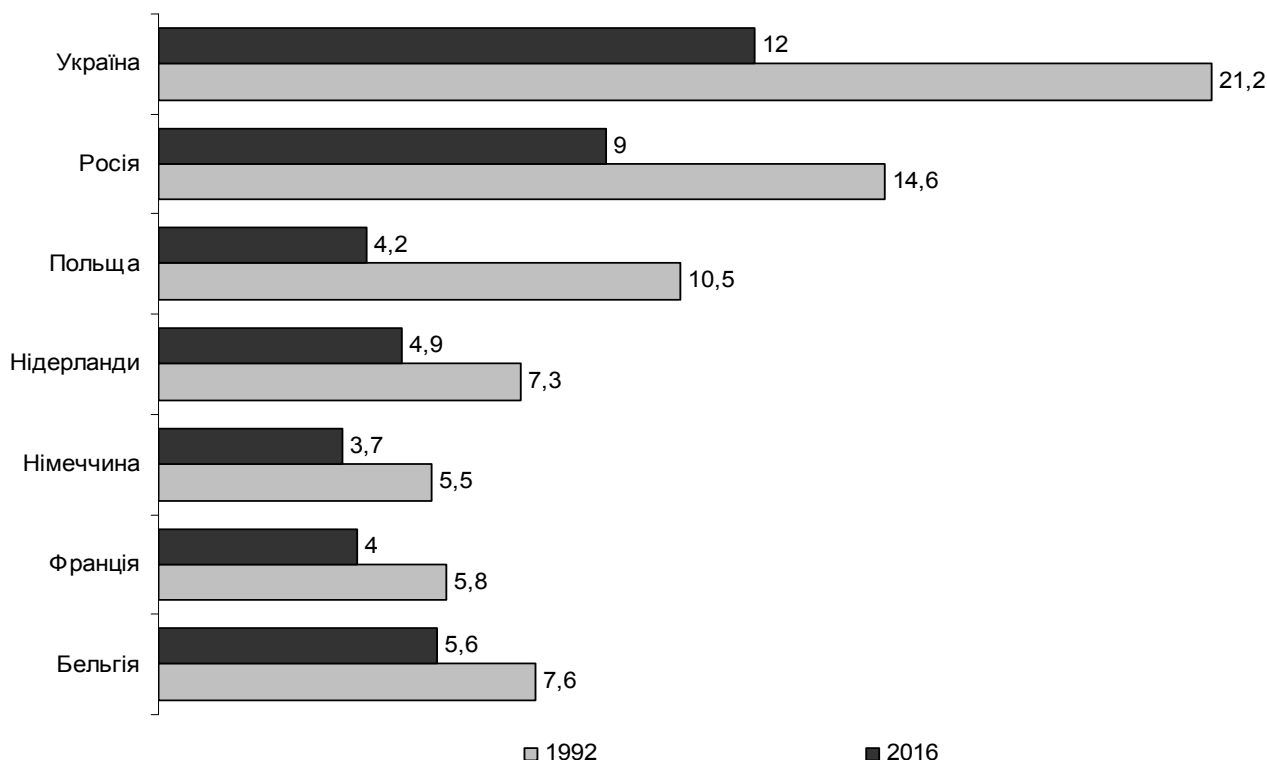

Рис. 1. Енергомісткість, кВтУ / 1\$ ВВП за цінами 2010 р. (з урахуванням паритету купівельної спроможності)

Джерело: Складено авторами за даними The United States Energy Information Administration.

Надання преференцій для України з боку РФ, на нашу думку, зумовлене не намірами підтримати сусідню країну, а інтересами не втратити ринок збуту з річним обсягом імпорту 7-9 млн тонн та утримати сферу політичного впливу. Тут видається доречним вислів «нічого особистого, лише бізнес». Тобто РФ переслідує насамперед власні економічні інтереси, що й нам також варто робити.

При цьому слід відмітити, що у 50-70-х рр. минулого століття видобуток газу на території України був одним із найбільших у колишньому СРСР. Цього вдавалося досягати за-

вдяки таким потужним на той час родовищам газу як Дашава (Львівська обл.) та Шибелинка (Харківська обл.). Потреби України у природному газі забезпечувалися повністю, крім того він постачався і в Росію, Білорусь, Литву, Латвію, Австрію, Німеччину та ін. Слід відмітити, що за умов існування СРСР це було закономірним, оскільки існував спільний розподіл енергетичних ресурсів, а видобуток природного газу в Україні, порівняно з територією Сибіру, був значно дешевшим через вищу доступність і менші транспортні витрати. Проте після трансфор-

мації економічних зв'язків між колишніми республіками СРСР умови постачання енергетичних ресурсів в Україну змінилися, а власні доступні родовища газу уже були вичерпані. Це нагадує відомий вислів «спершу ділимо твій шматок, а потім - у кожного свій». Як наслідок, Україна має значні підземні газові сховища. Хоча, на думку С. Тарути, на сьогодні наша країна також має достатні запаси природного газу, що дасть можливість не лише забезпечувати власні потреби, але й постачати його в Європу [25]. Проте існує проблема із розвідувальними роботами та розробкою нових родовищ, що вимагає значних інвестицій, яких в Україні немає. Крім того, яка б не була потужність родовищ викопних енергетичних ресурсів, вони рано чи пізно вичерпуються.

У певній мірі вирішення енергетичного питання, вважаємо, може бути знайдене в площині розвитку вітчизняної біопаливної галузі. Під тиском вітчизняних і зарубіжних енергетичних монополій вона постійно знаходилася в „замороженому” стані. Навіть за прийняття значної кількості законодавчих актів щодо розвитку ринку біопалива, на нашу думку, вони не могли належно виконуватися. На даний час в Україні прийнята Енергетична стратегія на період до 2035 р. «Безпека, енергоефективність, конкурентоспроможність», яка передбачає досягнення у 2035 р. частки біомаси у структурі первинного постачання енергії в нашій країні до

11,5 % проти існуючої 2,3 % [10]. Разом із тим у Фінляндії цей показник уже нині сягає 23 %, Швеції - 19, Австрії - 12, Данії - 12 %. Протягом періоду до 2035 р. ці країни, безперечно, нарощуватимуть згаданий показник. Україна за цих умов об'єктивно знову залишиться в аутсайдерах.

На сьогодні розвиток біопаливної індустрії в Україні відбувається, на жаль, стихійно: сільськогосподарські підприємства виробляють моторне паливо з власної сировини на малопотужних і напівкустарних установках. Достовірна інформація про стан виробництва біопалива в нашій державі не на належному рівні. У звітах Незалежного агентства з моніторингу енергетичного ринку Міністерства енергетики США статистичні дані щодо обсягів виробництва біопалива в Україні представлені починаючи лише з 2013 р. та станом на 2016 р. становлять 44,2 тис. тонн. При цьому вказані дані стосуються лише обсягів виробництва біоетанолу, про біодизель інформації немає. Це зумовлено тим, що нині в Україні виробництво біодизеля в промислових масштабах практично відсутнє, за винятком кількох «пілотних» заводів.

Слід зазначити, що у світі темпи виробництва біопалива зростають. Найбільшими виробниками біоетанолу та біодизеля є США (60 % у загальносвітовому виробництві) та Бразилія (27 %), які постійно нарощують їх виробництво (табл. 3).

3. Виробництво рідкого біопалива у світі

Країна	Біоетанол, млрд л			Біодизель, млрд л		
	2009	2017	2017 до 2009, %	2009	2017	2017 до 2009, %
США	41,0	60,0	146	2,1	7,7	367
Бразилія	26,0	28,5	110	1,6	4,3	269
Китай	2,1	3,3	157	0,4	1,0	250
Аргентина	~ 0	1,1	-	1,4	3,3	236
Канада	1,1	1,7	155	0,1	0,5	500
Таїланд	0,4	1,5	375	0,6	1,4	233
Колумбія	0,3	0,3	100	0,2	0,6	300
Індія	0,2	0,8	400	0,1	0,2	200
Інші країни	1,3	4,2	323	1,6	3	188
Усього	76,0	105,5	139	17,0	38,0	224
ЄС-27	3,6	4,1	114	8,9	16,0	180

Джерело: За даними Renewables 2018. Global status report. Renewable Energy Policy Network for the 21st century [34].

Серед країн ЄС на сьогодні найбільшими виробниками біодизеля є Німеччина, Франція, Нідерланди, Іспанія та Польща, на які припадає відповідно 23; 15; 11; 8 та 7 % загальноєвропейського виробництва згаданого

виду біопалива. Основною сировиною для його виробництва в цих країнах слугує ріпак. Частка його посівів у ріллі у 2006-2016 рр. становила у Франції - 8-9 %, Німеччині - 11-12, Польщі - 5-9 % за показника в

Україні протягом зазначеного періоду 1,5-3 % [31]. Хоча згідно з вітчизняним законодавством в окремих природно-кліматичних зонах його можна наросщувати до 10 % [22]. При цьому ряд науковців вважають, що концентрація посівів ріпаку може досягати 20-25 % ріллі [26-27]. Таким чином, в Україні наявні всі можливості щодо підвищення урожайності та розширення площ посівів цієї культури.

Незважаючи на порівняно великі площі посівів ріпаку в ряді європейських країн (Франція - 1,5 млн га, Німеччина - 1,3-1,5 та

Польща - 0,7-0,9 млн га), сировинна база для виробництва біодизеля в зазначених країнах формуються ще й за рахунок імпорту насіння ріпаку, в тому числі з України. У нашій країні під посівами культури знаходилося лише 0,5-1 млн га. Як свідчать дослідження, із збільшенням споживання біодизеля країни ЄС наросщували обсяги імпорту насіння ріпаку. Зокрема протягом 2006-2016 рр. Польща вдвічі збільшила його імпорт з України, Німеччина - в 2,3 раза, Франція - у понад 200 разів (табл. 4).

4. Динаміка споживання біодизеля та формування сировинної бази для його виробництва в країнах ЄС, Україні та Республіці Білорусь

Показник	Польща	Німеччина	Франція	Республіка Білорусь	Україна
2006 р.					
Споживання біодизеля, тис. тонн	132,0	3342,3	864,1	0,0	0,0
Виробництво ріпаку, тис. тонн	1651,5	5336,5	4144,5	115,0	605,7
Частка посівів ріпаку в ріллі, %	5,0	12,0	7,7	1,9	1,2
Експорт ріпаку з України в країни ЄС, тис. тонн	85,6	69,5	0,8	0,0	470,7*
Виробництво біодизеля, тис. тонн	92,9	2347,9	600,6	0,0	0,0
2010 р.					
Споживання біодизеля, тис. тонн	1083,8	3705,2	2917,2	38,6	
Виробництво ріпаку, тис. тонн	2228,7	5697,6	4815,2	374,5	1469,7
Частка посівів ріпаку в ріллі, %	8,7	12,3	8,0	5,5	2,7
Експорт ріпаку з України в країни ЄС, тис. тонн	132,9	53,9	448,2	0,0	1508,8*
Виробництво біодизеля, тис. тонн	395,5	3109,0	2032,1	38,6	0,0
2016 р.					
Споживання біодизеля, тис. тонн	329,4	2189,4	2989,8	0,0	0,0
Виробництво ріпаку, тис. тонн	2219,3	4579,6	4728,0	260,0	1153,9
Частка посівів ріпаку в ріллі, %	7,6	11,3	8,4	3,7	1,4
Експорт ріпаку з України в країни ЄС, тис. тонн	179,9	159,5	215,4	0,0	994,0*
Виробництво біодизеля, тис. тонн	902,2	3176,1	2294,8	0,0	0,0

* Загальний обсяг експорту ріпаку з України.

Джерело: За даними FAOstat, The United States Energy Information Administration, Державної служби статистики України.

Таким чином, Україна з економічними і політичними проблемами через глибоку імпортозалежність в енергетичній сфері, не розвиваючи власного виробництва біодизеля, як це не парадоксально, виступає донором для розвитку біопаливної галузі країн ЄС. Експорт насіння ріпаку з України в цілому досягає 83-97 % обсягів його виробництва. Разом із тим при відповідних інвестиціях та інноваціях

в Україні існують беззаперечні потенційні можливості для досягнення продовольчої безпеки країни та розвитку біоенергетики, які зумовлюються наявністю 0,75 га сільгоспугідь із розрахунку на одну людину.

Дослідженнями встановлено за яких економічних умов доцільне виробництво біопалива в Україні та інших країнах світу. Так, ще на початку минулого століття, коли вже

була відома технологія виробництва біопалива, питання розвитку цієї галузі практично не виникало. Не поверталися до цього і в 1960 р., коли ціна на нафту, наприклад, на сорт Saudi Arabian Light¹ 34` API за даними ОПЕК (Organization of Petroleum Exporting Countries) становила 1,63 дол. США за барель. Зовсім інша економічна ситуація була у 2008-2012 рр. при її ціні 93-108 дол. США за барель [29]. За такої цінової ситуації конкурентоспроможність біопалива на ринку енергоресурсів об'єктивно зростала.

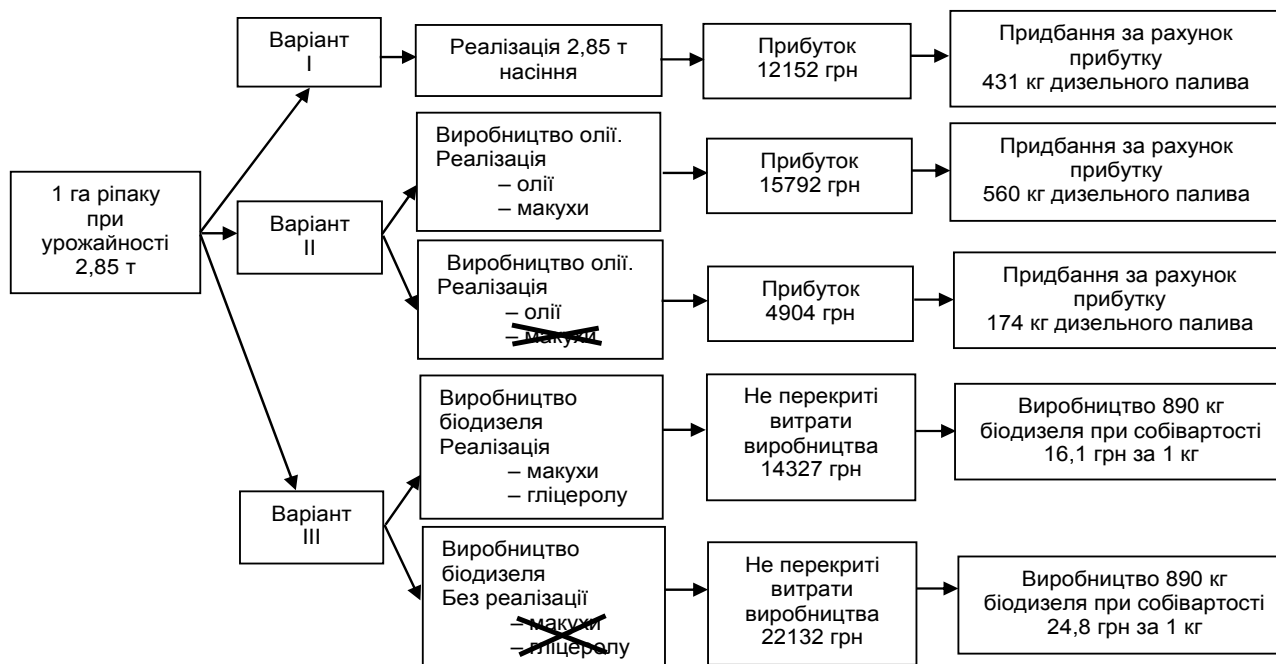
Таким чином, нині базовими позиціями визначення рівня економічної ефективності виробництва біопалива є рівень цін на нафту та види пального, виробленого з нафти, цін на відповідну біосировину та рівень витрат на виробництво біопалива й цін на побічну продукцію при його одержанні тощо. Щоб бути конкурентоспроможним, ціна на біопаливо повинна бути принаймні не вище ринкової ціни на бензин або дизельне паливо за рахунок дешевої сировини або за рахунок дотацій на біопаливо, враховуючи його екологічну складову.

Грунтуючись на тісному зв'язку між цінами на сиру нафту і продукти її переробки, цінами на сільськогосподарську сировину, що опосередковані попитом на біопаливо,

під керівництвом одного з авторів розроблено алгоритм визначення економічної доцільності переробки різних видів сільськогосподарської сировини (ріпак, соняшник, соя, пшениця, кукурудза, цукрові буряки) на біопаливо (біодизель, біоетанол) залежно від ринкової ситуації у відповідний період часу. Цей алгоритм представлений на прикладі переробки насіння ріпаку на біодизель. Він дає можливість, враховуючи економічні умови відповідно на мікро- і макrorівнях (на рівні країни та відповідних виробників сировини залежно від їх господарських потреб, економічних умов, фінансового стану або інших характеристик), оперативно визначити рівень конкурентоспроможності відповідних видів продукції на прикладі ріпаківництва: насіння ріпаку, олії, макухи або шроту, біодизеля.

На прикладі заводу потужністю 1000 т за рік переробки ріпакового насіння в біодизель розроблена економічна модель алгоритму зіставлення ефективності різних варіантів використання насіння ріпаку з метою отримання дизельного палива за умов рівня цін на ріпакове насіння, дизельне паливо, олію, макуху, гліцерол (станом на жовтень 2017 р.) (рис. 2).

Умова А – власне насіння ріпаку, собівартість – 5499 грн/т
(при кон'юктурі на ринку в жовтні 2017 р.)

¹ Arab Light - марка нафти, що добувається в Саудівській Аравії та використовується для встановлення ціни на інші марки експортної нафти в регіоні Персидської затоки. З 1987 р. входить в експортний кошик ОПЕК.

Умова Б – насіння ріпаку куплене, ціна з ПДВ – 12733 грн/т
(при кон'юнктурі на ринку в жовтні 2017 р.)

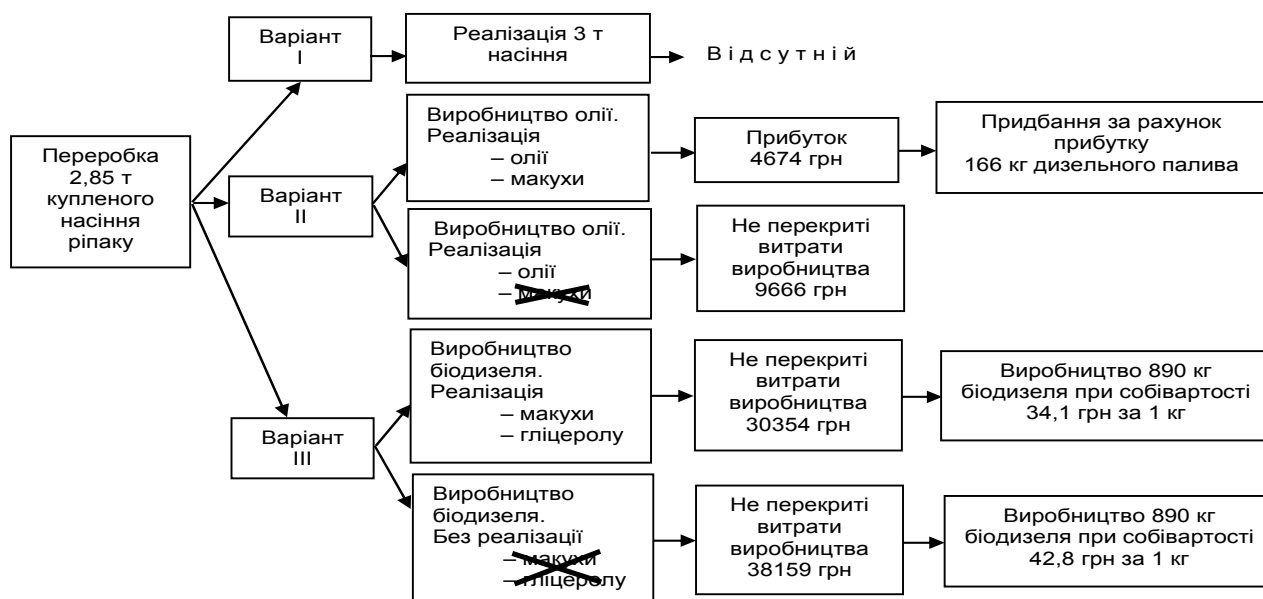

Рис. 2. Економічна модель алгоритму зіставлення ефективності різних варіантів використання ріпаку з метою отримання дизельного палива (за умов жовтня 2017 р.).

Джерело: Складено авторами.

Зіставлення здійснено за двох умов. Умова «А» передбачає переробку власного ріпаку, умова «Б» - виробництво біопалива з купованого ріпакового насіння. В межах кожної з умов передбачено три варіанти.

За розрахунками, при урожайності насіння ріпаку на рівні 2,85 ц з 1 га найвигіднішим є варіант переробки власного насіння ріпаку на біодизель та реалізація побічних продуктів переробки. У цьому випадку вартість біодизеля могла б становити 16,1 грн, що у 1,8 раза дешевше порівняно з ринковою ціною дизельного пального. При досягненні урожайності виробництва ріпаку на рівні 5 т з 1 га та його переробці на біодизель, собівартість останнього при реалізації побічних продуктів становило б 11,3 грн за 1 кг, що у 2,5 раза дешевше, ніж придбати дизельне пальне на ринку. У разі переробки купленого насіння ріпаку на біодизель собівартість 1 кг цього виду продукції для господарства економічно не вигідна, оскільки становитиме 34,1 грн, що у 1,2 раза вище за ціну на дизельне пальне.

Висновки. Перед людством постійною залишається практично єдина проблема - енергозабезпеченість власного існування. В межах цього забезпеченість продовольством виступає первинною за людськими потребами. Тут об'єктивно виникає протиріччя між виробництвом біопалива і продуктів харчування. З метою його розв'язання слід

визначати обсяги сільськогосподарської сировини, яка необхідна для задоволення потреб у продовольстві, як домінуючих. Так, на прикладі зерна розраховано, що на рівні мінімальних норм споживання такі обсяги повинні складати 33,2 млн тонн, раціональних норм - 44,7 млн тонн.

Незважаючи на значну кількість прийнятих законодавчих актів щодо розвитку ринку біопалива в Україні, темпи його розвитку залишаються низькими. Встановлено, що однією з важливих причин такої ситуації є тривале перебування нашої держави у „фарватері” Російської Федерації при вирішенні своїх енергетичних проблем. Ця країна була зацікавлена не тільки не втратити ринок збуту для власної продукції, а й залишати нашу державу у сфері свого політичного впливу. Тобто, «нічого особистого, тільки бізнес». Дешевизна традиційних енергоресурсів, які постачалися із Російської Федерації, закономірно не сприяла їх заощадженню, що сформувало відповідну ментальність вітчизняних споживачів.

Експансія РФ здійснювалася також і завдяки формуванню проросійського середовища в управлінському апараті вітчизняного енергетичного комплексу. Це створювало загрози для енергетичної незалежності України. Аналогічні процеси відбувалися і в такій стратегічній сфері як обороноздатність нашої країни, що в результаті призвело до розгортання військового конфлікту.

Послаблення енергозалежності України в певній мірі може бути досягнуте за рахунок розвитку ринку біопалива. На сьогодні таким шляхом вирішують питання енергозабезпеченості Німеччина, Франція, Польща та інші. Сировинну базу для виробництва біопалива, зокрема біодизеля, вони формують не тільки за рахунок власних ресурсів, але і їх імпорту, в тому числі із України. Обсяги виробництва біопалива в нашій державі складають лише 0,05% від загального виробництва первинної енергії. Це в десятки разів менше, ніж у країнах ЄС. Таким чином виникає парадоксальна ситуація, коли наша держава, при значній імпортозалежності в енергоресурсах, практичній відсутності власного виробництва біопалива та маючи усі потенційні можливості для його розвитку, виступає донором для біопаливної галузі країн ЄС.

Виправданою зазначена ситуація може бути за умов високого рівня забезпечення традиційними енергоресурсами, який має місце зокрема в Російській Федерації (тут частка біопалива 0,02%), або за умов дешевого імпорту енергоресурсів, зокрема в Білорусі (тут біопаливо не виробляється).

Запропоновано алгоритм визначення економічної доцільності переробки різних видів

сільськогосподарської сировини (ріпак, соняшник, соя, пшениця, кукурудза, цукрових буряк) на біопаливо (біодизель, біоетанол) залежно від ринкової ситуації у відповідний період часу. В результаті розрахунків на прикладі насіння ріпаку встановлено, що в умовах 2017 р. при урожайності на рівні 2,85 т з 1 га вироблений біодизель для сільськогосподарського товаровиробника міг би бути у 1,8 раза дешевшим порівняно з дизельним паливом (за умов реалізації побічних продуктів переробки). За досягнення врожайності насіння ріпаку на рівні 5 т з 1 га кратність між показниками могла б складати 2,5 рази. Використання зазначених підходів як на рівні сільськогосподарських товаровиробників, так і на рівні держави сприятиме оптимізації напрямів використання насіння сільськогосподарських культур, що виступають сировиною для виробництва біопалива.

У цілому для досягнення цілей України зазначених в Енергетичній стратегії до 2035 р., в частині п'ятикратного збільшення частки біомаси у структурі первинного постачання енергії та досягнення рівня показника країн ЄС, необхідно приймати нагальні системні урядові рішення.

Список бібліографічних посилань

1. Біопалива (технології, машини і обладнання) / В. Дубровін, М. Корчемний, І. Масло, О. Шептицький та ін. Київ : ЦТІ «Енергетика і електрофікація», 2004. 256 с.
2. Бондар В.С., Фурса А.В. Економічне обґрунтування технологій вирощування і переробки рослинної біосировини на тверді види палива. *Економіка АПК*. 2015. № 3. С. 22.
3. Вернадський В. И. Биосфера и ноосфера. Москва : Айрис-пресс, 2004. 576 с.
4. Гелетуха Г.Г., Желізна Т.А. Біоенергетика в Україні: стан розвитку, бар'єри та шляхи їх подолання. *Біоенергетика/Bioenergy*. 2014. № 1 (3). С. 16-19.
5. Голуб Г.А., Лук'янець С.В. Інвестиційна привабливість виробництва і використання дизельного біопалива. *Економіка АПК*. 2013. № 2. С. 54-61.
6. Гументик М.Я. Ефективність виробництва біоетанолу на основі альтернативних, енергетичних культур. *Теорія і практика ринків. Ринок біопалива*. 2007. № 1. С. 101-102.
7. Дубровін В.О., Мельничук М.Д. Біоенергетика: сучасний стан та перспективи для агропромислового комплексу України: міжнародна конференція, присвячена 110-річчю НАУ «Біоресурси планети: соціальні, біологічні, продовольчі та енергетичні проблеми», (Київ, 2008 р.). Київ : НАУ, 2008. С. 76-81.
8. Економічна ефективність виробництва біопалива в контексті продовольчої та енергетичної безпеки України / О.М. Шпичак, С.А. Стасіневич, Т.В. Куць, Є.А. Михайлов та ін. Київ : ЗАТ «Нічлава», 2010. 294 с.

References

1. Dubrovin, V., Korchemnyi, M., Maslo, I., Sheptytskyi, O., et al. (2004). *Biopalyva (tekhnologii, mashyny i obladnannia) [Biofuels (technologies, machines and equipment)]*. Kyiv: TsTI "Enerhetyka i elektrofikatsiia" [In Ukrainian].
2. Bondar, V.S. & Fursa, A.V. (2015). Ekonomichne obgruntuвання tekhnologii vyroshchuvannya i pererobky roslynnoi biosyrovyny na tverdi vydy palyva [Economic substantiation of technologies of cultivation and processing of plant bio-raw materials for solid fuels]. *Ekonomika APK*, 3, pp. 22 [In Ukrainian].
3. Vernadskij, V.I. (2004). *Biosfera i noosfera [Biosphere and noosphere]*. Moscow: Ajris-press [In Russian].
4. Heletukha, H.H. & Zheliezna, T.A. (2014). Bioenerhetyka v Ukraini: stan rozvytku, bar'ery ta shliakhy yikh podolannya [Bioenergy in Ukraine: state of development, barriers and ways to overcome them]. *Bioenerhetyka/Bioenergy*, 1 (3), pp. 16-19 [In Ukrainian].
5. Holub, H.A. & Lukianets, S.V. (2013). Investytsiina pryvablyvist vyrobnytstva i vykorystannia dyzelnoho biopalyva [Investment attractiveness of production and use of diesel biofuels]. *Ekonomika APK*, 2, pp. 54-61 [In Ukrainian].
6. Humentyk, M.Ya. (2007). Efektyvnist vyrobnytstva bioetanolu na osnovi alternatyvnykh, enerhetychnykh kultur [Efficiency of bioethanol production on basis of alternative energy crops]. *Teoriia i praktyka rynkiv. Rynok biopalyva*, 1, pp. 101-102 [In Ukrainian].
7. Dubrovin, V.O. & Melnychuk, M.D. (2008). Bioenerhetyka: suchasnyi stan ta perspektyvy dlia ahropromyslovoho kompleksu Ukrainy [Bioenergetics: the current state and prospects for the agroindustrial complex of Ukraine]. *Mizhnarodna konferentsiia, prysviachena 110-richchiu NAU "Bioresursy planety: sotsialni, biolohichni, prodovolchi ta enerhetychni problemy" - International conference devoted to the 110th anniversary of the NAU "Biological Resources of the Planet: Social, Biological, Food and Energy Problems"*. (pp. 76-81). Kyiv: NAU [In Ukrainian].

9. Економіко-організаційні засади виробництва біопалива як напрям оптимального вирішення енергетичних та продовольчих проблем в Україні / О.М. Шпичак, С.А. Стасіневич, Т.В. Куць, Є.А. Михайлов та ін.; Кабінет Міністрів України, Нац. ун-т біоресурсів і природокористування України, Наук.-дослід. ін-т економіки і менеджменту АПВ навч.-наук. ін-ту бізнесу; за ред. О.М. Шпичака. Київ: ЗАТ «Нічлава», 2011. 410 с.
10. Енергетична стратегія України на період до 2035 року. «Безпека, енергоефективність, конкурентоспроможність». Розпорядження КМУ від 18 серпня 2017 р. № 605-р. URL: <https://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/605-2017-%D1%80>.
11. Интерактивная информационно-аналитическая система распространения официальной статистической информации. Национальный статистический комитет Республики Беларусь. URL: <http://dataportal.belstat.gov.by/AggregatedDb>.
12. Калетнік Г.М. Біопаливо. Продовольча, енергетична та екологічна безпека України: монографія. Київ: Хай-Тек Прес, 2010. 516 с.
13. Калетнік Г.М. Розвиток ринку біопалив в Україні: монографія. Київ: Аграрна наука, 2008. 464 с.
14. Калетнік Г.М., Пришляк Н.В. Виробництво біоетанолу з цукрових буряків - один із головних чинників стабілізації галузі. *Економіка АПК*. 2013. № 3. С. 65-69.
15. Кенз Ф., Тюрго А. Р. Ж., Дюпон де Немур П.С. Физикраты. Избранные экономические произведения / предисл. П.Н. Ключин; пер. с франц., англ., нем. Москва: Эксмо, 2008. 1200 с.
16. Кириленко І. Г., Дем'янчук В. В., Андрющенко Б. В. Формування ринку українського біопалива: передумови, перспективи, стратегія. *Економіка АПК*. 2010. № 4. С. 62-67.
17. Лузан Ю. Я. Перспективи створення самозабезпечувальної енергетичної системи ведення сільськогосподарського виробництва. *Економіка АПК*. 2010. № 4. С. 40-48.
18. Мальтус Т. Р. Опыт о законе народонаселения. Директ-Медиа, 2014. 204 с.
19. Месель-Веселяк В. Я. Ефективність енергетичного самозабезпечення сільського господарства. *Економіка АПК*. 2009. № 2. С. 10-14.
20. Месель-Веселяк В. Я. Виробництво альтернативних видів енергетичних ресурсів як фактор підвищення ефективності сільськогосподарських підприємств. *Економіка АПК*. 2015. № 2. С. 18-27.
21. Подольский С. А. Труд человека и его отношение к распределению энергии. Москва: Ноосфера, 1991. 86 с.
22. Про затвердження нормативів оптимального співвідношення культур у сівоzmінах в різних природно-сільськогосподарських регіонах. Постанова КМУ від 11 лютого 2010 р. № 164. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/164-2010-%D0%BF>.
23. Роїк М. В., Ягольник О. О. Біоенергетика як наука й галузь економіки: історія, концепція, періодизація (етапи) розвитку. *Біоенергетика / Bioenergy*. 2014. № 1 (3). С. 7-11.
24. Руденко М. Енергія прогресу. Київ: Михайлюта А.А., 2010. 544 с.
25. Тарута: Украина имеет одни из самых больших запасов газа в мире. URL: <http://newsone.ua/news/politics/taruta-ukraina-imeet-odni-iz-samykh-bolshikh-zapsov-haza-v-mire-.html>.
26. Циліурік О., Десятник Л. Продуктивність науково обґрунтованих сівоzmінів Степу // Агро бізнес сьогодні. 31 серпня 2016 р. URL: <http://agro-business.com.ua/agro/mekhanizatsiia-apk/item/1225-produktivnist-naukovo-obgruntovanykh-sivozm-in-stepu.html>.
27. Шпаар Д. Рапс и сурепица: выращивание, уборка, использование / под ред. Д. Шпаара / Учебно-практическое руководство. 2012. 368 с. URL: <https://www.zerno.ua.com/books/raps-i-surepica-vyrashchivanie-uborka-ispolzovanie>.
28. Шпичак О.М. Економічні проблеми виробництва біопалива та продовольча безпека України. *Економіка АПК*. 2009. № 8. С. 11-19.
29. Annual Prices 1960 to present. World Bank Commodity Price Data (The Pink Sheet) URL: <http://www.worldbank.org/en/research/commodity-markets>.
30. Coyle W. The Future of Biofuels. A Global Perspective. URL: <http://www.ers.usda.gov/features/bioenergy>.
8. Shpychak, O.M., Stasinevych, S.A., Kuts, T.V., Mykhailov, Ye.A., et al. (2010). *Ekonomichna efektyvnist vyrobnytstva biopalyva v konteksti prodovolchoi ta enerhetychnoi bezpeky Ukrainy* [Economic efficiency of biofuel production in context of food and energy security of Ukraine]. Kyiv: ZAT "Nichlava" [In Ukrainian].
9. Shpychak, O.M., Stasinevych, S.A., Kuts, T.V., Mykhailov, Ye.A., et al. (2011). *Ekonomiko-orhanizatsiini zasady vyrobnytstva biopalyva yak napriam optymalnoho vyrishennia enerhetychnykh ta prodovolchykh problem v Ukraini* [Economic and organizational principles of biofuel production as the direction of optimal solution of energy and food problems in Ukraine]. O.M. Shpychak (Ed.). Kyiv: ZAT "Nichlava" [In Ukrainian].
10. Enerhetychna stratehiia Ukrainy na period do 2035 roku "Bezpeka, enerhoefektyvnist, konkurentospromozhnist": Rozporiadzhennia KМУ vid 18 serpnia 2017 r. № 605-r [Energy strategy of Ukraine for the period up to 2035 "Security, energy efficiency, competitiveness": Resolution of the Cabinet of Ministers dated 18.08.2017, No. 605-r]. Retrieved from: <https://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/605-2017-%D1%80> [In Ukrainian].
11. Interaktivnaja informacionno-analiticheskaja sistema rasprostraneniia oficial'noj statisticheskoy informacii [Interactive information and analytical system for the dissemination of official statistical information]. (n.d.). *Nacionalnyj statisticheskij komitet Respubliki Belarus*. Retrieved from: <http://dataportal.belstat.gov.by/AggregatedDb> [In Russian].
12. Kaletnik, H.M. (2010). *Biopalyvo. Prodovolcha, enerhetychna ta ekolohichna bezpeka Ukrainy: monohrafiia* [Biofuels. Food, energy and ecological safety of Ukraine: monograph]. Kyiv: Khai-Tek Pres [In Ukrainian].
13. Kaletnik, H.M. (2008). *Rozvytok rynku biopalyv v Ukraini: monohrafiia* [Development of biofuels market in Ukraine: monograph]. Kyiv: Ahrarna nauka [In Ukrainian].
14. Kaletnik, H.M. & Pryshliak, N.V. (2013). *Vyrobnytstvo bioetanolu z tsukrovykh buriakiv - odyz iz holovnykh chynnykiv stabilizatsii haluzi* [Production of bioethanol from sugar beet is one of the main factors in the stabilization of the industry]. *Ekonomika APK*, 3, pp. 65-69 [In Ukrainian].
15. Kenje, F., Tjurgo, A.R.Zh., & Djupon de Nemur, P.S. (2008). *Fiziokraty. Izbrannye jekonomicheskie proizvedeniia* [Physiocrats. Selected economic works]. Moscow: Jeksmo [In Russian].
16. Kyrylenko, I.H., Demianchuk, V.V., & Andriushchenko, B.V. (2010). *Formuvannia rynku ukrainskoho biopalyva: peredumovy, perspektyvy, stratehiia* [Formation of the Ukrainian biofuel market: preconditions, prospects, strategy]. *Ekonomika APK*, 4, pp. 62-67 [In Ukrainian].
17. Luzan, Yu.Ya. (2010). *Perspektyvy stvorennia samozabezpechuvanoi enerhetychnoi systemy vedennia silskohospodarskoho vyrobnytstva* [Prospects for creating a self-sustaining energy system for agricultural production]. *Ekonomika APK*, 4, pp. 40-48 [In Ukrainian].
18. Maltus, T.R. (2014). *Opyt o zakone narodonaselennia* [Experience about the law of population]. Direkt-Media [In Russian].
19. Mesel-Veseliak, V.Ya. (2009). *Efektyvnist enerhetychnoho samozabezpechennia silskoho hospodarstva* [Efficiency of energy self-sufficiency in agriculture]. *Ekonomika APK*, 2, pp. 10-14 [In Ukrainian].
20. Mesel-Veseliak, V.Ya. (2015). *Vyrobnytstvo alternatyvnykh vydiv enerhetychnykh resursiv yak faktor pidvyshchennia efektyvnosti silskohospodarskykh pidpriemstv* [Production of alternative types of energy resources as a factor for improving the efficiency of agricultural enterprises]. *Ekonomika APK*, 2, pp. 18-27 [In Ukrainian].
21. Podolinskij, S.A. (1991). *Trud cheloveka i ego otnoshenie k raspredeleniju jenerгии* [Work of man and his relation to the distribution of energy]. Moscow: Noosfera [In Russian].

31. Crops. Data. Food and Agriculture Organization of the United Nations. URL : <http://www.fao.org/faostat/en/#data/QC>.

32. International energy statistics. U.S. Energy Information Administration. URL : <https://www.eia.gov/>.

33. Ortiz R., Crouch J.H., et. Al. Bioenergy and agriculture: Promises and challenges. Bioenergy and Agricultural Research for Development. 2020 Vision for Food, Agriculture, and the Environment // Focus 14, Brief 3 of 12, December 2006. URL : http://www.ifpri.org/2020/focus/focus14/focus14_03.pdf.

34. Renewables 2018. Global status report. Renewable Energy Policy Network for the 21st century. France. URL : http://www.ren21.net/wp-content/uploads/2018/06/17-8652_GSR2018_FullReport_web_final_.pdf.

22. Pro zatverdzhennia normatyviv optymalnoho spivvidnoshennia kultur u sivozminakh v riznykh pryrodno-silskohospodarskykh rehionakh: Postanova KMU vid 11 liutoho 2010 r. № 164 [On approval of the norms of the optimal ratio of crops in crop rotation in different natural and agricultural regions: Resolution of CMU dated 11.02.2010, No. 164]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/164-2010-%D0%BF> [In Ukrainian].

23. Roik, M.V. & Yaholnyk, O.O. (2014). Bioenerhetyka yak nauka y haluz ekonomiky: istoriia, kontseptsiiia, periodyzatsiia (etapy) rozvytku [Bioenergy as a science and branch of economy: history, concept, periodization (stages) of development]. *Bioenerhetyka / Bioenergy*, 1 (3), pp. 7-11 [In Ukrainian].

24. Rudenko, M. (2010). *Enerhiia prohresu [Energy of progress]*. Kyiv: Mykhailiuta A.A. [In Ukrainian].

25. Taruta: Ukraina imeet odni iz samykh bolshih zapasov gaza v mire. . URL : <http://newsone.ua/news/politics/taruta-ukraina-imeet-odni-iz-samykh-bolshikh-zapasov-haza-v-mire-.html> [In Russian].

26. Tsyliuryk, O., Desiatnyk L. (2016). Produktyvnist nauko-vo-obhruntovanykh sivozmin Stepu [Productivity of scientifically grounded crop rotation Steppe]. *Ahro biznes sohodni*. Retrieved from: <http://agro-business.com.ua/agro/mekhanizatsiia-apk/item/1225-produktyvnist-naukovo-obgruntovanykh-sivozmin-stepu.html> [In Ukrainian].

27. Shpaar, D. (2012). *Raps i surepica: vyrashchivanie, uborka, ispolzovanie [Rapeseed and mackerel: cultivation, harvesting, use]*. D. Shpaar (Ed.). Uchebno-prakticheskoe rukovodstvo. Retrieved from: <https://www.zerno-ua.com/books/raps-i-surepica-vyrashchivanie-uborka-ispolzovanie> [In Russian].

28. Shpychak, O.M. (2009). Ekonomichni problemy vyrobnytstva biopalyva ta prodovolcha bezpeka Ukrainy [Economic problems of biofuel production and food safety of Ukraine]. *Ekonomika APK*, 8, pp. 11-19 [In Ukrainian].

29. Annual prices 1960 to present (n.d.). *World Bank Commodity Price Data (The Pink Sheet)*. Retrieved from: <http://www.worldbank.org/en/research/commodity-markets> [In English].

30. Coyle, W. (n.d.). The future of biofuels. A global perspective. Retrieved from: <http://www.ers.usda.gov/features/bioenergy> [In English].

31. Crops. Data. (n.d.). *Food and Agriculture Organization of the United Nations*. Retrieved from: <http://www.fao.org/faostat/en/#data/QC> [In English].

32. International energy statistics. *U.S. Energy Information Administration*. Retrieved from: <https://www.eia.gov> [In English].

33. Ortiz, R., Crouch, J.H., et. al. (2006). Bioenergy and agriculture: promises and challenges. *Bioenergy and Agricultural Research for Development. 2020 Vision for Food, Agriculture, and the Environment. Focus 14, Brief 3 of 12*. Retrieved from: http://www.ifpri.org/2020/focus/focus14/focus14_03.pdf [In English].

34. Renewables 2018. Global status report (2018). *Renewable Energy Policy Network for the 21st century*. France. Retrieved from: http://www.ren21.net/wp-content/uploads/2018/06/17-8652_GSR2018_FullReport_web_final_.pdf [In English].

Shpychak O.M., Bodnar O.V., Pashko S.O. Biofuel production in Ukraine in context of optimal solution of energy problem

The purpose of the article is to propose a methodological approach to assessing place and role of food in the overall energy problem, to consider possibilities of solving the existing contradiction between the production of food and biofuels, to identify development trends in the world market for biofuels and reasons for its slow development in Ukraine in context of economic and political interests of world countries, to propose approaches to optimal solution of the energy problem in Ukraine in accordance with current challenges, to develop an economic model for algorithm comparing effectiveness of different options for the use of agricultural feedstock to obtain biofuels compared to conventional fuels based on a specific market situation under a certain period of time.

Research methods. In the research process were used the following scientific methods: dialectical method of cognition, which enabled to study formation processes for price proportions for oil and agricultural raw materials for biofuel production and their causal relationships in different spatial and temporal dimensions; systematic approach to optimal approach in solving the energy problem, as well as in determining thresholds for economic feasibility of agricultural product processing for food and energy needs; retrospective analysis that allowed to identify reasons for slow development of the domestic biofuel market in context of economic and political interests of the world countries of the world; statistical analysis for substantiation of expediency for processing of agricultural raw materials on biofuels on an example of rape.

Research results. Methodological approach to assessing place and role of food in the general energy problem was developed. There were proposed possibilities for solving the existing contradiction between production of food and biofuels through adherence to processing volumes of agricultural products necessary to meet the food primary needs, which are determined on an example of grain at the level of minimum and rational consumption standards. Critical assessment was made and causes for containment of biofuel market development in Ukraine in context of economic and political interests of the world countries (EU members, Russia, Belarus) were defined. Economic model of an algorithm for comparing economic expediency of different depths of processing of agricultural raw materials was developed, and on its basis were made calculations on an example of rape based on a specific market situation in the corresponding period of time.

Elements of scientific novelty. There was proposed methodological approach to assessing place and role of the food problem in the general energy problem, according to which food security as a type of energy problem is primary for human needs. It was established that food is a specific kind of energy, which is based on processes of photosynthesis and solar energy. Since agricultural raw materials can also be a source for other types of energy, including biofuels, and in the opposite direction it is not yet possible, there is an objective contradiction between production of biofuels and food. There was proposed approach to solve the existing contradiction between production of food and biofuels through compliance with processing volumes of agricultural products (on an example of grain) necessary to ensure food needs as priority, at the level of minimum and rational consumption norms. There was developed economic model for algorithm for comparing efficiency of various ways of agricultural raw material use for a purpose of obtaining biofuels (for example, rapeseed and biodiesel), depending on a market situation in a specific period of time.

Practical significance. The economic model for algorithm for determining economic feasibility of rapeseed processing on biodiesel at micro and macro levels was proposed, depending on the market situation in a specific period of time. This enables to quickly determine competitiveness level of certain types of rapeseed products: rapeseed, oil, oilcake or biodiesel. There was developed methodical approach, according to which were determined grain volumes in Ukraine respective to needs for food as priority at level of minimum and rational consumption norms, as well as energy needs in alternative fuels. Tabl.: 4. Figs.: 2. Refs.: 34.

Keywords: biofuels; food safety; energy problem; price; cost; agricultural raw materials for biofuel production; traditional fuel types.

Shpychak Oleksandr Mykhailovych - doctor of economic sciences, professor, academician of NAAS, chief research fellow of the department of pricing and agrarian market, National Scientific Centre "Institute of Agrarian Economics" (10, Heroiv Oborony st., Kyiv)

E-mail: om.shpychak@gmail.com

Bodnar Olha Vasylivna - doctor of economic sciences, senior research fellow, head of the department of pricing and agrarian market, National Scientific Centre "Institute of Agrarian Economics" (10, Heroiv Oborony st., Kyiv)

E-mail: ollnar1979@gmail.com

Pashko Svitlana Oleksiivna - senior research fellow of the department of pricing and agrarian market, National Scientific Centre "Institute of Agrarian Economics" (10, Heroiv Oborony st., Kyiv)

E-mail: svitlana_pashko@ukr.net

Шпичак А.М., Боднар О.В., Пашко С.А. Производство биотоплива в Украине в контексте оптимального решения энергетической проблемы

Цель статьи - предложить методологический подход к оценке места и роли продовольствия в общей энергетической проблеме, рассмотреть возможности решения существующего противоречия между производством продуктов питания и биотоплива, выявить тенденции развития мирового рынка биотоплива и причины его медленного развития в Украине в контексте экономико-политических интересов стран мира, предложить подходы к оптимальному решению энергетической проблемы в Украине в соответствии с современными вызовами, разработать экономическую модель алгоритма сопоставления эффективности различных вариантов использования сельскохозяйственного сырья с целью получения биотоплива по сравнению с традиционными видами топлива исходя из конкретной рыночной ситуации в соответствии определенного периода времени.

Методика исследования. Использованы методы: диалектический метод познания, позволивший исследовать процессы формирования ценовых пропорций на нефть и сельскохозяйственное сырье для производства биотоплива и их причинно-следственных связей в различных пространственно-временных срезах, системный подход для соблюдения оптимального подхода при решении энергетической проблемы, а также при определении системы порогов экономической целесообразности переработки сельскохозяйственной продукции для обеспечения продовольственных и энергетических потребностей, ретроспективного анализа, что позволяет выявить причины медленного развития отечественного рынка биотоплива в контексте экономико-политических интересов стран мира, аналитического обоснования целесообразности переработки сельскохозяйственного сырья в биотопливо на примере рапса на биодизель использованы методы статистического анализа: ряды динамики, средних величин, группировки, экономического моделирования, графический, индексный и другие.

Результаты исследования. Разработан методологический подход к оценке места и роли продовольствия в общей энергетической проблеме, предложены возможности решения существующего противоречия между производством продуктов питания и биотоплива через соблюдение объемов переработки сельскохозяйственной продукции, необходимых для обеспечения продовольственных потребностей как первоочередных, которые определены на примере зерна на уровне минимальных и рациональных норм потребления, проведена критическая оценка и выявлены причины сдерживания процессов развития рынка биотоплива в Украине в контексте экономико-политических интересов стран мира (страны ЕС, Россия, Беларусь), разработанная экономическая модель алгоритма сопоставления экономической целесообразности различной глубины переработки сельскохозяйственного сырья, и на ее основе осуществлены расчеты на примере рапса исходя из конкретной рыночной ситуации в соответствующий период времени.

Элементы научной новизны. Предложено методологический подход к оценке места и роли продовольственной проблемы в общей энергетической проблеме, согласно которому обеспеченность продовольствием как разновидность энергетической проблемы является первичным по человеческим потребностям. Установлено, что продукты питания являются специфическим видом энергии, в своей первооснове базируются на процессах фотосинтеза и формируются за счет солнечной энергии. Поскольку из сельскохозяйственного сырья также можно получать другие виды энергии, в том числе биотопливо, а в обратном направлении это еще невозможно, возникает объективное противоречие между производством биотоплива и продуктов питания. Предложен подход по решению существующего противоречия между производством продуктов питания и биотоплива через соблюдение объемов переработки сельскохозяйственной продукции (на примере зерна), необходимых для обеспечения продовольственных нужд, как первоочередных, на уровне минимальных и рациональных норм потребления. Разработана экономическая модель алгоритма сопоставления эффективности различных

вариантов использования сельскохозяйственного сырья с целью получения биотоплива (на примере семян рапса и биодизеля) в зависимости от рыночной ситуации в конкретный период времени.

Практическая значимость. Предложено экономическую модель алгоритма определения экономической целесообразности переработки семян рапса на биодизель на микро- и макроуровнях в зависимости от рыночной ситуации в конкретный период времени. Это дает возможность оперативно определить уровень конкурентоспособности отдельных видов продукции рапсоводства: семян рапса, масла, жмыха или биодизеля и шрота. Разработан методический подход, согласно которому определены объемы использования зерна в Украине для удовлетворения потребностей в продовольствии как первоочередных на уровне минимальных и рациональных норм потребления, а также энергетических потребностей в альтернативных видах топлива. Табл.: 4. Илл.: 2. Библиогр.: 34.

Ключевые слова: биотопливо; продовольственная безопасность; энергетическая проблема; цена; себестоимость; сельскохозяйственное сырье для производства биотоплива; традиционные виды горючего.

Шпичак Александр Михайлович - доктор экономических наук, профессор, академик НААН, заслуженный деятель науки и техники Украины, главный научный сотрудник отдела ценообразования и аграрного рынка, Национальный научный центр «Институт аграрной экономики» (г. Киев, ул. Героев Оборона, 10)

E-mail: om.shpychak@gmail.com

Боднар Ольга Васильевна - доктор экономических наук, старший научный сотрудник, заведующая отделом ценообразования и аграрного рынка, Национальный научный центр «Институт аграрной экономики» (г. Киев, ул. Героев Оборона, 10)

E-mail: ollnar1979@gmail.com

Пашко Светлана Алексеевна - старший научный сотрудник отдела ценообразования и аграрного рынка, Национальный научный центр «Институт аграрной экономики» (г. Киев, ул. Героев Оборона, 10)

E-mail: svitlana_pashko@ukr.net

Стаття надійшла до редакції 12.02.2019 р.

Фахове рецензування: 14.02.2019 р.

Бібліографічний опис для цитування:

Шпичак О. М., Боднар О. В., Пашко С. О. Виробництво біопалива в Україні у контексті оптимального вирішення енергетичної проблеми. *Економіка АПК*. 2019. № 3. С. 13 – 27.

*

УДК 631.147:378

JEL Classification: O13, Q15, Q18

DOI: <https://doi.org/10.32317/2221-1055.201903027>

**І.Г. КИРИЛЕНКО, доктор економічних наук, професор,
член-кореспондент НААН**

Є.В. МИЛОВАНОВ, кандидат економічних наук

Наукове забезпечення розвитку органічного агровиробництва

Мета статті - надати теоретико-методичне обґрунтування необхідності підвищення рівня науково-дослідного забезпечення органічного сектору української аграрної галузі.

Методика дослідження. У процесі дослідження використано такі наукові методи: ретроспективного аналізу (еволюція становлення і розвитку наукових досліджень у світовій та вітчизняній практиці); структурно-логічний (географічний розподіл публікацій щодо біодинамічного та інтегрованого сільського господарства упродовж 1985-2018 рр.); аналітичних узагальнень (систематизація результатів наукових здобутків у сфері органічного виробництва, проведених в межах тематичних планів науково-дослідних установ системи НААН та вищих навчальних закладів України, а також наукових розвідок, виконаних у межах дисертаційних досліджень); логічних узагальнень (опрацювання пропозицій щодо перспективних напрямів подальших наукових пошуків у сфері органічного виробництва та формулювання висновків).

Результати дослідження. Обґрунтовано, що динамічне зростання органічного сектору значною мірою залежатиме від розвитку наукових досліджень, інновацій, технологічних досягнень та широкого, в тому числі практичного, поширення результатів цієї роботи в аграрній сфері країни. Визначено, що для сприяння розширенню партнерства між виробниками і науковцями з органічного сільського господарства необхідні спеціальні програми досліджень, освіти та просвітництва; програми, які інтегрують наукові знання і досвід фермерів із розробки практичних та сталих рішень у систему органічного господарювання. Проаналізовано досвід розвинених країн Європи та

© І.Г. Кириленко, Є.В. Милованов, 2019

вариантов использования сельскохозяйственного сырья с целью получения биотоплива (на примере семян рапса и биодизеля) в зависимости от рыночной ситуации в конкретный период времени.

Практическая значимость. Предложено экономическую модель алгоритма определения экономической целесообразности переработки семян рапса на биодизель на микро- и макроуровнях в зависимости от рыночной ситуации в конкретный период времени. Это дает возможность оперативно определить уровень конкурентоспособности отдельных видов продукции рапсоводства: семян рапса, масла, жмыха или биодизеля и шрота. Разработан методический подход, согласно которому определены объемы использования зерна в Украине для удовлетворения потребностей в продовольствии как первоочередных на уровне минимальных и рациональных норм потребления, а также энергетических потребностей в альтернативных видах топлива. Табл.: 4. Илл.: 2. Библиогр.: 34.

Ключевые слова: биотопливо; продовольственная безопасность; энергетическая проблема; цена; себестоимость; сельскохозяйственное сырье для производства биотоплива; традиционные виды горючего.

Шпичак Александр Михайлович - доктор экономических наук, профессор, академик НААН, заслуженный деятель науки и техники Украины, главный научный сотрудник отдела ценообразования и аграрного рынка, Национальный научный центр «Институт аграрной экономики» (г. Киев, ул. Героев Оборона, 10)

E-mail: om.shpychak@gmail.com

Боднар Ольга Васильевна - доктор экономических наук, старший научный сотрудник, заведующая отделом ценообразования и аграрного рынка, Национальный научный центр «Институт аграрной экономики» (г. Киев, ул. Героев Оборона, 10)

E-mail: ollnar1979@gmail.com

Пашко Светлана Алексеевна - старший научный сотрудник отдела ценообразования и аграрного рынка, Национальный научный центр «Институт аграрной экономики» (г. Киев, ул. Героев Оборона, 10)

E-mail: svitlana_pashko@ukr.net

Стаття надійшла до редакції 12.02.2019 р.

Фахове рецензування: 14.02.2019 р.

Бібліографічний опис для цитування:

Шпичак О. М., Боднар О. В., Пашко С. О. Виробництво біопалива в Україні у контексті оптимального вирішення енергетичної проблеми. *Економіка АПК*. 2019. № 3. С. 13 – 27.

*

УДК 631.147:378

JEL Classification: O13, Q15, Q18

DOI: <https://doi.org/10.32317/2221-1055.201903027>

**І.Г. КИРИЛЕНКО, доктор економічних наук, професор,
член-кореспондент НААН**

Є.В. МИЛОВАНОВ, кандидат економічних наук

Наукове забезпечення розвитку органічного агровиробництва

Мета статті - надати теоретико-методичне обґрунтування необхідності підвищення рівня науково-дослідного забезпечення органічного сектору української аграрної галузі.

Методика дослідження. У процесі дослідження використано такі наукові методи: ретроспективного аналізу (еволюція становлення і розвитку наукових досліджень у світовій та вітчизняній практиці); структурно-логічний (географічний розподіл публікацій щодо біодинамічного та інтегрованого сільського господарства упродовж 1985-2018 рр.); аналітичних узагальнень (систематизація результатів наукових здобутків у сфері органічного виробництва, проведених в межах тематичних планів науково-дослідних установ системи НААН та вищих навчальних закладів України, а також наукових розвідок, виконаних у межах дисертаційних досліджень); логічних узагальнень (опрацювання пропозицій щодо перспективних напрямів подальших наукових пошуків у сфері органічного виробництва та формулювання висновків).

Результати дослідження. Обґрунтовано, що динамічне зростання органічного сектору значною мірою залежатиме від розвитку наукових досліджень, інновацій, технологічних досягнень та широкого, в тому числі практичного, поширення результатів цієї роботи в аграрній сфері країни. Визначено, що для сприяння розширенню партнерства між виробниками і науковцями з органічного сільського господарства необхідні спеціальні програми досліджень, освіти та просвітництва; програми, які інтегрують наукові знання і досвід фермерів із розробки практичних та сталих рішень у систему органічного господарювання. Проаналізовано досвід розвинених країн Європи та

© І.Г. Кириленко, Є.В. Милованов, 2019

Північної Америки, де на базі потужного державного і приватного фінансування вдалося не лише значно підвищити рівень наукового обґрунтування пріоритетності розвитку органічної сфери, а й вийти у лідери на органічного ринку. Зазначено, що багаторічний досвід провідних держав вказує на необхідність всебічного підходу до формування сталої системи органічного виробництва, в якій основоположну роль відіграє науково-дослідний фактор. Розглянуто стан наукової підтримки органічного виробництва в Україні, яка все ще знаходиться у зачатковому стані. Визначено, що, незважаючи на відсутність системності, вітчизняні наукові заклади та вчені продовжують активну роботу з підвищення якості вітчизняних науково-дослідних розробок, розвивають міжнародні зв'язки та популяризують важливість органічного сектору для розвитку національної економіки фактично без сталої державної підтримки. Наголошено, що органічні виробники мають залучатися як рівноправні партнери разом із науковцями, постачальниками послуг (агросервісні організації, незалежні консультанти) та іншими зацікавленими сторонами у процес використання та впровадження науково обґрунтованої інформації.

Елементи наукової новизни. Представлено географічний розподіл найважливіших публікацій щодо органічного, біодинамічного та інтегрованого сільського господарства за останні 33 роки. Здійснено агрегацію вітчизняних дисертаційних досліджень, що останні 12 років фокусувалися на органічному секторі. Підготовлено коротку характеристику наукових та освітніх установ, які займаються дослідженнями в органічному сільському господарстві, а також їх наукових програм і напрямів досліджень.

Практична значущість. Рекомендовано 7 пріоритетних напрямів наукових досліджень у сфері органічного агровиробництва, що об'єктивно необхідні для довгострокового збалансованого розвитку органіки в Україні, кожен з яких має конкретні теми досліджень. Наведено ряд пропозицій щодо методів органічного дослідження та побудови перспективних стратегій досліджень. Табл.: 1. Рис.: 1. Бібліогр.: 25.

Ключові слова: наукове забезпечення; органічне агровиробництво; міжнародний досвід; органічний сектор; науково-прикладні розробки.

Кириленко Іван Григорович - доктор економічних наук, професор, член-кореспондент НААН, народний депутат України, Верховна Рада України (м. Київ, вул. Садова, 3)

E-mail: Kyrylenko.Ivan@rada.gov.ua

Милованов Євген Володимирович - кандидат економічних наук, президент Федерації органічного руху України (м. Київ, вул. Оболонська, 4, оф. 1)

E-mail: ofu@organic.com.ua

Постановка проблеми. Вітчизняний органічний сектор аграрної галузі останніми роками викликає все більшу зацікавленість не лише серед агровиробників, яких стимулює до переходу екологічні аспекти, міжнародний попит на органічну продукцію та органічна націнка, а й представників інших сфер та напрямів діяльності, в тому числі й науки.

Наукова значущість Органіку визнана в усьому світі, реалізувавшись у численні фундаментальні та прикладні дослідження позитивного впливу органічного сільського господарства на здоров'я людей та ґрунту, біорізноманіття та агроландшафти, зміни клімату, розвиток сільської місцевості тощо. Вітчизняний органічний рух як ніколи потребує від наукової спільноти підвищення рівня їх залучення до важливих питань наукового обґрунтування становлення органічного сектору в сучасних умовах розвитку аграрної галузі національної економіки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Науково-дослідна підтримка органічного сектору сільськогосподарської галузі була об'єктом вивчення багатьох вітчизняних та зарубіжних теоретиків і практиків, серед яких Т. Баарс [11], А.В. Балян [1], Б. Бейкер [12], В.Ф. Камінський [6], Н. Лампкін [15], Х.Дж. Лутцеєр [16], П. Мадер [17], А.М. МакГуайр [18], та ін. Однак, незважаючи на вагомий науково-практичний внесок

вищенаведених вчених, питання науково-дослідної підтримки органічного агровиробництва все більше актуалізуються на сучасному етапі розвитку Органіку в Україні та світі, і тому потребують значно більшої уваги вчених з метою подальшої розбудови вітчизняного органічного сектору.

Мета статті - надати теоретико-методичне обґрунтування необхідності підвищення рівня науково-дослідного забезпечення органічного сектору української аграрної галузі.

Виклад основних результатів дослідження. Органічні сільськогосподарські виробники нині стикаються із значними проблемами на шляху розбудови органічного сектору країни: починаючи від браку органічного насіння, кліматично пристосованих сортів та поголів'я худоби до відповідних органічних систем, ефективних засобів боротьби з хворобами, бур'янами та шкідниками, до повного дотримання вимог затвердженого спектра органічного регулювання.

У зв'язку із збільшенням попиту на органічні продукти у світі зростає потреба у вирішенні проблем органічного агровиробництва, підготовки майбутніх сільськогосподарських виробників та лідерів, кращої поінформованості щодо переваг органічного сільського господарства.

Рушії органічного агровиробництва - це підготовлені кадри, їх знання, досвід та ре-

сурси. При веденні органічного агровиробництва застосовуються методи, що захищають навколишнє середовище, уникаючи використання синтетичних пестицидів та хімічно синтезованих мінеральних добрив, антибіотиків та генетично модифікованих культур. Оскільки органічні фермерські господарства не можуть використовувати синтетичні пестициди для боротьби з бур'янами та шкідниками, вони мають спиратися на практики, які цілісно сприяють здоров'ю агроecosистем і захищають від зараження шкідниками та деградації ґрунтів. Тому сталий органічний менеджмент повинен, зокрема, включати:

- підбір сортів, придатних для місцевих ґрунтів та кліматичних умов;
- управління родючістю ґрунту, що відповідає сучасним прогресивним підходам до збалансованого землекористування;
- застосування сівозмін та різноманіття сільськогосподарських культур для зменшення потенційних загроз, що несуть кліматичні зміни, для боротьби з хворобами та шкідниками.

Потреби фермерів у цій швидко зростаючій сфері постійно розвиваються і включають нові занепокоєння з приводу безпеки продуктів харчування, шкідників, екологічних та соціальних проблем, розширення національних, а також традиційних та нових міжнародних органічних ринків збуту, зміни погодних умов та біологічних загроз. Ці тенденції вимагають нового наукового аналізу проблем і потреб органічних господарств.

Для сприяння розширенню взаємовигідного партнерства між виробниками і науковцями з органічного сільського господарства необхідні спеціальні програми досліджень, освіти та просвітництва; програми, які інтегрують наукові знання і досвід фермерів із розробки практичних та сталих рішень у системі органічного господарювання.

З метою задоволення зростаючого попиту на органічні продукти на внутрішньому і міжнародному ринках, необхідно зусиллями у галузі наукових досліджень забезпечити вирішення нагальних проблем з виробництва, управління ризиками, маркетингу та соціальних питань, що постають перед органічними виробниками. У поєднанні з цими дослідницькими зусиллями потрібне більше число заходів для розширення діяльності з кваліфікаційної підготовки органічних виробників та просвітницької - для споживачів.

Основна світова науково-дослідна робота з органічного сільського господарства сконцентрована у США, Канаді, державах-членах Європейського Союзу та ключових країнах, які не входять до ЄС, таких як Норвегія та Швейцарія. На базі потужного державного і приватного фінансування згаданим країнам вдалося не лише значно підвищити рівень наукового обґрунтування пріоритетності розвитку органічної сфери, а й вийти у лідери на ринку органічної продукції і цим самим значно зміцнити дохідну частину своїх державних бюджетів.

Провідні країни Європи з самого зародження органічного руху були центрами наукових досліджень із зазначеної проблематики. Як показує Європейський науковий досвід у сфері органічного сільського господарства, і в минулому фермери були основними рушійними силами у розвитку дослідної справи. Проте вже на початку 80-х років минулого століття у розвинених країнах Європи гостро постало питання необхідності науково-дослідної підтримки саме Органіку.

Європейські дослідження здебільшого здійснювалися приватними та державними органами, що спеціалізуються на вивченні органічного сільськогосподарського виробництва. Але із часом намітилася тенденція до залучення провідних інститутів сільськогосподарських досліджень. Дослідницькі роботи здійснювалися для широкого спектра категорій короткострокових, довгострокових досліджень сільськогосподарських систем, досліджень для підтримки формування політики в аграрній сфері. У той час загальноприйнятими пріоритетами досліджень були різноманітні аспекти виробництва продукції тваринництва та садівництва; оцінка вхідних даних; виробництво органічного насіння та введення у практику нових концепцій сталого використання земель на основі органічних методів землеробства та екологізації виробництва, поліпшення розуміння механізмів саморегулювання для боротьби з шкідниками і хворобами та соціально-економічних наслідків органічного землеробства і широкомасштабної конверсії.

Дослідження функціонування приватного сектору в органічному сільському господарстві доволі добре розвинені в Європі, де працює кілька інституцій з інфраструктурою та кваліфікованим персоналом для проведення експериментів та розробки техноло-

гій. До них, зокрема, відносять Науково-дослідний інститут органічного сільського господарства (FiBL) у Швейцарії, Центр органічних досліджень у Великій Британії (ORC 2015) та Інститут Луї Болка у Нідерландах.

Науковці FiBL одними з перших розпочали роботу з наукового обґрунтування довготермінових сільськогосподарських систем, порівнюючи органічні та біодинамічні практики із конвенційними методами. FiBL має низку майданчиків, на базі яких реалізуються багаторічні експерименти з агроекологічного та органічного землеробства. Інститут отримує суттєву підтримку від державних програм розвитку сільського господарства [17]. У свою чергу, Інститут Луї Болка визнаний завдяки своїй інноваційній роботі через програми органічного вирощування сільгоспкультур.

Окрім досліджень приватного сектору, члени ЄС та інші європейські країни мають низку ініціатив на державному рівні для досліджень напрямів розвитку, інновацій та трансферу технологій в органічному секторі. На рівні державної підтримки органічне сільське господарство було включено як тема для подальшого дослідження в межах другої, третьої та четвертої Рамкової програми Європейського Союзу. Всього було визначено десять проектів, що фінансувалися за трьома програмами (1 за CAMAR, 8 під AIR, 1 під FAIR), включаючи два плани дій, спрямовані на покращення координації та документації досліджень органічного сільського господарства (ENOF та DOCEA). У більшості країн ЄС від початку 90-х років дослідницька діяльність у галузі органічного виробництва стала зростати [15, с. 5].

Фінансування Євросоюзом проектів, спрямованих на дослідження в органічному сільському господарстві, розпочалися у 2000 р. Загалом на подібні ініціативи з 2000-го по 2012 р. було витрачено 150 млн євро, в тому числі на проекти Quality Low-Input Food (QLIF), Core Organic (I та II), Strategies for Organic and Low-Input Breeding and Management (SOLIBAM) та Technology Platform-Organic (TP-Organic) [16].

QLIF об'єднував 31 партнера у 17 країнах, включаючи Швейцарію, Ізраїль і Туреччину. Проект фокусувався на якості харчування і задоволенні очікувань споживачів. Учені в рамках QLIF досліджували вплив на здоров'я органічних та низьковитратних методів виробництва харчових продуктів. Він також

був основою для майбутніх органічних програм з точки зору методів визначення технологічних вузьких місць у системах органічного і низьковитратного агровиробництва [22].

У 2004 р. Європейська Комісія затвердила програму Координації Європейських транснаціональних досліджень з органічного продовольства та фермерства (CORE Organics). Окрім фінансування ЄС, інвестиції також надходили від 13 державних фінансових організацій з 11 держав-членів ЄС. Було створено спільний фонд у розмірі 3 млн євро/рік. Робота проводилася у два етапи. На першому етапі (2004-2007) стояла мета прискорити обмін інформацією та створити транснаціональні партнерства. Одним із ключових результатів стало створення онлайн-служби Organic ePrints, міжнародного архіву відкритого доступу для документів і проектів, пов'язаних з дослідженнями у сфері органічного продовольства та сільського господарства. На другому етапі (2007-2010) здійснювалося фінансування конкурсних проектів на основі обраних тем [13].

Нині консорціум CORE Organics складається з 21 фінансового органу з 19 європейських країн-учасниць. Мета проекту полягає у тому, щоб зібрати разом часто невелике й розрізнене органічне наукове співтовариство для забезпечення більш ефективних досліджень. Останній етап був розпочатий 2016 р. і CORE Organic вивчає можливість запуску нового етапу у 2019 р.

У рамках іншого проекту SOLIBAM було організовано консорціум дослідницьких рослинницьких закладів, основним пріоритетом якого стало зробити органічне насіння комерційно більш доступним. Працюючи над проектом SOLIBAM, вчені використовували як традиційні, так і інноваційні методи для виявлення особливостей органічних умов вирощування [23].

Крім того, в ЄС було створено технологічну платформу для органічного сільського господарства. Технологічна платформа є державно-приватним партнерством, метою якого виступає встановлення та розвиток коротко- і довгострокових досліджень, інновацій і розвитку технологій [24].

Нині наукова спільнота ЄС продовжує активно вивчати та досліджувати органічне сільське господарство та його вплив на навколишнє середовище і життя людей. Однією з важливих діючих програм у Євросоюзі,

орієнтованих на розвиток Органіку, є «Горизонт 2020» - Рамкова програма ЄС із досліджень та інновацій, в межах якої 43 млн євро були призначені для проектів органічного харчування та сільського господарства. Тобто офіційні структури ЄС продовжують відігравати роль впливового інвестора в органічні дослідження, а отже - і в розвиток органічного сектору світу.

Таким чином, європейський досвід наукової підтримки Органіку нині знаходиться на порівняно високому рівні не лише з організаційної та інституційної точок зору, а й щорічно отримує значні обсяги фінансування від державного та приватного секторів.

Північна Америка теж давно перетворилася на один з найвагоміших осередків наукової концентрації в області Органік.

Так, у США діє п'ять основних приватних центрів, що займаються дослідженнями в органічному сільському господарстві:

- Інститут Родейла;
- Фонд досліджень органічного сільського господарства (OFRF);
- Інститут досліджень органічних матеріалів (OMRI);
- Органічний центр (ТОС);
- Сільськогосподарський інститут Майкла Філда (MFAL).

Інститут Родейла та MFAL - лише дві приватні організації з інфраструктурою для польових експериментів. Дослідницький центр Родейла має довготривалу дослідницьку програму Farming Systems Trial для порівняння органічних та конвенційних методів агровиробництва.

Хоча, починаючи з 2008 р., спостерігалося значне зниження фінансування - інвестиції у п'ять приватних дослідницьких центрів зменшилися з 7,8 млн дол. США до менше ніж 7 млн дол. США у 2010 р. У 2011 р. відбулося незначне поліпшення, але у 2012 р. більшість організацій отримали той же рівень фінансування або були відхилені [14].

Однак вже у 2015 р. Національний інститут продовольства і сільського господарства (NIFA) при Міністерстві сільського господарства США (USDA) оголосив про грант у сумі понад 21,3 млн дол. США для проведення досліджень та реалізації інформаційно-просвітницьких проектів, які мають бути спрямовані на допомогу виробникам, фермерам і операторам для покращення їх органічної спрямованості та здатності до інновацій [5, с. 7].

Оголошені гранти включають 17,5 млн дол. США для проектів, представлених організацією «Органічних досліджень сільського господарства та розширення ініціатив» NIFA (OREI). Ця програма орієнтована на надання допомоги виробникам і переробникам, які вже запровадили органічну практику для розширення ринку високоякісних органічних сільськогосподарських продуктів [5, с. 7].

Крім цього, була анонсована нагорода Програми Органічного Переходу (ORG), на загальну суму близько 3,8 млн дол. США для дослідників розвитку практичного застосування науки в органічному агровиробництві. Проекти ORG зосередилися на прикладних дослідженнях, освіті та розширенні знань для підвищення конкурентоспроможності для тих виробників, які переходять до органічного виробництва як у рослинництві, так і у тваринництві [5, с. 7].

У 2018 р. у США прийнято новий Farm Bill, який є основним законом країни щодо політики, стратегії розвитку і фінансування сільськогосподарського сектору економіки на наступні п'ять років. Законопроект надає історичне перманентне фінансування для Ініціативи з досліджень та розширення органічного сільського господарства (OREI). Новий закон передбачає довгострокові інвестиції в Органік на суму 395 млн дол. США протягом наступних 10 років у рамках OREI [20].

Канада теж є яскравим прикладом науково-дослідного забезпечення органічного сільського господарства. Органічний сільськогосподарський центр Канади (OACC) та Органічна Федерація Канади (OFC) створили Органічний науковий кластер (OSC), цілями якого є «сприяння національній стратегії розвитку органічної науки в Канаді, пов'язуючи вчених по всій країні та поширення їх знань для всіх зацікавлених сторін». У рамках Органічного наукового кластера визначено 10 підпроектів, у тому числі 30 дослідницьких заходів, які проводять 50 науковців і 30 співробітників у 45 наукових установах. OSC лише за період 2008-2013 рр. отримав 8,8 млн кан. дол. від урядів різних рівнів для здійснення запланованої науково-дослідної роботи [25].

У 2018 р. Органічна Федерація Канади отримала внесок у розмірі 8 342 222 кан. дол. від уряду Канади для фінансування 28 дослідницьких робіт у рамках третього

періоду діяльності Органічного наукового кластера (OSC 3) за програмою AgriScience під назвою «Поєднання сталого навколишнього середовища із науковою підтримкою органічного сільського господарства». Більше 40 дослідників вже працюють у 15 дослідницьких станціях і 14 канадських науково-дослідницьких установах [19].

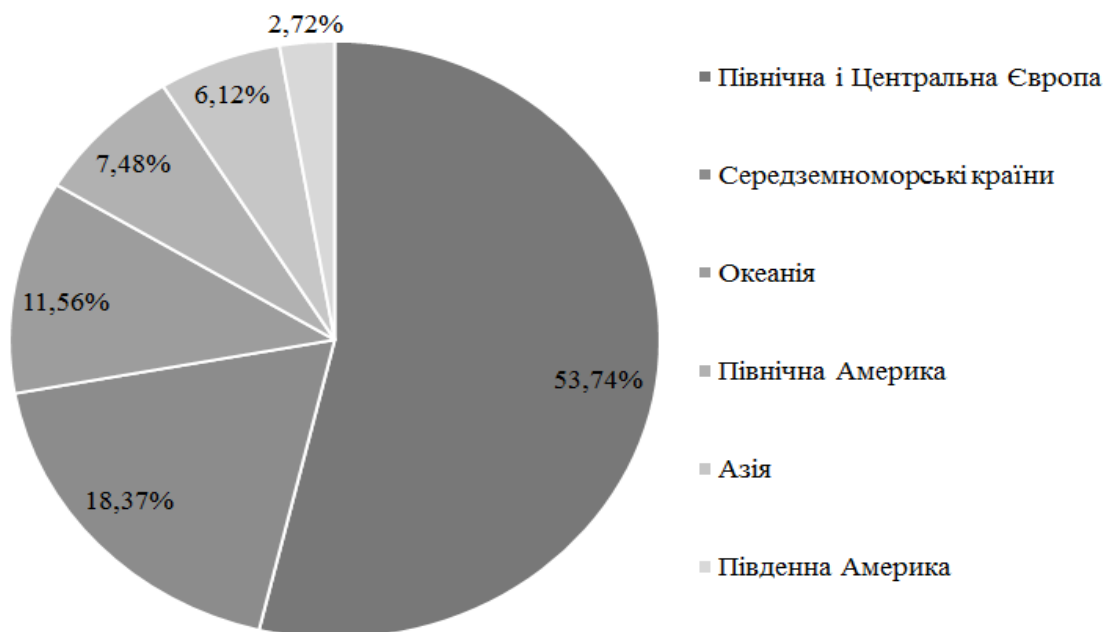
Отже, в США та Канаді існує чітке розуміння необхідності постійної підтримки наукових програм розвитку та досліджень на всіх рівнях управління. Ведеться ґрунтовна робота для налагодження постійної співпраці фермерів із дослідниками по всій країні.

Нині науковці усього світу активно працюють та взаємодіють між собою для формування міцного науково-дослідного базису для подальшого розвитку найбільш перспективних багатифункціональних сільськогос-

подарських систем. Органічне сільське господарство посідає чільне місце серед таких систем, поряд із біодинамічним та інтегрованим агровиробництвом. Як було досліджено, впродовж 1985-2018 рр. у світі надруковано статті, що індексуються у міжнародній науково-метричній базі Web of Science:

- 62 статті сфокусовані на біодинамічному агровиробництві;
- 5498 статей щодо різних аспектів, пов'язаних з органічним сільським господарством;
- 6676 статей щодо інтегрованого агровиробництва [21].

Територіальне розміщення вищенаведених наукових досліджень відображено на рисунку.

Географічний розподіл публікацій щодо органічного, біодинамічного та інтегрованого сільського господарства протягом 1985-2018 рр.

Джерело: [21].

Отже, багаторічний досвід провідних країн світу підтверджує необхідність всебічного, комплексного підходу до формування сталої системи органічного виробництва, в якій основоположну роль відіграє науково-дослідний фактор. Країни, які досягли значного успіху у розвитку збалансованих органічних продовольчих систем, чільне місце віддавали раціональності підходів при їх формуванні. Аналіз свідчить про чітке розуміння неможливості позитивної динаміки результативних показників у сфері Органіку без міцної науково-дослідної підтримки, оскільки саме наукові дослідження та їх

розповсюдження серед учасників органічного руху і є важливою рушійною силою прогресу в органічній сфері.

Варто відзначити, що «органічний напрям» наукових досліджень особливо активізувався після ухвалення у 2013 р. Закону України «Про виробництво та обіг органічної сільськогосподарської продукції та сировини» [8], до розробки якого автори мали безпосереднє відношення. І хоча наукова підтримка органічного виробництва в Україні все ще залишається на стадії становлення, незважаючи на брак фінансування, основним рушієм у цій важливій справі висту-

пає Національна академія аграрних наук України.

Так, з 2011 р. науковими установами НААН почали виконуватися програми наукових досліджень відповідних напрямів. Зокрема, вчені ННЦ «Інститут землеробства НААН» здійснювали наукові дослідження в рамках теми «Органічне виробництво сільськогосподарської продукції», в якій брали участь 75 установ і організацій з метою відпрацювання науково-методичних основ ведення органічного землеробства в Україні. Практична реалізація програми полягала у комплексі організаційних та агротехнічних заходів щодо екологічно збалансованого й ощадливого ведення сільського господарства з максимальним залученням природних місцевих органічних ресурсів.

Зазначена наукова тематика досліджень включала п'ять підпрограм:

1) Підпрограма 1 - «Наукові основи формування зон органічного виробництва сільськогосподарської продукції з урахуванням ґрунтово-кліматичних умов». Головна установа-виконавець - Національний науковий центр «Інститут ґрунтознавства та агрохімії ім. О.Н. Соколовського».

2) Підпрограма 2 - «Інноваційні технології конкурентоспроможного органічного виробництва продукції рослинництва». Головна установа-виконавець - Національний науковий центр «Інститут землеробства НААН».

3) Підпрограма 3 - «Інноваційні технології конкурентоспроможного органічного виробництва продукції тваринництва». Головна установа-виконавець підпрограми - Інститут тваринництва НААН.

4) Підпрограма 4 - «Система оцінки якості продукції органічного виробництва». Головна установа-виконавець - Інститут агроєкології і природокористування НААН.

5) Підпрограма 5 - «Наукові засади формування і функціонування ринку продукції органічного виробництва». Головна установа-виконавець - Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки» [1, с. 9-10].

Наукові установи НААН досягли в цій сфері певних позитивних результатів, продовжуючи працювати над розв'язанням окресленої комплексної проблеми.

Національним науковим центром «Інститут ґрунтознавства та агрохімії ім. О.Н. Соколовського» розроблено науково-методичні основи біологічного землеробства

в Україні, а також методичні рекомендації з розвитку органічного землеробства. В Інституті сільськогосподарської мікробіології та агропромислового виробництва НААН створено мікробні препарати для поліпшення живлення сільгоспкультур та їх захисту від шкочинних організмів. Інститутом захисту рослин НААН розроблено методик пошуку, виділення та оцінки місцевих штамів ентомопатогенних мікроорганізмів з високою ентомоцидною активністю і широким спектром дії проти шкідливих організмів в агроценозах. Освоєно нові методи визначення вірулентності виділених штамів ентомопатогенних грибів і створення на їх основі нових біопрепаратів, розроблення оптимальних препаративних форм, технологічних регламентів їх виробництва. Створено систему біологічного захисту овочів в умовах відкритого і закритого ґрунту, яка забезпечує ефективність їх захисту на 85-90% і дає змогу отримати додатково до 35% продукції. Національним науковим центром «Інститут аграрної економіки» здійснена спроба розробки методики визначення ємності ринку органічної продукції, на основі якої розраховано потенційну ємність внутрішнього ринку органічної продукції за основними її видами [1, с. 10-11].

Важливим кроком на шляху становлення вітчизняного органічного сектору вважаємо створення спеціалізованих науково-дослідних установ та дослідних станцій. Так, на базі держпідприємства «Дослідне господарство "Сквирське» Інституту агроєкології і природокористування НААН" наказом НААН у 2014 р. створено «Сквирську дослідну станцію органічного виробництва Інституту агроєкології і природокористування НААН України». Станція створена з метою наукового забезпечення органічного виробництва, розроблення екологічно безпечних, енергозберігаючих технологій вирощування та створення нових високопродуктивних сортів овочевих культур. Основними напрямками наукової і господарської діяльності станції є:

- проведення наукових досліджень у галузі органічного виробництва сільськогосподарської продукції та агроєкології, раціонального природокористування та охорони навколишнього природного середовища;
- розроблення науково-методичних основ органічного землеробства, екологічної експертизи технологій вирощування сільськогосподарських культур для отримання якісної

продукції та уникнення негативного впливу на навколишнє природне середовище;

- дослідження механізмів формування якості продукції сільськогосподарських культур в органічному виробництві;
- виробництво органічної сільськогосподарської продукції;
- створення нових високопродуктивних сортів та гібридів овочевих культур, придатних для використання в органічному виробництві;
- надання практичної та консультаційної допомоги господарствам з питань запровадження на практиці методів та принципів ведення органічного виробництва [10].

Із часу створення згаданої дослідної станції на її базі щорічно проводяться Дні органічного поля, метою чого є посилення довіри до органічного сільського господарства в усіх аграріїв, підвищення ефективності існуючих органічних виробників. В учасників існує можливість наглядно спостерігати підтвердження ефективності роботи органічних технологій, отримати цінну комунікацію з органічними виробниками, постачальниками насіння, мікробіологічних препаратів, техніки, обладнання тощо.

Науково-дослідна робота здійснюється також і провідними аграрними освітніми закладами України. Так, науково-педагогічний колектив НУБіП України активно займається прикладними дослідженнями у сфері органічного агровиробництва, вчені розробляють науково-методичні та практичні посібники з технологій обробітку ґрунту при органічному вирощуванні культур, із біометодів захисту рослин, органічного насінництва, технологій вирощування органічної продукції тваринництва тощо.

У квітні 2008 р. Федерація органічного руху України спільно з цим університетом та німецькими колегами організували у Києві першу Міжнародну науково-практичну конференцію «Розвиток органічного сектору в Центральній/Східній Європі і країнах Середньої Азії», яка значною мірою активізувала наукові дослідження у цій сфері не лише в самому університеті, а й в усій Україні та в сусідніх державах.

Зважаючи на існуючий попит на продукцію птахівництва, співробітники кафедри гігієни тварин та санітарії ім. проф. А.К. Скороходька НУБіП України у 2017 р. взяли за розробку ветеринарно-санітарного супроводу технології виробництва

органічної курятини, щоб знайти способи зменшити ризики виробників. З цієї метою було придбано добох курчат кросу Кобб-500, корми із сертифікованих органічних складників та необхідне обладнання за рахунок бюджетної тематики. Експеримент проводиться в умовах сертифікованого органічного фермерського господарства «Дача» [2]. Активну науково-дослідну діяльність на його базі здійснює докторант згаданої кафедри к.вет.н. М.Д. Кучерук, чия робота фінансується Міносвіти в рамках наукової тематики досліджень.

Житомирський національний агроекологічний університет (ЖНАЕУ) також активно долучається до науково-дослідної роботи в органічному агровиробництві. Зокрема, на дослідному полі ЖНАЕУ та на виробничих потужностях органічних підприємств-партнерів університету на Житомирщині проводяться дослідження для розробки технологій виробництва і переробки органічної продукції. Зокрема, в рамках наукових досліджень науково-педагогічних працівників та молодих вчених університету на дослідному полі закладено шестипільну органічну сівозміну. Крім цього, тут у 2018 р. спільно з данськими колегами розпочалася реалізація міжнародного науково-дослідного проєкту з органічного вирощування сорго. На базі кафедри захисту рослин відбулася закладка лабораторного дослід з визначення фіто-санітарної експертизи посівного матеріалу. Відповідно до технології вирощування сорго, відбираються рослини для визначення структури, а також встановлення динаміки розвитку шкідливих організмів та їх впливу на ріст і розвиток рослин, формування якісного врожаю зерна. У рамках запланованих заходів проєкту буде проведено спостереження за виконанням технологічних процесів, ростом та розвитком рослин в умовах Полісся на базі дослідного поля ЖНАЕУ, за результатами яких розробляються практичні рекомендації [4, с. 38-39].

У ЖНАЕУ з 2013 р., за підтримки Федерації органічного руху України, щорічно проходять міжнародні науково-практичні конференції, присвячені широкому спектру проблем органічного виробництва.

В університеті захищено низку дисертацій, пов'язаних з темою органічного виробництва, зокрема «Маркетингове управління органічним сектором аграрної економіки», «Організаційно-економічні засади екологіч-

но сертифікованого сільськогосподарського виробництва в Україні». Також у ЖНАЕУ, зокрема, проводяться науково-дослідні роботи: «Механіко-технологічне обґрунтування механізованих процесів органічного виробництва (№ 0116U008733)» та «Розробка технологічних аспектів приготування компостів з різних видів органічної речовини та біопрепаратів (0118U004149)» [4, с. 39].

Полтавська державна аграрна академія (ПДАА) тривалий час є потужним центром не лише органічної освіти, а й науково-дослідної роботи. Так, з 2010 р. рішенням Вченої ради ПДАА було створено Центр органічного землеробства «Полтава-органік», завданнями якого стала організація проведення наукових досліджень з питань відтворення природної родючості ґрунтів; впровадження технологій органічного землеробства у виробництво; методики розрахунків його економічної ефективності; виробництво органічної сільськогосподарської продукції, екологічно безпечної для людини; організація консультаційної допомоги виробникам при переході на органічне землеробство; підготовка та сприяння видавництву науково-методичної літератури, підручників, періодичних видань з питань органічного землеробства тощо [4, с. 40]. Базою наукових досліджень ПДАА щодо органічного виробництва слугує господарство Героя України С.С.Антонця - ПП «Агроєкологія». Філософія системи органічного землеробства Семени Антонця базується на створенні агроєкосистем, максимально наближених до природних формацій. Система враховує базовий принцип розвитку планети, оскільки виникнення життя на Землі було забезпечено двома глобальними процесами, які й зараз, і в майбутньому будуть підтримувати розвиток біосфери. До них належать фотосинтез і азотфіксація в усіх проявах. Саме регулю-

ванню цих процесів найбільшою мірою передусім і підпорядковане органічне землеробство, оскільки його технологічні прийоми забезпечують ефективне використання позитивних факторів навколишнього середовища, насамперед, шляхом збільшення їхньої питомої ваги у процесі продукування основних біотичних компонентів [8, с.17].

У ПДАА за останні 11 років успішно захищено 7 кандидатських та 1 докторська дисертації на теми, пов'язані з проблематикою ведення органічного виробництва. За 1995-2018 рр. викладачами ПДАА видано понад 20 підручників, посібників і монографій, в яких досліджено питання екологізації агро-виробництва, висвітлено практику органічного сільського господарства [4, с. 40].

У ПДАА прикладають зусиль для залучення студентів до наукової роботи. Зокрема, у 2012 р. академія, спільно з Президентським Фондом Л.Д.Кучми «Україна», Інститутом стратегічних оцінок і Федерацією органічного руху України організували першу в державі конференцію з підведення підсумків конкурсу студентських робіт на органічну тематику. У конкурсі взяли участь 124 студенти з 40 університетів України.

У цілому значне число вітчизняних науковців проводить наукові дослідження у межах своїх науково-дослідних та дисертаційних робіт. Незважаючи на поодинокість та несистемність цих досліджень, вони роблять, на нашу думку, важливий вклад не лише у науковий супровід вітчизняної системи органічного виробництва, а й у питання популяризації та поінформованості щодо важливості органічного сільського господарства для сталого розвитку аграрної сфери України.

Так, останнім часом все більше науковців обирають напрямом своїх дисертаційних досліджень органічну тематику (табл.).

Вітчизняна тематика дисертаційних досліджень, сфокусована на органічному сільському господарстві

№ з/п	Автор	Назва	Спеціальність	На здобуття наукового ступеня	Місто, рік
1	Рудницька Оксана Валентинівна	Маркетингова діяльність сільськогосподарських підприємств на ринку органічної агропродовольчої продукції	08.00.04 - економіка та управління підприємствами (за видами економічної діяльності)	К.е.н.	Київ, 2007
2	Боровик Тетяна Вікторівна	Розвиток маркетингової діяльності плодоовочевих господарств на ринку органічної продукції	08.00.04 - економіка та управління підприємствами (за видами економічної діяльності)	К.е.н.	Дніпропетровськ, 2009

3	Корніцька Олена Іванівна	Екологічні та соціально-економічні передумови розвитку виробництва органічної продукції	03.00.16 - екологія	К.с.-г.н.	Київ, 2009
4	Берlach Наталія Анатоліївна	Розвиток органічного напрямку у сільському господарстві України (адміністративно-правові основи)	12.00.07 - Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право	Д.ю.н.	Київ, 2010
5	Головченко Наталія Миколаївна	Організаційно-економічні засади розвитку органічного сільського господарства	08.00.03 - економіка та управління національним господарством	К.е.н.	Київ, 2010
6	Бойко Євгенія Олександрівна	Розвиток підприємств органічного сектору агробізнесу в контексті викликів глобалізації та євроінтеграції	08.00.04 - економіка та управління підприємствами (за видами економічної діяльності)	К.е.н.	Херсон, 2011
7	Дудар Оксана Тарасівна	Організаційно-економічні засади формування органічного агровиробництва	08.00.04 - економіка та управління підприємствами (за видами економічної діяльності)	К.е.н.	Тернопіль, 2011
8	Стоволос Надія Борисівна	Стратегія розвитку органічного виробництва як основа забезпечення екологічної безпеки АПК	08.00.06 - економіка природокористування та охорони навколишнього середовища	К.е.н.	Донецьк, 2012
9	Чайка Тетяна Олександрівна	Розвиток органічного виробництва в аграрному секторі економіки	08.00.03 - економіка та управління національним господарством	К.е.н.	Миколаїв, 2012
10	Шувар Богдан Іванович	Організаційно-економічне забезпечення ведення органічного сільськогосподарського виробництва	08.00.04 - економіка та управління підприємствами (за видами економічної діяльності)	К.е.н.	Львів, 2012
11	Гаврилюк Юлія Володимирівна	Бур'яни культурфітоценозів Лівобережного Степу України та заходи їх контролю за умов органічного землеробства	06.01.13 - гербологія	К.с.-г.н.	Київ, 2013
12	Носко Василь Любомирович	Обґрунтування елементів технології органічного виробництва буряка столового в умовах Західного Лісостепу України	06.01.06 - овочівництво	К.с.-г.н.	Київ, 2013
13	Гаваза Євген Вікторович	Формування та розвиток ринку органічної продукції	08.00.03 - економіка та управління національним господарством	К.е.н.	Київ, 2014
14	Завадська Юлія Сергіївна	Формування та перспективи розвитку ринку органічної агропродовольчої продукції	08.00.03 - економіка та управління національним господарством	К.е.н.	Київ, 2014
15	Чудовська Вікторія Анатоліївна	Еколого-економічні засади розвитку виробництва органічної сільськогосподарської продукції	08.00.06 - економіка природокористування та охорони навколишнього середовища	К.е.н.	Київ, 2014
16	Безус Роман Миколайович	Формування організаційно-економічних засад розвитку виробництва органічної продукції	08.00.03 - економіка та управління національним господарством	Д.е.н.	Житомир, 2015
17	Захарова Дарина Сергіївна	Ефективність виробництва органічної продукції сільськогосподарських підприємств	08.00.04 - економіка та управління підприємствами (за видами економічної діяльності)	К.е.н.	Рівне, 2015

18	Кутаренко Наталія Ярославівна	Розвиток органічного сільського господарства в агропродовольчій системі України	08.00.03 - економіка та управління національним господарством	К.е.н.	Чернівці, 2015
19	Піддубна Дар'я Сергіївна	Правовий захист органічної продукції від генетично модифікованих організмів в Україні	12.00.06 - земельне право; аграрне право; екологічне право; природоресурсне право	К.ю.н.	Київ, 2015
20	Сальнікова Анна Валеріївна	Науково-організаційні засади органічного виробництва продукції рослинництва	03.00.16 - екологія	К.с.-г.н.	Київ, 2015
21	Хижняк Віктор Миколайович	Формування галузевої структури і ефективності органічного землеробства аграрних господарств	08.00.04 - економіка та управління підприємствами (за видами економічної діяльності)	К.е.н.	Полтава, 2015
22	Амеліна Юлія Сергіївна	Економічний розвиток сільськогосподарських підприємств органічного овочівництва та плодівництва	08.00.04 - економіка та управління підприємствами (за видами економічної діяльності)	К.е.н.	Дніпропетровськ, 2016
23	Ходаківська Ольга Василівна	Організаційно-економічне регулювання екологізації аграрного виробництва	08.00.03 - економіка та управління національним господарством	Д.е.н.	Київ, 2016
24	Савчук Василь Анатолійович	Маркетингове управління органічним сектором аграрної економіки	08.00.03 - економіка та управління національним господарством	К.е.н.	Житомир, 2017
25	Андрусенко Надія Володимирівна	Формування ринку продукції органічного сільського господарства	08.00.03 - економіка та управління національним господарством	К.е.н.	Вінниця, 2017
26	Воробець Ольга Володимирівна	Нормативно-технічне забезпечення системи контролю органічного виробництва	05.01.02 - стандартизація, сертифікація та метрологічне забезпечення	К.т.н.	Львів, 2017
27	Зоря Павло Сергійович	Виробництво органічної продукції у підвищенні ефективності господарської діяльності аграрних підприємств	08.00.04 - економіка та управління підприємствами (за видами економічної діяльності)	К.е.н.	Київ, 2017
28	Штирхун Христина Ігорівна	Державне регулювання ринку органічної продукції в Україні	08.00.03 - економіка та управління національним господарством	К.е.н.	Чернігів, 2017
29	Болтик Наталія Петрівна	Агроекологічне обґрунтування органічного виробництва молока	03.00.16 - екологія	К.с.-г.н.	Київ, 2018
30	Мельник Вікторія Олександрівна	Правове регулювання органічного сільськогосподарського виробництва в Україні	12.00.06 - земельне право; аграрне право; екологічне право; природоресурсне право	К.ю.н.	Київ, 2018

Джерело: Власні дослідження.

Отже, можна констатувати, що в Україні зроблено перші кроки на шляху формування системи наукового обґрунтування розвитку органічного сектору сільськогосподарської галузі країни, відпрацювання технологій органічного виробництва різноманітної сільськогосподарської продукції. Однак, зважаючи на брак системності у проведенні наукових робіт, з метою їх всебічного професійного моніторингу та аналізу, з січня 2019 р. спі-

льними зусиллями Федерації органічного руху України та НМЦ «Агроосвіта», у співпраці з українськими і німецькими колегами, розпочалася масштабна робота по формуванню «Платформи знань для органічного сільського господарства в Україні», яку, зокрема, планується активно використовувати для підвищення якості викладання у вітчизняних аграрних закладах освіти. Світовий і вітчизняний ринки органічної продукції ди-

намічно розвиваються, зростає попит на українські сертифіковані органічні продукти, а тому для підвищення ефективності органічного агровиробництва, забезпечення його технологічних, маркетингових та інших потреб існує нагальна потреба у розвитку вітчизняних державних і приватних науково-дослідних програм, розвитку міжнародної наукової співпраці, популяризації важливого органічного сектору для розвитку всієї національної економіки.

З огляду на вищенаведене вважаємо за доцільне рекомендувати сім пріоритетних напрямів наукових досліджень у сфері органічного агровиробництва, що об'єктивно необхідні для довгострокового збалансованого розвитку Органіку в Україні:

1. Органічне землеробство, включаючи проведення досліджень з метою порівняльної характеристики різних технологій обробки ґрунту та їх впливу на зміну стану ґрунтів, накопичення біоти, вологи, формування гумусу, зменшення і зупинення деградації ґрунтів, захисту від водної та вітрової ерозії; вивчення й рекомендації щодо ефективних методів боротьби з хворобами, шкідниками та бур'янами, контролю та їх запобігання;

2. Органічне рослинництво (в першу чергу вивчення та рекомендація найбільш ефективних органічних сівозмін з урахуванням ґрунтово-кліматичних умов різних регіонів України; вивчення особливостей органічного вирощування різних зернових, бобових, олійних, овочевих, ефіроолійних, лікарських та інших культур);

3. Органічне садівництво, ягідництво, горіхівництво та виноградарство;

4. Органічне тваринництво, не обмежуючись лише дослідженням питань вирощування ВРХ і свиней, але також глибоко вивчаючи перспективність органічного вирощування курей та іншої птиці, кіз, овець, кролів, бджіл і т.п.;

5. Органічна аквакультура, включаючи не лише вирощування вже типових для України продуктів, а й вивчення світового досвіду та впровадження органічного вирощування нових перспективних продуктів аквакультури;

6. Переробка органічної продукції, органічна харчова промисловість з урахуванням особливостей і тенденцій розвитку попиту та споживання такої продукції у різних регіонах України та світу;

7. Дослідження ринків органічних продуктів і прогнозування їх подальшого розвит-

ку на обласному, національному, регіональному та глобальному рівнях.

Наукові дослідження органічного агровиробництва мають відображати фундаментальні принципи сталого сільського господарства та бути сумісними з обмеженнями практик або речовин, які використовуються в органічному виробництві та переробці. У зв'язку з цим вважаємо за необхідне навести ряд пропозицій щодо методів органічного дослідження та побудови перспективних стратегій досліджень.

Отже, органічні дослідження повинні:

а) проводитись у сертифікованих органічних умовах;

б) здійснюватися із залученням органічних виробників як активних членів команди;

в) розширювати селекційну роботу та розведення тварин за участю фермерів, а також оцінки сортів та поголів'я худоби і птиці для органічних систем;

г) орієнтуватись на підходи, що передбачають розвиток міждисциплінарних та агро-екологічних систем;

д) визначати можливості для довгострокового функціонування органічних систем;

доставляти результати досліджень у доступних формах для відповідної аудиторії.

Варто зауважити, що програми освіти та інформування, призначені для донесення результатів досліджень органічним фермерам та аграріям, повинні бути адаптовані до унікальних потреб та стилів навчання в органічному секторі сільського господарства. Органічні виробники мають бути залучені як рівноправні партнери разом із науковцями, постачальниками послуг (агросервісні організації, незалежні консультанти) та іншими зацікавленими сторонами у процес використання та впровадження науково обґрунтованої інформації. Зокрема, зусилля з освіти та поширення повинні:

1) підвищити рівень та заохотити впровадження виробниками результатів наукового пошуку шляхом їх залучення до всіх етапів досліджень та поширення наукової інформації, а також шляхом включення наукових результатів, що доповнюють досвід агровиробників, навички, перспективи і знання щодо земельних ресурсів на місцях;

2) визначити найбільш ефективні підходи для сприяння використанню результатів досліджень в органічному виробництві та маркетингу;

3) визначити найбільш доцільні місця для максимального охоплення органічних виробників, консультантів, представників державних органів влади, Федерацію органічного руху України, інші професійні громадські організації та споживачів.

Висновки. Світовий прогрес в органічному агровиробництві, досягнутий за останні 20 років, не в останню чергу завдячує науковій спільноті усього світу, перш за все Європи та Північної Америки, які, за обмеженого фінансування, продовжують забезпечувати органічних фермерів світу все якіснішими прикладними розробками та іншими результатами науково-дослідної роботи.

Незважаючи на кризові явища економічного і військово-політичного характеру, органічний сектор України продовжує зростати, потребуючи постійного вдосконалення через наукові дослідження та розробки. Досить потужна вітчизняна структура академічних установ має високий потенціал для пе-

редових екологічних досліджень та розвитку органічного сільського господарства з технологічними можливостями екстраполяції високоякісного виробництва у масштабах країни.

Україна на нинішньому етапі розвитку дедалі більше потребує генерації науково-прикладних досліджень і розробок для виходу на якісно новий рівень вітчизняного органічного агровиробництва. Надзвичайно актуальним при цьому постає питання підвищення фінансування державних та приватних науково-дослідних установ.

Крім того, розвиток міждержавного наукового співробітництва в органічному секторі вимагає розбудови світової дослідницької мережі для органічного сільського господарства, а також формування механізму трансферу технологій, щоб задовольнити постійно зростаючий попит на органічні продукти в межах країни і світі загалом.

Список бібліографічних посилань

1. Баян А. В. Внесок аграрної науки в розвиток органічного виробництва. *Вісник аграрної науки*. 2013. № 11. С. 9-12.
2. Виробництво органічної продукції птахівництва: дослідження та науковий супровід вчених університету. *Офіційний веб-сайт Національного університету біоресурсів і природокористування України*. URL : <https://nubip.edu.ua/node/35440> (дата звернення: 27.02.2019 р.).
3. Довідник стандартів ЄС щодо регулювання органічного виробництва та маркування органічних продуктів ; за ред. Милованова Є., Кириленка І., Талавирі М., Терещенка В., Ковальова О. та ін. Львів: ВК "АРС", 2018.
4. Милованов Є. В. Науково-освітні аспекти розвитку органічного виробництва. *Агросвіт*. 2018. № 15-16. С. 32-45.
5. Мінсільгосп США розширює фінансування органічних досліджень. *Журнал ORGANIC UA*. 2015. № 09-11 (37)2015. С. 7.
6. Гадзало Я. М., Камінський В. Ф. Наукові основи виробництва органічної продукції в Україні. Київ : Аграрна наука, 2016.
7. Органік в Україні. *Офіційний веб-сайт Федерації органічного руху України*. URL : <http://www.organic.com.ua/uk/homepage/2010-01-26-13-42-29> (43)2018. С. 17-19 (дата звернення: 27.02.2019 р.).
8. Писаренко В. М., Писаренко В. В., Антоненко А. С., Лук'яненко Г. В., Писаренко П. В. Система органічного землеробства агроеколога Семена Антонця ; наук. ред. Писаренко В. М. Полтава, 2017. 124 с.
9. Про виробництво та обіг органічної сільськогосподарської продукції та сировини : Закон України від 24.11.2016 р. № 5448. База даних «Законодавство України» / ВР України. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/425-18> (дата звернення: 27.02.2019 р.).
10. Скви́рська дослідна станція органічного виробництва Інституту агроекології і природокористування Національної академії аграрних наук України. *Офіційний сайт*. URL : <http://doslidnepole.com.ua/about.html> (дата звернення: 15.02.2019 р.).
11. Baars T. Reconciling scientific approaches for organic farming research. Doctoral Dissertation, Wageningen University and Research Centre Den Haag, The Netherlands, 2002.

References

1. Balyan, A.V. (2013). Vnesok agrarnoyi nauky v rozvytok organichnogo vyrobnytstva [Contribution of agrarian science to the development of organic production]. *Bulletin of Agrarian Science*, 11, pp. 9-12 [In Ukrainian].
2. Vyrobnytstvo organichnoyi produkciyi ptahivnytstva: doslidzhennya ta naukovy suprovod vchenykh universytetu [Production of organic poultry production: research and scientific support of university scientists]. (n.d.). *Official website of the National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine*. Retrieved from: <https://nubip.edu.ua/node/35440> [In Ukrainian].
3. Milovanov, E., Kyrylenko, I., Talavirya, M., Tereshchenko, V., Kovaleva, O., et al. (Eds.) (2018). Dovidnyk standartiv EU shhodo reguluvannya organichnogo vyrobnytstva ta markuvannya organichnykh produktiv [Directory of EU standards for the regulation of organic production and labeling of organic products]. Lviv: VS "ARS" [In Ukrainian].
4. Milovanov, E.V. (2018). Naukovo-osvitni aspekty rozvtku organichnogo vyrobnytstva [Scientific and educational aspects of the organic production development]. *Agrosvit*, 15-16, pp. 32-45 [In Ukrainian].
5. Minsilgosp USA rozshyryuye finansuvannya organichnykh doslidzhen [The US Department of Agriculture broadens the financing of organic research]. (2015). *Journal ORGANIC UA*, 09-11 (37), pp. 7 [In Ukrainian].
6. Gadzalo, Y.M. & Kaminsky, V.F. (2016). *Naukovi osnovy vyrobnytstva organichnoyi produkciyi v Ukraini* [Scientific basis of production of organic products in Ukraine]. Kyiv: "Agrarian Science" [In Ukrainian].
7. Organic v Ukraini [Organic in Ukraine]. (2010). *Official website of the Organic Federation of Ukraine*. Retrieved from: <http://www.organic.com.ua/uk/homepage/2010-01-26-13-42-29> [In Ukrainian].
8. Pysarenko, V.M., Pysarenko, V.V., Antonecz, A.S., Lukyanenko, G.V., & Pysarenko, P.V. (2017). *Systema organichnogo zemlerobstva agroekologa Semen Antonetsa* [Organic farming system of an agroecologist Semen Antonets]. V.M. Pysarenko (Ed.). Poltava [In Ukrainian].
9. Pro vyrobnytstvo ta obig organichnoyi silskogospodarskoyi produkciyi ta syrovyny: Zakon Ukrainy vid 24.11.2016 # 5448 [Production and circulation of organic agricultural products and raw materials: Law of Ukraine dated 24.11.2016, No 5448]. *Baza danyh "Zakonodavstvo Ukrainy" / VR Ukrainy*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/425-18> [In Ukrainian].

12. Baker B. A. Comparison of European and North American Organic agriculture research policies. In: *Proceedings of the Organic Agriculture Research Symposium LaCrosse*, (WI February 25-26, 2015).
13. CORE Organics. Coordination of European Transnational Research in Organic Food and Farming Systems. URL: <http://www.coreorganics.org/> (дата звернення: 27.02.2019 р.).
14. Foundation Center. The 990 Finder. URL : <http://foundationcenter.org/findfunders/990finder/> (дата звернення: 27.02.2019 р.).
15. Lampkin N., Foster C., Padel S. & Midmore P. The Policy and Regulatory Environment for Organic Farming in Europe. *Organic Farming in Europe: Economics and Policy*. 1999. 1.
16. Lutzeyer, H. J. and Kova, B. A. Decade of EU-Funded, Low-Input and Organic Agriculture Research (2000-2012). Luxembourg: European Commission. 2012. 284.
17. Moder, P., Fliessbach, A., Dubois, D., Gunst, L., Fried, P., and Niggli, U. Soil Fertility and Biodiversity in Organic Farming. *Science*. 2002. 296 (5573): 1694-97.
18. McGuire A. M. Agricultural Science and Organic Farming: Time to Change Our Trajectory. The American Society of Agronomy, Crop Science Society of America, and Soil Science Society of America, Inc. *Agricultural & Environmental Letters*. 2017. 2 (1), 170024. <https://doi.org/10.2134/aes2017.08.0024> (дата звернення: 16.02.2019 р.).
19. Organic Federation of Canada. Research in organic agriculture continues and AAFC provides funding for ensuring the sustainability of the Canadian organic sector. 2018. URL : https://www.organicfederation.ca/sites/documents/Communiqu%20annonce%20final%20eng%20ph.docx_.pdf (дата звернення: 16.02.2019 р.).
20. Farm Bill Summary of Organic Programs and Priorities. Organic Trade Association. 2018. URL : https://ota.com/sites/default/files/indexed_files/SmallSeeds2018_FarmBillPriorities_6a.pdf (дата звернення: 17.02.2019 р.).
21. Pacini G. C., Santoni M., Ferretti L. Research in biodynamic agriculture: a review. 35th International Conference "Innovation and research. Alliances for agroecology (Nov 15-17, 2018. Milan).
22. QLIF-2009. Quality Low-Input Food. URL: <http://qlif.org/> (дата звернення: 17.02.2019 р.).
23. SOLIBAM. Strategies for Organic and Low-Input Breeding and Management. 2014. URL: <http://www.solibam.eu/> (дата звернення: 17.02.2019 р.).
24. TP Organics Secretariat. Technology Platform - Organics. 2015. URL: <http://www.tporganics.eu/> (дата звернення: 27.02.2019 р.).
25. Welcome to Canada's Organic Science Cluster. 2014. URL: http://oacc.info/OSC/osc_welcome.asp#info (дата звернення: 27.02.2019 р.).

10. Skvyrska doslidna stanciya organichnogo vyrobnyctva Instytutu agroekologiyi i pryrodokorystuvannya Nacionalnoyi akademiyi agrarnykh nauk Ukrainy [Skvyra research station of organic production of the Institute of Agroecology and Natural Resources of the National Academy of Agrarian Sciences of Ukraine]. *Official Website*. Retrieved from: <http://doslidnepole.com.ua/about.html> [In Ukrainian].
11. Baars, T. (2002). Reconciling scientific approaches for organic farming research. *Doctoral Dissertation, Wageningen University and Research Centre Den Haag*. The Netherlands [In English].
12. Baker, B.A. (2015). Comparison of European and North American Organic agriculture research policies. *Proceedings of the Organic Agriculture Research Symposium LaCrosse* [In English].
13. Coordination of European transnational research in organic food and farming systems. *CORE Organics*. Retrieved from: <http://www.coreorganics.org> [In English].
14. The 990 Finder. *Foundation Center*. Retrieved from: <http://foundationcenter.org/findfunders/990finder> [In English].
15. Lampkin, N., Foster, C., Padel, S., & Midmore, P. (1999). The policy and regulatory environment for organic farming in Europe. *Organic Farming in Europe: Economics and Policy*, 1 [In English].
16. Lutzeyer, H.J. & Kova, B.A. (2012). *Decade of EU-Funded, low-input and organic agriculture research (2000-2012)*. Luxembourg: European Commission [In English].
17. Moder, P., Fliessbach, A., Dubois, D., Gunst, L., Fried, P., & Niggli, U. (2002). Soil fertility and biodiversity in organic farming. *Science*, 296 (5573), pp. 1694-97 [In English].
18. McGuire, A.M. (2017). Agricultural science and organic farming: time to change our trajectory. *The American Society of Agronomy, Crop Science Society of America, and Soil Science Society of America, Inc. Agricultural & Environmental Letters*, 2 (1), 170024. Retrieved from: <https://doi.org/10.2134/aes2017.08.0024> [In English].
19. Research in organic agriculture continues and AAFC provides funding for ensuring the sustainability of the Canadian organic sector. (2018). *Organic Federation of Canada*. Retrieved from: https://www.organicfederation.ca/sites/documents/Communiqu%20annonce%20final%20eng%20ph.docx_.pdf [In English].
20. Farm bill summary of organic programs and priorities (2018). *Organic Trade Association*. Retrieved from: https://ota.com/sites/default/files/indexed_files/SmallSeeds2018_FarmBillPriorities_6a.pdf [In English].
21. Pacini, G.C., Santoni, M., & Ferretti, L. (2018). Research in biodynamic agriculture: a review. *35th International Conference "Innovation and research. Alliances for agroecology*. Milan [In English].
22. Quality low-input food. (2009). *QLIF-2009*. Retrieved from: <http://qlif.org> [In English].
23. Strategies for organic and low-input breeding and management. (2014). *SOLIBAM*. Retrieved from: <http://www.solibam.eu> [In English].
24. Technology Platform - Organics. (2015). *TP Organics Secretariat*. Retrieved from: <http://www.tporganics.eu> [In English].
25. Welcome to Canada's Organic Science Cluster. (2014). Retrieved from: http://oacc.info/OSC/osc_welcome.asp#info [In English].

Kyrylenko I.H., Mylovanov Ye.V. Scientific support for development of the organic agricultural production

The purpose of the article is to theoretically and methodologically justify a need to increase a level of scientific research support of the organic sector of the Ukrainian agricultural sphere.

Research methods. In the research process were used the following scientific methods: retrospective analysis, comparative, general scientific.

Research results. It was substantiated that a dynamic growth of the organic sector would depend on development of scientific research, innovation, technological advances and broad, including practical, dissemination of the results of this work in the agrarian sphere of Ukraine. It was determined that in order to facilitate expansion of a partnership between producers and scientists from organic agriculture, special programs of research and education are needed; programs that integrate the scientific knowledge and experience of farmers into development of practical and sustainable solutions to the organic farming system. There were analysed an experience of developed countries of Europe and North America, where on basis of powerful state and private financing was significantly increased a level of scientific substantiation for a priority of development of the organic sphere, which made possible for these countries to become leaders in the organic market. It was noted that many years of experience of the world leading countries testifies to the necessity of a comprehensive approach to formation of sustainable organic production system, where the research factor plays a fundamental role. State of scientific support of organic production in Ukraine, which is still in its infancy, was considered. It was determined that, despite the lack of consistency, Ukrainian research institutions and scientists continue an active work on improving research quality, developing international relations and popularizing importance of the organic sector for development of the national economy, despite the fact of lack in the state support. It was stressed that organic producers must be

involved as equal partners with scientists, service providers (agro-service organizations, independent consultants) and other interested parties in a process of using and implementing scientifically reasonable information.

Elements of scientific novelty. Geographical distribution of the most important publications on organic, biodynamic and integrated agriculture for the last 33 years was presented. Monitoring of Ukrainian dissertation research, which for the latest 12 years were focused on the organic sector, was done. Brief description of scientific and educational institutions engaged in research in organic agriculture, as well as their scientific programs and research areas was prepared.

Practical significance. There were recommended seven priority areas of scientific research in the organic sphere, which are objectively necessary for a long-term sustainable development of Organic in Ukraine, each of which has specific research topics. Number of suggestions on organic research methods and forming perspective research strategies were presented. Tabl.: 1. Figs.: 1. Refs.: 25

Keywords: scientific support; organic agricultural production; international experience; organic sector; scientific and applied developments.

Kyrylenko Ivan Hryhorovych - doctor of economic sciences, professor, corresponding member of NAAS, People's Deputy of Ukraine, Verkhovna Rada of Ukraine (3, Sadova str., Kyiv)

E-mail: Kyrylenko.Ivan@rada.gov.ua

Mylovanov Yevhen Volodymyrovych - candidate of economic sciences, president of Organic Federation of Ukraine (4, Obolonska str., Kyiv)

E-mail: ofu@organic.com.ua

Кириленко И. Г., Милованов Е. В. Научное обеспечение развития органического агропроизводства

Цель статьи - предоставить теоретико-методическое обоснование необходимости повышения уровня научно-исследовательского обеспечения органического сектора украинской аграрной отрасли.

Методика исследования. В процессе исследования использованы следующие научные методы: ретроспективного анализа (эволюция становления и развития научных исследований в мировой и отечественной практике); структурно-логический (географическое распределение публикаций относительно биодинамического и интегрированного сельского хозяйства в течение 1985-2018 гг.) аналитических обобщений (систематизация результатов научных достижений в сфере органического производства, проведенных в рамках тематических планов научно-исследовательских учреждений системы НААН и высших учебных заведений Украины, а также научных исследований, выполненных в рамках диссертационных исследований); логических обобщений (обработка предложений по перспективным направлениям дальнейших научных поисков в сфере органического производства и формулирование выводов).

Результаты исследования. Обосновано, что динамичный рост органического сектора в значительной степени будет зависеть от развития научных исследований, инноваций, технологических достижений и широкого, в том числе практического, распространения результатов этой работы в аграрной сфере страны. Определено, что для содействия расширению партнерства между производителями и учеными в органическом сельском хозяйстве необходимы специальные программы исследований, образования и просвещения; программы, которые интегрируют научные знания и опыт фермеров по разработке практических и устойчивых решений в систему органического хозяйствования. Проанализирован опыт развитых стран Европы и Северной Америки, где на базе мощного государственного и частного финансирования удалось не только значительно повысить уровень научного обоснования приоритетности развития органической сферы, но и выйти в лидеры органического рынка. Отмечено, что многолетний опыт ведущих стран указывает на необходимость всестороннего подхода к формированию устойчивой системы органического производства, в которой основополагающую роль играет научно-исследовательский фактор. Рассмотрено состояние научной поддержки органического производства в Украине, которая все еще находится в зачаточном состоянии. Определено, что, несмотря на отсутствие системности, отечественные научные учреждения и ученые продолжают активную работу по повышению качества отечественных научно-исследовательских разработок, развивают международные связи и популяризируют важность органического сектора для развития национальной экономики фактически без постоянной государственной поддержки. Подчеркнуто, что органических производителей необходимо привлекать как равноправных партнеров вместе с учеными, поставщиками услуг (агросервисные организации, независимые консультанты) и другими заинтересованными сторонами в процесс использования и внедрения научно обоснованной информации.

Элементы научной новизны. Предоставлено географическое распределение важнейших публикаций по органическому, биодинамическому и интегрированному сельскому хозяйству за последние 33 года. Проведена агрегация отечественных диссертационных исследований, которые последние 12 лет фокусировались на органическом секторе. Подготовлена краткая характеристика научных и образовательных учреждений, занимающихся исследованиями в органическом сельском хозяйстве, а также их научных программ и направлений исследований.

Практическая значимость. Рекомендованы 7 приоритетных направлений научных исследований в сфере органического агропроизводства, что объективно необходимо для долгосрочного сбалансированного развития органики в Украине, каждый из которых имеет конкретные темы исследований. Приведен ряд предложений относительно методов органических исследований и построения перспективных стратегий исследований. Tabl.: 1. Илл.: 1. Библиогр.: 25.

Ключевые слова: научное обеспечение; органическое агропроизводство; международный опыт; органический сектор; научно-прикладные разработки.

Кириленко Иван Григорьевич - доктор экономических наук, профессор, член-корреспондент НААН, народный депутат Украины, Верховная Рада Украины (г. Киев, ул. Садовая, 3)

E-mail: Kyrylenko.Ivan@rada.gov.ua

Милованов Евгений Владимирович - кандидат экономических наук, президент Федерации органического движения Украины (г. Киев, ул. Оболонская, 4, оф. 1)

E-mail: ofu@organic.com.ua

Стаття надійшла до редакції 28.02.2019 р.

Фахове рецензування: 15.03.2019 р.

Бібліографічний опис для цитування:

Кириленко І. Г., Милованов Є. В. Наукове забезпечення розвитку органічного агровиробництва. *Економіка АПК*. 2019. № 3. С. 27 – 41.

*

В.Є. ДАНКЕВИЧ, доктор економічних наук
П.В. ПИВОВАР, кандидат економічних наук

Транзакції із сільськогосподарськими землями: кластерний аналіз

Мета статті – дослідити особливості транзакцій із сільськогосподарськими землями по областях України з використанням кластерного аналізу.

Методика дослідження. У процесі дослідження використано методи: монографічний (вивчення досвіду країн-членів ЄС щодо розвитку земельних відносин), системний аналіз (порівняння динаміки різних транзакцій із сільськогосподарськими землями), статистичний (аналіз структури та динаміки транзакцій із земельними ділянками), графічний (схематичне та табличне представлення результатів досліджень), кластерний аналіз (групування регіонів України відповідно до характеристик транзакцій із сільськогосподарськими землями). Специфіку та особливості розвитку земельних відносин в Україні досліджено за допомогою кластерного аналізу, інтерпретацію якого здійснено за допомогою економетричних методів із використанням пакетів програм STATA, R.

Результати дослідження. Визначено сутність транзакцій із сільськогосподарськими землями. Обґрунтовано методологічний інструментарій дослідження землекористування, володіння та розпорядження. Досліджено сукупність юридично-правових і економічних відносин, які виникають у процесі обігу земельних ділянок, а саме транзакцій купівлі-продажу, спадщини, міни-дарування, застави, оренди, емфітевзису. Проаналізовано структуру та динаміку кількості транзакцій із земельними ділянками за цільовим призначенням земель. Визначено екстремальні значення щодо транзакцій із сільськогосподарськими землями. Проведено кластерний аналіз рівня розвитку земельних відносин у різних областях України. Використання методу “Варда” дозволило розподілити області України за рівнем розвитку земельних відносин на три кластерних групи.

Елементи наукової новизни. Вперше проаналізовано рівень розвитку земельних відносин в Україні за допомогою кластерного аналізу через призму транзакцій із земельними ділянками сільськогосподарського призначення.

Практична значущість. Проведено аналіз розвитку земельних відносин в Україні в розрізі транзакцій із земельними ділянками (купівля-продаж, спадщина, міна-дарування, застава-іпотека, оренда та емфітевзис). Кожну транзакцію проаналізовано в динаміці з 2015-го по 2017 р. Для повнішого порівняння транзакції було розглянуто за цільовим призначенням (сільськогосподарська та не сільськогосподарська). Рис.: 7. Бібліогр.: 21.

Ключові слова: земельні відносини; ринок землі; кластерний аналіз; оренда; купівля-продаж; європейський досвід; ефективність.

Данкевич Віталій Євгенович – доктор економічних наук, доцент кафедри міжнародних економічних відносин та європейської інтеграції, Житомирський національний агроекологічний університет (м. Житомир, Старий бульвар, 7)

E-mail: dankevych2017@gmail.com

Пивовар Петро Вікторович – кандидат економічних наук, доцент кафедри міжнародних економічних відносин та європейської інтеграції, Житомирський національний агроекологічний університет (м. Житомир, Старий бульвар, 7)

E-mail: symon-pyvovar@ukr.net

Постановка проблеми. Інтегруючись у світове співтовариство, Україні важливо враховувати сучасні тенденції та максимально використовувати наявні земельні ресурси. Останні мають потужний потенціал, що дозволить не лише забезпечити продовольчу безпеку держави, а й стати одним із вагомих гравців на світовому аграрному ринку, де спостерігається постійне зростання попиту на продукти харчування. Водночас незавершеність аграрної реформи, штучне обмеження ринкових транзакцій із сільськогосподарськими землями, відсутність послі-

довної державної політики щодо землекористування, розпорядження та володіння стримує надходження інвестицій в аграрний сектор, спричиняє негативні соціально-економічні наслідки розвитку сільської економіки.

Сучасні потреби у регулюванні земельних відносин зумовлені якісно новим підходом до розвитку процесів землекористування, володіння і розпорядження та умов, на яких має формуватися вільний земельний ринок, що включає усі транзакції із сільськогосподарськими землями. Широкі земельні дискусії, які інколи набувають діаметрально протилежного змісту, подібні в одному: не-

обхідності зміни відношення до ринкових транзакцій із земельними ділянками внаслідок об'єктивної дії, принаймні, двох груп чинників: глобального (кліматичні зміни, частота аномальних природних явищ, інтенсифікація виробництва, розвиток біоекономіки, продовольчі та енергетичні проблеми й корпоратизація аграрного бізнесу) та інституційного (відсутність єдиного підходу та методики до управління земельними ресурсами, визначення вартості землі, запровадження інституту застави земель сільськогосподарського призначення тощо) характеру [5]. При цьому системне дослідження специфіки транзакцій із сільськогосподарськими землями можливе лише за умови застосування сучасного аналітичного інструментарію.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У науковій літературі економічного спрямування проблемі системного аналізу транзакцій із сільськогосподарськими землями приділяється значна увага. Зазначеному питанню присвячено багато праць таких вчених, як: О.І. Гуроров, І.О. Шарко [1], А.С. Даниленко [2], Д.С. Добряк [3], В.М. Жук [4], Ю.О. Лупенко, О.В. Ходаківська [7], А.Г. Мартин, Б.О. Аврамчук [8], М.П. Мартинюк [9], Я.М. Гадзало, С.О. Балюк [10], Б.Й. Пасхавер [11], М.М. Федоров, В.Я. Месель-Веселяк [14]. Кластерний підхід до аналізу економічних процесів досліджувався у працях Н. Комара [6], В. Чевганова, І. Брижань [15]. Комплексні дослідження транзакцій із сільськогосподарськими землями систематизовані у статистичному щорічнику «Моніторинг земельних відносин в Україні» – довіднику, який містить інформацію за всіма ключовими показниками щодо стану земельних відносин в Україні, які акумулюються центральними органами влади та їх структурними підрозділами. Щорічник є результатом робіт із забезпечення прозорості земельних відносин в Україні, розпочатих у рамках проекту «Підтримка реформ у сільському господарстві та земельних відносинах в Україні» [19]. Дослідження транзакцій із сільськогосподарськими землями також представлені у зарубіжних публікаціях: Р.С. Cheshire [16], Swinnen Johan, Ciaian Pavel, Kancs d'Artis [20], Wille Joachim [21]. В умовах завершення земельної реформи стратегічний аналіз транзакцій із сільськогосподарськими угіддями потребує системного дослідження при застосу-

ванні сучасного інструментарію кластерного аналізу.

Мета статті – дослідити особливості транзакцій із сільськогосподарськими землями по областях України з використанням кластерного аналізу.

Методологія дослідження базується на наступних економічних методах: монографічний (вивчення досвіду країн-членів ЄС щодо розвитку земельних відносин), системний аналіз (порівняння динаміки різних транзакцій із сільськогосподарськими землями), статистичний (аналіз структури та динаміки транзакцій із земельними ділянками), графічний (схематичне та табличне представлення результатів досліджень), кластерний аналіз (групування регіонів України відповідно до характеристик транзакцій із сільськогосподарськими землями). Кластер (англ. Cluster – скупчення, рій) – об'єднання кількох однорідних елементів, яке може розглядатися як самостійна одиниця, що володіє певними властивостями. Специфіку та особливості розвитку земельних відносин в Україні досліджено за допомогою кластерного аналізу, який включав декілька етапів. На першому етапі («Вибір показників») проводиться аналіз стану розвитку земельних відносин через вивчення динаміки транзакцій із земельними ділянками сільськогосподарського призначення. На другому етапі («Вибір методу кластеризації») визначено найбільш раціональний метод кластеризації для вивчення регіональних особливостей земельних відносин: 1) метод Уорда, який використовує методи дисперсійного аналізу для оцінки відстаней між кластерами; 2) метод k-середніх, що відноситься до неієрархічних. Третій етап («Кількість кластерів») – за допомогою методу ліктя розглядається відсоток дисперсії, що пояснюється як функція кількості кластерів. На четвертому етапі («Візуалізація результатів») формуються кластерні регіональні групи (області) за станом транзакцій із сільськогосподарськими землями, здійснюється графічна інтерпретація кластерного аналізу за допомогою економетричних методів з використанням статистичних програм STATA, R.

Виклад основних результатів дослідження. Поняття земельних відносин охоплює широке коло питань економічного, виробничого і правового характеру. В основі земельних відносин знаходиться категорія власнос-

ті на землю. Тому зміну і розвиток земельних відносин пов'язують зі зміною і розвитком форм власності на землю. Земельні відносини, як складова виробничих відносин, можуть бути як стимулюючим (при функціонуванні інституту приватної власності та ринкового обігу земельних ділянок у країнах-членах ЄС), так і дестимулюючим фактором у розвитку продуктивних сил (при штучному обмеженні на транзакції із земельними ділянками сільськогосподарського призначення в Україні) [17-18]. Суб'єктами земельних відносин є громадяни, юридичні особи, органи місцевого самоврядування та органи державної влади. Об'єктами земельних відносин виступають землі в межах території України, земельні ділянки та права на них, у тому числі на земельні частки (паї).

У рамках проведення дослідження під ринком землі розуміємо систему правових, організаційних та економічних відносин, які встановлюються у процесі товарного обороту земельних ділянок на основі визначення ринкової вартості цих ділянок. Тут ринок землі буде аналізуватися через дослідження транзакцій із земельними ділянками (купівля-продаж, спадщина, міна-дарування, іпотека (застава), оренда та емфітевзис), їх структури та динаміки.

Транзакції щодо земельних ділянок - це сукупність юридично-правових і економічних відносин, які виникають у процесі обігу земельних ділянок. Оскільки в Україні з 2001 р.

діє мораторій на купівлю-продаж земель сільськогосподарського призначення, у структурі транзакцій сільгоспземель домінують оренда та спадкування. За умов мораторію, який стосується 40 млн га земель у цілому та зокрема 27,7 млн га приватних сільськогосподарських земель, як варіант фактичного продажу сільськогосподарських земель все частіше використовується емфітевзис. Лише у 2016 р. за такими угодами до нових фактичних власників перейшли більше 40 тис. га - понад 11 тис. ділянок.

Кожна транзакція на ринку землі має свої особливості, на які впливає ряд чинників економічного, політичного та кон'юнктурного характеру. У межах дослідження пропонується розглянути кожну операцію із земельними ділянками щодо кількості транзакцій та їх динаміки.

Аналізуючи операції купівлі-продажу землі, слід зазначити, що це цивільно-правові угоди, за яких одна сторона (продавець) передає або зобов'язується передати земельну ділянку у власність іншій стороні (покупцеві), а покупець приймає або зобов'язується прийняти земельну ділянку і сплатити за неї певну грошову суму. Враховуючи відсутність в Україні ринкового обігу певної категорії земель сільськогосподарського призначення кількість транзакцій купівлі-продажу обмежена та стосується лише земель особистих селянських господарств, присадибних ділянок (рис. 1).

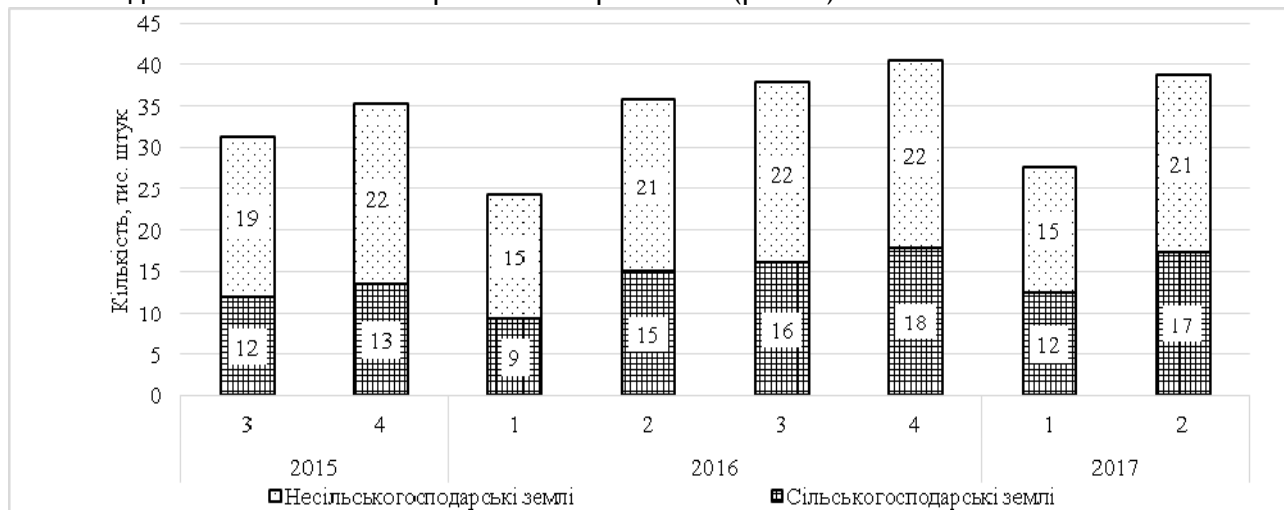

Рис. 1. Кількість земельних ділянок, щодо яких відбулася купівля-продаж

Джерело: Розраховано за даними [19].

Із аналізу наведених даних, в Україні за III-IV квартали 2015 р. було продано 66 518 ділянок земель різних категорій (7,1% від усіх транзакцій); з них 38 % - сільгоспземлі, а 62 % - несільськогосподарські.

Спадкування земельної ділянки - це перехід майнових прав та обов'язків померлого громадянина до інших осіб, пов'язаний із земельною ділянкою. Право спадкування тісно пов'язане з правом власності, оскільки

спадкування є одним із найпоширеніших засобів набуття права власності та слугує охороні цього права. Фактично спадкування - це правонаступництво, за яким відбувається перехід прав та обов'язків від особи, яка померла (спадкодавця), до інших осіб (спадкоємців), визначених або самим спад-

кодавцем за життя (заповіт), або які стали такими за законом. Слід вказати на зростання кількості земельних ділянок сільськогосподарського призначення, переданих у спадок (рис. 2). Це пов'язано із віком власників паїв. Так, середній вік власника паю в Україні становить 65 років.

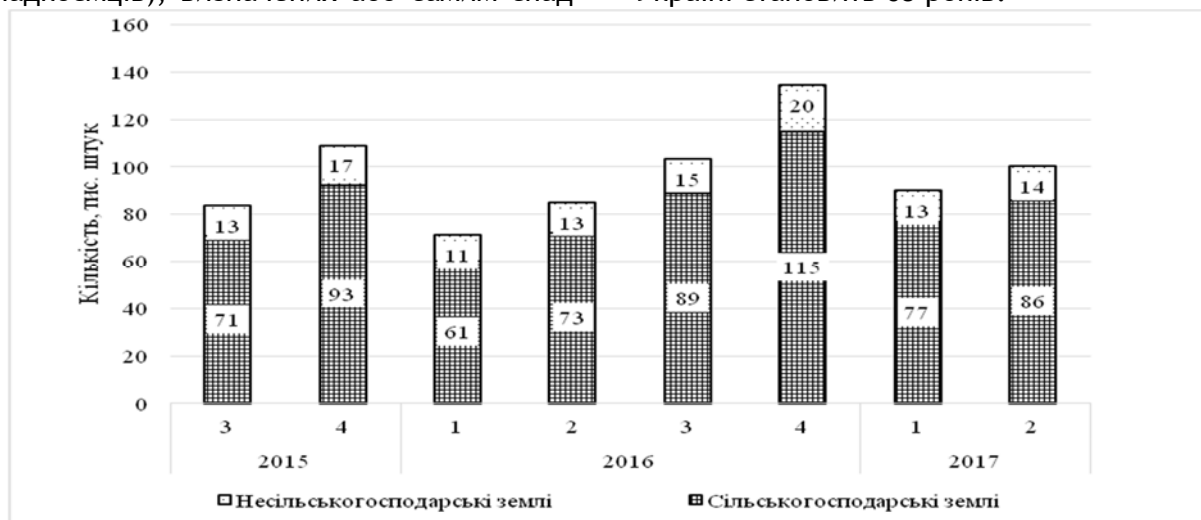

Рис. 2. Загальна кількість ділянок, переданих у спадщину, по Україні

Джерело: Розраховано за даними [19].

За аналізом наведених даних, в Україні за III-IV квартали 2015 р. було передано у спадщину 193 184 ділянки, з яких 85% - сільгоспземель, 15% - несільськогосподарських. У 2016 р. ця пропорція збереглася, а кількість становила 395 256. За перші два квартали 2017 р. вона склала 190 682, за незначної зміни пропорції на користь сільгоспземель - 86% проти 14%. Тенденція збільшення кількості сільгоспземель, переданих у спадщину, зумовлена віком власників земельних паїв.

Враховуючи специфіку сільськогосподарського виробництва, наявна необхідність у обміні земельних ділянок для підвищення ефективності здійснення технологічних операцій із сільськогосподарськими землями. Договір міни - це цивільно-правовий договір, відповідно до якого кожна зі сторін зобов'язується передати у власність іншій стороні один товар в обмін на інший (рис. 3).

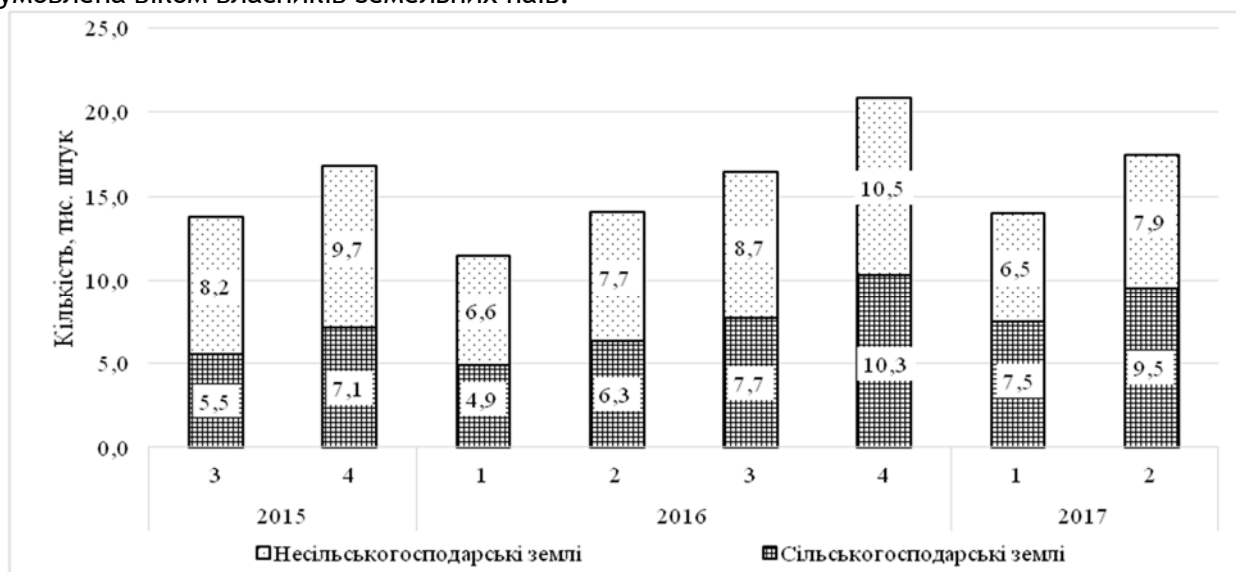

Рис. 3. Загальна кількість земельних ділянок, які було обміняно-подаровано

Джерело: Розраховано за даними [19].

В Україні за III-IV квартали 2015 р. було обміняно-подаровано 30 541 ділянку земель, з яких 41% - сільськогосподарських, 59% - несільськогосподарських. У 2016 р. частка сільськогосподарських земель зростає до 46%. Нерухомість завжди цінувалась у банківській справі як надійна гарантія повернення позики. Застава землі і нерухомого майна для отримання в банку довгострокового кредиту називається іпотекою. Іпотека - це вид застави нерухомого майна (землі,

підприємств, споруд, будов, інших об'єктів, безпосередньо пов'язаних із землею) з метою отримання грошової позики. У випадку несплати позики закладена нерухомість продається, а з вирученої суми погашається заборгованість кредитору. Однією з причин низького залучення товаровиробниками кредитних ресурсів є нестача активів, які можна використати як заставу. В умовах мораторію на продаж земель такий актив не цікавий для банківських установ (рис. 4).

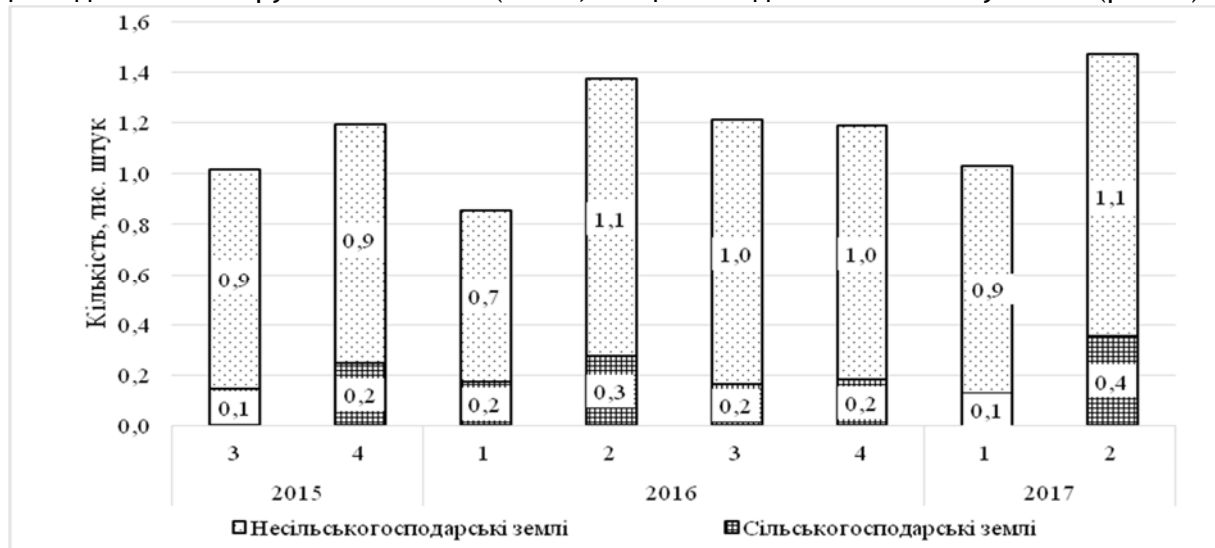

Рис. 4. Кількість земельних ділянок, переданих у заставу чи іпотеку

Джерело: Розраховано за даними [19].

Невелика кількість зареєстрованих транзакцій щодо передачі земель під заставу чи іпотеку за період з липня 2015-го по червень 2017 р. свідчить про недостатній рівень розвитку цього ринку. В Україні за III-IV квартали 2015 р. було надано в заставу 2208 ділянок земель різних категорій, переважно - несільськогосподарських (82%).

Оренда землі - це засноване на договорі строкове платне володіння і користування земельною ділянкою, необхідною орендареві для здійснення підприємницької та інших видів діяльності. Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення умов ведення бізнесу (дерегуляція)» було встановлено мінімальний строк оренди земельних ділянок для ведення товарного сільськогосподарського виробництва, фермерського господарства, особистого селянського господарства - 7 років. Кількість земельних ділянок, переданих в оренду, представлена на рис. 5.

В Україні за III-IV квартали 2015 р. було зареєстровано 640 175 земельних ділянок різних категорій, серед яких переважаючи-

ми (96%) були землі сільськогосподарського призначення, передані в оренду. У 2016 р. їхня кількість становила 1488078, а в I-II кварталах 2017 р. - 719 518, і в обох випадках 97% - це сільськогосподарські землі.

Емфітевзис - довгострокове, відчужуване та успадковуване речове право на чуже майно, яке полягає у наданні особі користування чужою земельною ділянкою для сільськогосподарських потреб з метою отримання доходів від неї з обов'язком ефективно її використовувати відповідно до цільового призначення. Договір емфітевзису може бути як строковий, так і безстроковий. Для земельних ділянок державної або комунальної власності строк не може перевищувати 50 років, а право користування не може бути відчужено, внесено до статутного фонду чи передано у заставу (рис. 6).

В Україні у III-IV кварталах 2015 р., у 2016-му та I-II кварталах 2017 р. було зареєстровано прав емфітевзису відповідно на 3 944, 11 290 та 10 390 ділянок, більшість з яких (99,4%, 99,6% та 99,7%) - сільгосппризначення.

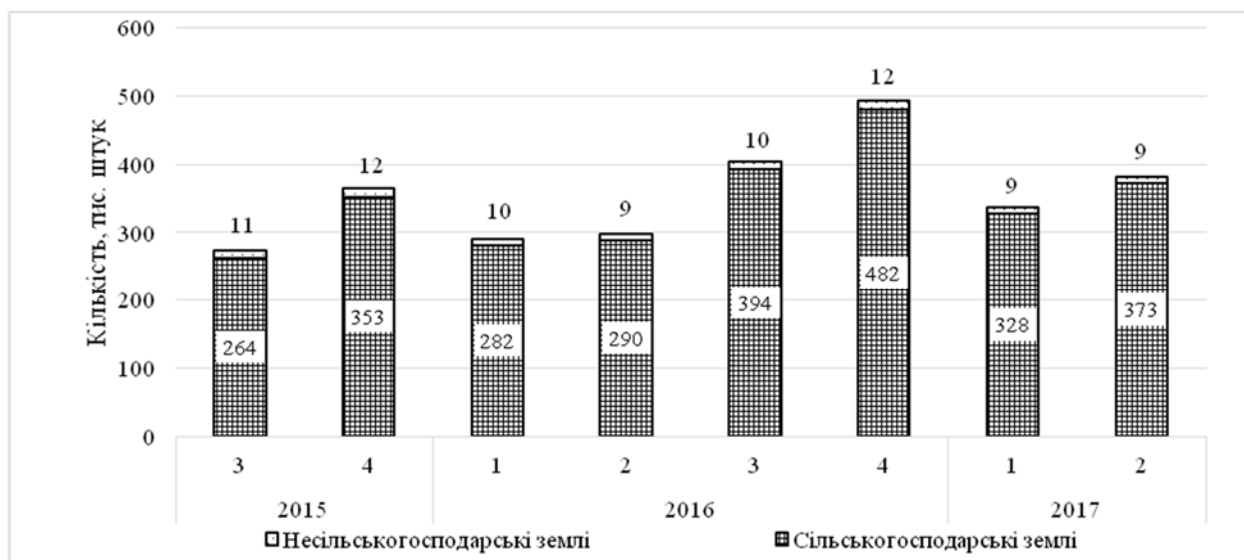

Рис. 5. Кількість земельних ділянок, переданих в оренду

Джерело: Розраховано за даними [19].

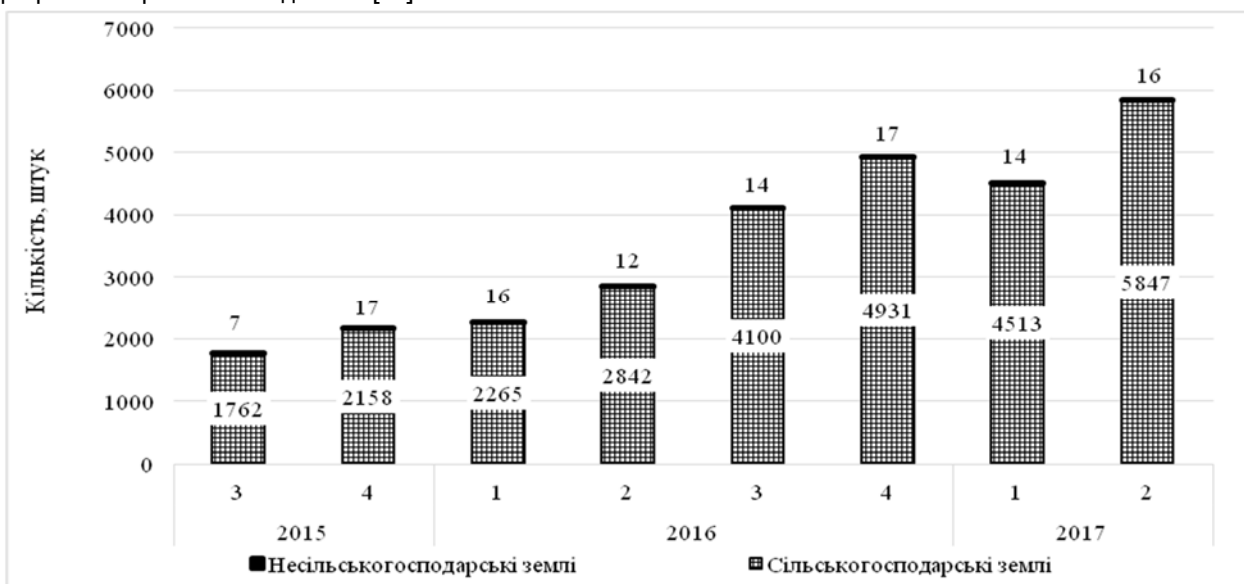

Рис. 6. Кількість земельних ділянок, переданих на правах емфітевзису

Джерело: Розраховано за даними [19].

Для дослідження транзакцій на ринку сільськогосподарських земель важливим є вивчення досвіду європейських країн, де згаданий ринок успішно функціонує. Авторські узагальнення процесу трансформації земельних відносин у країнах-членах ЄС дають підстави стверджувати про обов'язковість формування організаційно-економічних засад функціонування ринку сільськогосподарських земель. Серед них найголовніші такі: стабільна нормативно-правова база та досконалий інституційний механізм щодо операцій купівлі-продажу, оренди та застави земель сільськогосподарського призначення; інформаційне наповнення державного кадастру; важелі збалан-

сування попиту і пропозиції на земельному ринку. Адаптація до існуючих у світі умов використання земельних ресурсів та їх ринкового обігу в Україні може відбуватися поступово, у три етапи: 1-й етап - початковий (створення державного земельного банку; запровадження механізму застави прав оренди земель сільськогосподарського призначення); 2-й етап - проміжний (розробка схем консолідації земельних ділянок, їх обміну, зміни меж, об'єднання); 3-й етап - заключний (запуск ринкового обігу державних та приватних земель у формі аукціону).

Ключовою складовою інфраструктурного забезпечення ринкового обігу сільськогосподарських земель є земельний аукціон,

який, на відміну від діючого, запропоновано доповнювати процедурою введення електронних торгів із застосуванням технології «blockchain», що дозволяє прозоро, у режимі «on-line», здійснювати збір, візуалізацію та збереження інформації для авторизації учасників земельних торгів. Механізм електронного аукціону пришвидшує процес включення у ринковий обіг та підвищує рівень капіталізації земель сільськогосподарського призначення.

Стратегічний вектор у сфері формування ринку землі в оглядовій перспективі запропоновано визначати у поєднанні вимог як ринкового, так і навколишнього природного середовища, підтримці їх динамічної рівноваги та врахуванні змін зовнішніх і внутрішніх умов. Зважаючи на територіальну належність України до європейського континенту та визначені на державному рівні євроінтеграційні перспективи аграрної економіки, як позитивний приклад слід досліджувати тривалий досвід формування і функціонування земельного ринку в країнах-членах ЄС. При цьому, як доводить практика земельного реформування європейських країн, створення ринку землі не може вважатися самоціллю.

Для проведення кластерного аналізу рівня розвитку земельних відносин в різних областях України за основу було обрано кількість транзакцій із земельними ділянками по областях: купівля-продаж, спадщина, обмін-дарування, оренда, іпотека-застава, емфітевзис.

Використання методу «Варда» дозволило розподілити області України за кількістю транзакцій із сільськогосподарськими землями на три кластерних групи: третій кластер (Волинська, Закарпатська, Запорізька, Івано-Франківська, Луганська, м. Київ, Миколаївська, Рівненська, Херсонська, Вінницька, Дніпропетровська, Донецька, Житомирська, Кіровоградська, Львівська, Одеська, Харківська, Чернігівська); другий кластер (Полтавська, Сумська, Тернопільська, Хмельницька, Черкаська, Чернівецька); перший кластер (Київська).

При застосування методу К-середнє були підтверджені результати, отримані в попередньому дослідженні за методом «Варда».

Отримані результати кластерного аналізу дозволяють зробити висновок, що кількість транзакцій зростає, і найбільше - з оренди та емфітевзису, найменше - з іпотеки. Тобто якщо умови залишаться незмінними (передовсім якщо діятиме мораторій на купівлю-продаж сільськогосподарських земель), змін у структурі українського ринку сільськогосподарських земель не передбачається. Подібною є тенденція і для всіх транзакцій із несільськогосподарськими землями - незначне зростання у динаміці та високе квартальне коливання. Картографічна інтерпретація кластерного аналізу розподілу областей України за рівнем розвитку транзакцій із сільськогосподарськими землями дозволяє чітко виділити три кластерні групи (рис. 7).

Рис. 7. Картографічна інтерпретація кластерного аналізу розподілу областей України за рівнем розвитку земельних відносин через призму транзакцій

Джерело: Власні дослідження.

Кожний кластер має свою специфіку, зумовлену географічним розташуванням, економічним розвитком регіонів та природно-кліматичними особливостями. Перший кластер, в який входить лише Київська область, суттєво відрізняється від усіх інших за рівнем розвитку земельних відносин та транзакціями із земельними ділянками. Так, кількість транзакцій купівлі-продажу на 10 відсоткових пунктів більше, ніж у середньому по Україні, до того ж 24 % усіх транзакцій купівлі-продажу припадає на згаданий кластер. В областях другого кластера частка операцій оренди на 2 відсоткових пункти більша, ніж по Україні.

У середньому на одну область припадає 84 тис. операцій оренди, тоді як у першому - 79, у третьому - 51. Така особливість свідчить про функціонування неповноцінного ринку землі, який знаходиться на заключному етапі формування. Третій кластер характеризується відповідністю усереднених показників по всій Україні. Так, 17 областей віднесено до цього кластера, в яких встановлена найбільша частка транзакцій спадщини (18%), висока частка транзакцій оренди (77%) та найменша кількість транзакцій продажу - 1,9 тис. у середньому на одну область.

Висновки. Характерною тенденцією для вітчизняного аграрного сектору є збільшення кількості транзакцій із сільськогосподарськими землями. Ринок землі в Україні функціонує. Водночас структура транзакцій із сіль-

ськогосподарськими землями деформована під впливом мораторію на купівлю-продаж сільськогосподарських угідь. Усього за 2015 - 2017 рр. було здійснено 3 632 386 транзакцій щодо земельних ділянок зі зміною власника та/або користувача, 89,5% з яких - щодо сільськогосподарських земель; щодо несільськогосподарських земель - 10,5%.

За досліджуваний період кількість усіх транзакцій, пов'язаних із сільськогосподарськими землями, мала тенденцію до зростання. Найбільше зростання було відзначено серед транзакцій емфітевзису та оренди, найменше - іпотеки. Подібна тенденція спостерігається і для всіх транзакцій із несільськогосподарськими землями - незначне зростання у динаміці та високе квартальне коливання, особливо для транзакцій купівлі-продажу та спадщини.

За допомогою кластерного аналізу було виокремлено три кластери за рівнем розвитку земельних відносин при використанні спектра транзакцій із сільськогосподарськими земельними ділянками. Враховуючи отримані результати можна зробити наступні висновки: в переважній більшості областей України оренда переважає у структурі транзакцій, що є наслідком наявності штучного запобіжника подальшого розвитку земельних відносин у вигляді мораторію на продаж земель сільськогосподарського призначення та відсутності Закону України про ринковий обіг сільськогосподарських земель.

Список бібліографічних посилань

1. Гуторов О. І., Шарко І. О. Оцінка земель і ресурсного потенціалу в сільському господарстві: теоретичні та практичні підходи : монографія. Харків : ХНАУ; Вид-во «Точка», 2012. 256 с.
2. Даниленко А. С. Основні напрями удосконалення земельних відносин та їх роль у формуванні стратегії національної продовольчої безпеки України у XXI столітті. *Економіка АПК*. 2001. № 4. С. 28-32.
3. Добряк Д. С., Мартин А. Г. Теоретичні засади функціонування ринку земель як складової суспільно-економічних відносин. *Землеустрій і кадастр*. 2010. № 4. С. 3-8.
4. Жук В. М. Обіг земель сільськогосподарського призначення в селозберігаючій моделі аграрного устрою України: наукова доповідь. Київ : ННЦ «ІАЕ», 2017. 128 с.
5. Зінчук Т. О., Данкевич В. Є. Європейський досвід формування ринку сільськогосподарських земель. *Економіка АПК*. 2016. № 12. С. 84-92.
6. Комар Н. Концепція формування та державної підтримки кластерних структур в Європі. *Вісник Тернопільського національного технічного економічного університету*. 2014. № 2. С. 53-64.
7. Лупенко Ю. О., Ходаківська. О. В. Трансформація земельних відносин у сільському господарстві (аналітичний огляд). Київ : ННЦ «ІАЕ», 2015. 52 с.

References

1. Hutorov, O.I. & Sharko, I.O. (2012). *Otsinka zemel i resursnoho potentsialu v silskomu hospodarstvi: teoretychni ta praktichni pidkhody : monografiia* [Evaluation of land and resource potential in agriculture: theoretical and practical approaches: monograph]. Kharkiv: KhNAU; Vyd-vo "Tochka" [In Ukrainian].
2. Danylenko, A.S. (2001). Osnovni napriamy udoskonalennia zemelnykh vidnosyn ta yikh rol u formuvanni stratehii natsionalnoi prodovolchoi bezpeky Ukrainy u XXI stolitti [Main directions of improvement of land relations and their role in shaping the strategy of national food security of Ukraine in the XXI century]. *Ekonomika APK*, 4, pp. 28-32 [In Ukrainian].
3. Dobriak, D.S. & Martyn, A.H. (2010). Teoretychni zasady funktsionuvannia rynku zemel yak skladovoi suspilno-ekonomichnykh vidnosyn [Theoretical principles of functioning of the land market as a component of socio-economic relations]. *Zemleustrii i kadastr*, 4, pp. 3-8 [In Ukrainian].
4. Zhuk, V.M. (2017). *Obih zemel silskohospodarskoho pryznachennia v selozberihaiuchii modeli ahrarnoho ustroiu Ukrainy: naukova dopovid* [Turning of agricultural lands in a rural-preserving model of the agrarian system of Ukraine: a scientific report]. Kyiv: NNTs "IAE" [In Ukrainian].
5. Zinchuk, T.O. & Dankevych, V.Ye. (2016). Yevropeyskyi dosvid formuvannia rynku silskohospodarskykh zemel [European experience of the formation of the agricultural land market]. *Ekonomika APK*, 12, pp. 84-92 [In Ukrainian].

8. Мартин А. Г., Аврамчук Б. О. Удосконалення ринку сільськогосподарської нерухомості України на основі міжнародного досвіду. *Землеустрій, кадастр і моніторинг земель*. 2016. № 1-2. С. 116-127.
9. Мартинюк М. П. Ринок земель сільськогосподарського призначення в Україні: стан та проблеми запровадження. *Економіка АПК*. 2017. № 3. С. 15-21.
10. Національна доповідь щодо завершення земельної реформи / Я. М. Гадзало, С. О. Балюк та ін. ; за ред. Л. Я. Новаковського. Київ : Аграрна наука, 2015. 48 с.
11. Пасхавер Б. Й. Ринок землі: світовий досвід та національна стратегія. *Економіка АПК*. 2009. № 3. С. 47-53.
12. Петти В. Экономические и статистические работы. Москва : Государственное социально-экономическое издательство, 1940. 38 с.
13. Результати опитування щодо моделей обігу земель сільськогосподарського призначення в Україні / авт. кол. Ю. О. Лупенко, О. В. Ходаківська, О. М. Шпичак та ін. Київ : ННЦ «ІАЕ», 2018. 52 с.
14. Розвиток земельних відносин в аграрній сфері : монографія / М. М. Федоров, В. Я. Месель-Веселяк, О. В. Ходаківська та ін. ; за ред. Ю. О. Лупенка, О. В. Ходаківської. Київ : ННЦ «ІАЕ», 2016. 430 с.
15. Чевганова В., Брижань І. Кластери та їх економічне значення. *Економіка України*. 2002. № 11. С. 35-41.
16. Cheshire P. C. Land market regulation: market versus policy failures. *Journal of Property Research*, 2013. Vol. 30(3). P. 170-188.
17. Dankevych V., Dankevych Y., Pyvovar P. Clustering of the international agricultural trade between Ukraine and the EU. *Management Theory and Studies for Rural Business and Infrastructure Development*. 2018. Vol. 40. No. 3: 307-319.
18. Dankevych Y., Dankevych, V., Chaikin O. Ukraine agricultural land market formation preconditions. *Acta Univ. Agric. Silv. Mendelianae Brun*. 2017, No. 65. P. 259-271.
19. Statistical Yearbook "Land Governance Monitoring in Ukraine: 2016-2017". URL : <http://www.kse.org.ua/en/research-policy/land/governance-monitoring/yearbook-2016-2017/>.
20. Swinnen Johan, Ciaian Pavel, Kancs d'Artis. Study on the Functioning of Land Markets in the EU Member States ; Centre for European Policy Studies, Place du Congres 1, B-1000 Brussels, 2009. URL : <http://siteresources.worldbank.org>.
21. Wille Joachim. Menschheit braucht bald zwei Planeten. *Frankfurter Rundschau*. 2012. 15 may, p. 3.

6. Komar, N. (2014). Kontsepsiia formuvannia ta derzhavnoi pidtrymky klasternykh struktur v Yevropi [Conception of formation and state support of cluster structures in Europe]. *Visnyk Ternopil'skoho natsionalnoho tekhnichnoho ekonomichnoho universytetu*, 2, pp. 53-64 [In Ukrainian].
7. Lupenko, Yu.O. & Khodakivska, O.V. (2015). *Transformatsiia zemelnykh vidnosyn u sil'skomu hospodarstvi (analitichnyi ohliad)* [Transformation of land relations in agriculture (analytical review)]. Kyiv: NNTs "IAE" [In Ukrainian].
8. Martyn, A.H. & Avramchuk, B.O. (2016). Udoskonalennia rynku sil'skohospodarskoi nerukhomosti Ukrainy na osnovi mizhnarodnoho dosvidu [Improving the market of agricultural real estate of Ukraine on the basis of international experience]. *Zemleustrii, kadastr i monitorynh zemel*, 1-2, pp. 116-127 [In Ukrainian].
9. Martyniuk, M.P. (2017). Rynok zemel sil'skohospodarskoho pryznachennia v Ukraini: stan ta problemy zaprovadzhennia [Agricultural land market in Ukraine: the state and problems of implementation]. *Ekonomika APK*, 3, pp. 15-21 [In Ukrainian].
10. Hadzalo, Ya.M., Baliuk, S.O., et al. (2015). *Natsionalna dopovid shchodo zavershennia zemelnoi reformy* [National report on the completion of land reform]. L.Ya. Novakovskiy (Ed.). Kyiv: Ahrarna nauka [In Ukrainian].
11. Paskhaver, B.Y. (2009). Rynok zemli: svitovyi dosvid ta natsionalna stratehiia [Land market: world experience and national strategy]. *Ekonomika APK*, 3, pp. 47-53 [In Ukrainian].
12. Petti, V. (1940). *Jekonomicheskie i statisticheskie raboty* [Economic and statistical work]. Moscow: Gosudarstvennoe sotsialno-jekonomicheskoe izdatel'stvo [In Russian].
13. Lupenko, Yu.O., Khodakivska, O.V., Shpychak, O.M., et al. (2018). *Rezultaty opytuvannia shchodo modelei obihu zemel sil'skohospodarskoho pryznachennia v Ukraini* [Results of the survey on agricultural land use patterns in Ukraine]. Kyiv: NNTs "IAE" [In Ukrainian].
14. Fedorov, M.M., Mesel-Veseliak, V.Ya., Khodakivska, O.V., et al. (2016). *Rozvytok zemelnykh vidnosyn v ahrarnii sferi : monografiia* [Development of land relations in the agrarian sphere: monograph]. Yu.O. Lupenko & O.V. Khodakivska (Eds.). Kyiv: NNTs "IAE" [In Ukrainian].
15. Chevhanova, V. & Bryzhan, I. (2002). Klasteri ta yikh ekonomichne znachennia [Clusters and their economic significance]. *Ekonomika Ukrainy*, 11, pp. 35-41 [In Ukrainian].
16. Cheshire, P.C. (2013). Land market regulation: market versus policy failures. *Journal of Property Research*, 30 (3), pp. 170-188 [In English].
17. Dankevych, V., Dankevych, Y., & Pyvovar, P. (2018). Clustering of the international agricultural trade between Ukraine and the EU. *Management Theory and Studies for Rural Business and Infrastructure Development*, Vol. 40, No. 3, pp. 307-319 [In English].
18. Dankevych, Y., Dankevych, V., & Chaikin, O. (2017). Ukraine agricultural land market formation preconditions. *Acta Univ. Agric. Silv. Mendelianae Brun*, 65, pp. 259-271 [In English].
19. Land governance monitoring in Ukraine: 2016-2017: Statistical yearbook. Retrieved from: <http://www.kse.org.ua/en/research-policy/land/governance-monitoring/yearbook-2016-2017/> [In English].
20. Swinnen, J., Ciaian, P., & Kancs, d'A. (2009). *Study on the functioning of land markets in the EU member states*. Brussels: Centre for European Policy Studies, Place du Congres 1. Retrieved from: <http://siteresources.worldbank.org>. [In English].
21. Wille, J. (2012). Menschheit braucht bald zwei Planeten. *Frankfurter Rundschau*, 15 May, p. 3 [In German].

Dankevych V.Ye., Pyvovar P.V. Agricultural land transactions: cluster analysis

The purpose of the article is to study peculiarities of transactions with agricultural lands in the regions of Ukraine using cluster analysis.

Research methods. The research is based on the following economic methods: monographic (studying an experience of the EU member states in developing land relations); system analysis (comparing dynamics of various transactions with agricultural land); statistical (analysis of structure and dynamics of land transactions); graphical (schematic and tabular representation of research results); cluster analysis (grouping of Ukrainian regions according to characteristics of agricultural land transactions). In addition, specificity and peculiarities of land relations development in Ukraine were investigated using cluster analysis, and the results obtained were interpreted using STATA, R. software packages.

Research results. The article outlines theoretical approaches to agricultural land transactions. Methodological tool for land use studies, possession and disposal was substantiated. Complex of legal and economic relations that arise during the process of land

plot turnover, namely sale and purchase transactions, inheritances, donations, pledges, leases, and emphyteusis, was explored. Structure and dynamics of number of land plots transactions for designated purpose of lands were analysed. Extreme indicators for transactions with agricultural land were determined. Cluster analysis of development level of land relations in different regions of Ukraine was carried out. Use of the Varda method allowed to divide the Ukrainian regions by development level of land relations into three cluster groups.

Elements of scientific novelty. For the first time, development level of land relations in Ukraine by means of cluster analysis of transactions with agricultural land plots was analysed.

Practical significance. Analysis of land relations development in Ukraine in context of land plots transactions (purchase-sale, inheritance, change-donation, pledge-mortgage, lease and emphyteusis) was carried out. Each transaction was analysed dynamically in the period between 2015 and 2017. For better comparison, the transactions were considered in context of a designated purpose (agricultural and non-agricultural). Figs.: 7. Refs.: 21.

Key words: land relations; land market; cluster analysis; lease; purchase-sale; European experience; efficiency.

Dankevych Vitalii Yevhenovych - doctor of economic sciences, associate professor (docent) of the department of international economic relations and European integration, Zhytomyr National Agroecological University (7, Staryi bld., Zhytomyr)

E-mail: dankevych2017@gmail.com

Pyvovar Petro Viktorovych - candidate of economic sciences, associate professor (docent) of the department of international economic relations and European integration, Zhytomyr National Agroecological University (7, Staryi bld., Zhytomyr)

E-mail: symon-pyvovar@ukr.net

Данкевич В.Е., Пывовар П.В. Транзакции с сельскохозяйственными землями: кластерный анализ

Цель статьи - исследовать особенности транзакций с сельскохозяйственными землями по областям Украины с использованием кластерного анализа.

Методика исследования. В процессе исследования использованы методы: монографический (изучение опыта стран-членов ЕС по развитию земельных отношений), системный анализ (сравнение динамики различных транзакций с сельскохозяйственными землями), статистический (анализ структуры и динамики транзакций с земельными участками), графический (схематическое и табличное представление результатов исследований), кластерный анализ (группировка регионов Украины в соответствии с характеристиками транзакций с сельскохозяйственными землями). Специфику и особенности развития земельных отношений в Украине исследованы с помощью кластерного анализа, интерпретацию которого осуществлено с помощью эконометрических методов с использованием пакетов программ STATA, R.

Результаты исследования. Определена сущность транзакций с сельскохозяйственными землями. Обоснован методологический инструментарий исследования землепользования, владения и распоряжения. Исследована совокупность юридически-правовых и экономических отношений, возникающих в процессе оборота земельных участков, а именно транзакций купли-продажи, наследства, мины-дарения, залога, аренды, эмфитевзиса. Проанализированы структура и динамика количества транзакций с земельными участками по целевому назначению земель. Определены экстремальные значения по транзакциям с сельскохозяйственными землями. Проведен кластерный анализ уровня развития земельных отношений в разных областях Украины. Использование метода «Варда» позволило распределить области Украины по уровню развития земельных отношений на три кластерных группы.

Элементы научной новизны. Впервые проанализирован уровень развития земельных отношений в Украине с помощью кластерного анализа через призму транзакций с земельными участками сельскохозяйственного назначения.

Практическая значимость. Проведен анализ развития земельных отношений в Украине в разрезе транзакций с земельными участками (купля-продажа, наследство, мина-дарение, обмен, залог-ипотека, аренда и эмфитевзис). Каждую транзакцию проанализированы в динамике с 2015-го по 2017 г. Для более полного сравнения транзакции были рассмотрены в разрезе целевого назначения (сельскохозяйственная но не сельскохозяйственная). Илл.: 7. Библиогр.: 21.

Ключевые слова: земельные отношения; рынок земли; кластерный анализ; аренда; купля-продажа; европейский опыт; эффективность.

Данкевич Виталий Евгеньевич - доктор экономических наук, доцент кафедры международных экономических отношений и европейской интеграции, Житомирский национальный агроэкологический университет (г. Житомир, Старый бульвар, 7)

E-mail: dankevych2017@gmail.com

Пывовар Пётр Викторович - кандидат экономических наук, доцент кафедры международных экономических отношений и европейской интеграции, Житомирский национальный агроэкологический университет (г. Житомир, Старый бульвар, 7)

E-mail: symon-pyvovar@ukr.net

Стаття надійшла до редакції 22.01.2019 р.

Фахове рецензування: 26.02.2019 р.

Бібліографічний опис для цитування:

Данкевич В. Е., Пывовар П. В. Транзакції із сільськогосподарськими землями: кластерний аналіз. *Економіка АПК*. 2019. № 3. С. 42 — 51.

* * *

УДК 330.3: 336.7

JEL Classification: Q14

DOI: <https://doi.org/10.32317/2221-1055.201903052>

А.М. МИХАЙЛОВ, доктор економічних наук, доцент

Фінансові інструменти формування інвестиційних ресурсів в аграрному секторі національної економіки в умовах глобалізаційних викликів

Мета статті - узагальнити існуючі погляди вчених і практиків на проблему застосування різних фінансових інструментів в теорії та практиці формування інвестиційних ресурсів в аграрному секторі національної економіки в умовах глобалізаційних викликів.

Методика дослідження. Методологічною основою проведеного дослідження стали положення економічної теорії, державного регулювання економіки, інвестування та теорії аграрних відносин. За допомогою методу узагальнення виявлено переваги та застереження щодо використання окремих фінансових інструментів в аграрному секторі. На основі системного та порівняльного аналізів згруповано інноваційні інструменти фінансування виробників аграрного сектору. Структуризація фінансових інструментів на внутрішні та зовнішні здійснена з використанням графічного методу.

Результати дослідження. Оцінено практику використання різних фінансових інструментів у системі формування інвестиційних ресурсів аграрного сектору України в умовах глобалізаційних викликів. На основі узагальнення переважаючих фінансових практик залучення коштів суб'єктами господарювання в аграрному секторі виділяються внутрішні та зовнішні фінансові інструменти. Виявлено, що найбільшого поширення за останні роки в переліку внутрішніх фінансових інструментів отримали: банківське кредитування, серед якого виділяють агрострахування, авальовані векселі, кредитування по програмних продуктах; форвардні закупівлі; аграрні розписки та лізингові послуги. Доведено, що стрімкі інтеграційні процеси у вітчизняному аграрному секторі та глобалізаційні виклики зумовлюють розширення (появу нових) зовнішніх фінансових інструментів для залучення інвестиційних ресурсів, зокрема: бонди, акредитиви, гарантії, факторинг. Припускається, що в найближчій перспективі переважаючими користувачами інноваційних фінансових інструментів інвестування аграрного розвитку залишаються великі компанії, на відміну від невеликих виробників через їх необхідність щодо доступу до них та пасивне ставлення щодо використання наявних фінансових можливостей.

Елементи наукової новизни. Набули подальшого розвитку теоретичні питання використання різних фінансових інструментів формування інвестиційних ресурсів суб'єктами господарювання в аграрному секторі економіки країни в умовах глобалізаційних викликів. За результатами оцінювання тенденцій їх використання здійснено систематизацію та розподіл інноваційних фінансових інструментів по напрямках фінансування.

Практична значущість. Доводиться необхідність використання інноваційних фінансових інструментів для формування інвестиційних ресурсів в аграрному секторі економіки шляхом поєднання внутрішніх (аграрні розписки, лізингові послуги, форварди, банківське фінансування) та зовнішніх (бонди, акредитиви, гарантії, факторинг) фінансових інструментів для виробників аграрного сектору. Запровадження партнерських програм як у рамках страхування, так і в напрямках кредитування та надання лізингових послуг дозволить значно покращити умови для виробників аграрного сектору, в тому числі дрібних та середніх, а також розширить їх можливості щодо оновлення основних засобів та поповнення обігових коштів. Рис.: 1. Бібліогр.: 27.

Ключові слова: інвестування; аграрний сектор; фінансові інструменти; зовнішнє та внутрішнє фінансування; кредитування; аграрне підприємство.

Михайлов Андрій Миколайович - доктор економічних наук, доцент, професор кафедри менеджменту зовнішньоекономічної діяльності та євроінтеграції, Сумський національний аграрний університет (м. Суми, вул. Герасима Кондратьєва, 160)

E-mail: amykhaylov79@gmail.com

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0003-0872-2334>

Постановка проблеми. Використання нових фінансових інструментів в умовах гло-

балізаційних викликів розширює можливості аграрного сектору національної економіки щодо формування інвестиційних ресурсів. У цьому контексті доцільно зазначити, що такі фінансові інструменти, як банківське кре-

дитування, лізингові послуги та інвестування в агропроекти на сьогодні загальновідомі та застосовуються найбільш. Утім слід зауважити, що згадані інструменти залежні від стабільності валютного курсу, політики банку стосовно напрямів кредитування, неврегульованості питання щодо ринку землі, адже відсутність застави у сільськогосподарських підприємств обмежує їх доступ до кредитних ресурсів тощо.

Важливість та актуальність зазначеної проблематики досліджень для розвитку аграрного сектору підтверджується й проведенням конференції «Агробізнес-2017: інструменти фінансування, інноваційні технології, оцінка та управління ризиками», учасниками якої були представники органів державної влади, аграрного сектору, страхових компаній, банків та інвестиційних установ, а також юридичних, лізингових, аудиторських та ІТ-компаній [4].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Зазначимо, що питання теорії та практики застосування різних інструментів фінансово-кредитного механізму активізації інвестиційних процесів в окремих галузях національної економіки досить ґрунтовно досліджували науковці І.В. Ангелко [6], М.П. Денисенко [10], Т.В. Майорова [16], А.А. Пересада [20] та ін. Зарубіжні вчені переважним чином висвітлюють досвід застосування різних фінансових інструментів для інвестування економічного сталого розвитку, зокрема Robert T. Kleiman, Anandi P. Sahu (1997) [27], Francesco Tropea та Lopo de Carvalho (2016) [26], Фабоцци [23]. Однак, незважаючи на існуючі наукові здобутки, сьогодні недостатньо розглянутими залишаються питання застосування різних фінансових інструментів у практиці інвестування у вітчизняному аграрному секторі, характеристики існуючих можливостей та ймовірних застережень щодо вибору фінансових інструментів сільськогосподарськими товаровиробниками в умовах глобалізаційних викликів. Саме вищезазначене і зумовлює актуальність дослідження, формулювання його мети і конкретизацію завдань.

Мета статті - узагальнити існуючі погляди вчених і практиків на проблему застосування різних фінансових інструментів в теорії та практиці формування інвестиційних ресурсів в аграрному секторі національної економіки в умовах глобалізаційних викликів.

Виклад основних результатів дослідження. Практика господарювання в аграрному бізнесі країни доводить, що формування інвестиційних ресурсів в аграрному секторі економіки здійснюється за допомогою різних фінансових інструментів. Зокрема, серед таких, що застосовуються найбільше в усіх країнах світу, а також в Україні, виокремлюється банківське кредитування. Позитивні зміни щодо кредитування суб'єктів аграрного бізнесу відзначаються експертами банківської сфери. Так, Н. Порвіна вказує на ланцюгове зростання обсягу кредитування сільськогосподарських підприємств на 1 січня 2017 р. у розмірі 11 % порівняно з 2016 р., а також збільшення короткострокових позик - на 7%, обсягу інвестицій в агропроекти - на 15% р. [7]. Підтверджуючи важливість кредитування аграрного сектору, І. Касян наголошує на важливості реалізації програми компенсації відсотків як дієвому фінансовому інструменті щодо зниження витрат в аграрному секторі [21].

За даними НБУ, за 10 місяців 2017 р. банки збільшили обсяг кредитування на 9,3 % до 60,5 млрд гривень, при цьому сукупний кредитний портфель банків цього періоду зменшився на 1,5% [25]. Враховуючи високий рівень волатильності валютного ринку, цілком прогнозована тенденція до зростання частки кредитів у національній валюті (до 78,3 %), або 47,4 млрд гривень (приріст до попереднього року 24,1%).

Варто відзначити наявність дисбалансу в частині прострочених кредитів за видами економічної діяльності. Так, частка кредитів для суб'єктів аграрного бізнесу впродовж 2017 р. становила 7,4% у загальному обсязі кредитування, тоді як частка прострочених кредитів - лише 5,6% при середній простроченій заборгованості за кредитами 38,9%. На думку А. Дешко, покращення статистики повернення кредитів представниками аграрного сектору є одним із важливих показників, котрі позитивно впливають на стабілізацію банківського фінансування згаданої галузі [14].

За О. Коробковою, наразі сформувалися дві ключові тенденції в цій сфері: збільшується активність банків у напрямі кредитування аграрних компаній та зростає обсяг кредитування фермерських господарств [24]. Також до складу позитивних чинників, котрі сприяють зростанню обсягів кредитування аграрного сектору включають: відсут-

ність протягом останніх років значних втрат врожаю виробниками сільськогосподарської продукції, розширення напрямів кредитування, зростання платоспроможності сільськогосподарських виробників, збільшення обсягів інвестування в техніку та обладнання. Нині банки співпрацюють з аграрним сектором за такими напрямками: поповнення обігових коштів, строк кредитування до двох років; придбання техніки та обладнання, строк кредитування, до п'яти років; будівництво об'єктів інфраструктури, строк кредитування понад п'ять років [13].

Розширення мережі банків, котрі займаються кредитуванням представників аграрного сектору, пом'якшило умови отримання кредитів в частині вимог до застави та агрострахування. При цьому беззаперечна важливість державної підтримки, як аргументованого важеля в отриманні позитивного рішення щодо надання кредиту [14].

Продовжуючи огляд фінансових інструментів, залучення яких розширить можливості щодо формування інвестиційних ресурсів в аграрному секторі, доцільно виокремити такі, що найбільше застосовувалися упродовж останніх років. Так, за наявними даними, в 2017 р. проектно фінансування агровиробників мало наступні складові: форвард з товарною складовою (пально-мастильні матеріали, добрива); торгівля контрактами (за участі Аграрної біржі); кредитування сільськогосподарського виробництва (спільно з комерційними банками) [13]. Вважаємо що слід детальніше зазначити на форвардах, котрі вважаються одним із найбільш динамічних інструментів фінансування аграрного сектору протягом останніх трьох років. Провідними компаніями, що купують зернові в Україні на основі форварду, є ПАТ «Аграрний фонд» та Державна продовольчо-зернова корпорація України (ДПЗКУ). Зокрема, тільки в 2017 р. ПАТ «Аграрний фонд» уклав форвардних контрактів на 2,9 млрд грн [18]; а в рамках форвардної програми ДПЗКУ 2016/17 маркетингового року аграріїв було проавансовано на суму понад 220 млн грн [11].

Досягнуті результати зумовлені адаптованістю форвардних контрактів до аграрного сектору, адже визначають проміжок часу, в який необхідно здійснити поставку за ціною, котра не нижча від ринкової. Важливо й те, що форвардна програма має кілька умов фінансування та більш доступна для

середніх і дрібних виробників через простішу процедуру оформлення порівняно з банком. Перевагою форварду виступає можливість вибору: враховувати курс долара чи ні. Так, відсоткові ставки за форвардом з урахуванням курсу долара при закупівлі врожаю 2017 р. коливалися в межах 15-18 %, без урахування такого - в межах 22,5-27,5 % [13].

Останніми роками позитивні відгуки отримує досвід впровадження банками авальованих векселів як фінансових інструментів в аграрному секторі України. Як зазначає, зокрема, Р. Співак, програма авальовання векселів підтвердила свою ефективність, адже дає можливість оптимізувати витрати на залучений капітал в умовах високої вартості кредитних ресурсів та є зручним інструментом для всіх учасників ринку. Результативність такого фінансового інструменту досягається за рахунок взяття банком повної або часткової відповідальності за виконання зобов'язань будь-якого з учасників вексельного договору [1].

Слід вказати й на те, що одним з обмежуючих факторів у доступі виробників аграрного сектору до банківських кредитних ресурсів є неврегульованість питання щодо ринку землі. Існує практика обробки сільгоспвиробниками земель, які не оформлені офіційно, однак при цьому по них відбувається значний готівковий грошовий обіг. У підсумку в господарстві відсутні потрібні гарантії для отримання кредитування, хоча по факту прибуток для цього достатній [5]. Адже банки висувають жорсткі вимоги до позичальників і під час аналізу підприємства розглядаються виключно підтверджені документально дані.

Враховуючи наявність певних труднощів з банківським кредитуванням, у системі інструментів фінансування аграрного сектору отримали поширення аграрні розписки, започатковані в Бразилії ще в 1994 р. Саме ними наразі забезпечується більша частина оборотного капіталу підприємств аграрного сектору цієї країни, що в грошовому еквіваленті досягає 20-30 млрд дол. США на рік. Експерти вказують на пряму залежність між впровадженням аграрних розписок у Бразилії та розвитком її сільськогосподарського сектору: за 20 років виробництво зерна зросло від 60 до 200 млн т. При цьому урядом країни затверджено примусове виконання аграрних розписок, що значно знижує ризик

невиконання зобов'язань, який коливається від 0,35% до 1% [8].

Успішний досвід Бразилії в частині впровадження інноваційного підходу щодо фінансування підприємств аграрного сектору спонукав експертів до вивчення різних аспектів використання аграрних розписок (банківські операції, ведення реєстру, примусове виконання тощо) та оцінки можливостей запровадження й адаптації такого фінансового інструменту в Україні. У підсумку в 2015 р. Міжнародна Фінансова Корпорація (International Finance Corporation, IFC), яка є членом Групи Світового банку, в партнерстві із Швейцарською Конфедерацією, органами державної влади України (Міністерство аграрної політики та продовольства України, Міністерство юстиції України), постачальниками матеріально-технічних ресурсів, банками, зернотрейдерами, міжнародними організаціями розпочала впровадження пілотного проекту «Аграрні розписки в Україні». Запроваджена модель дещо відрізняється від бразильської. Так, в Україні функціонує єдина централізована електронна система реєстрації, використання якої надає можливість банкам та постачальникам виробничих ресурсів відстежувати вже заставлений урожай, що значно знижує ризик невиконання зобов'язань [3].

Пілотний проект у 2015 р. розпочав свою роботу на теренах Полтавської області, де було видано 10 аграрних розписок на суму 40 млн грн, які наразі успішно виконані. З 2016 р. географія впровадження аграрних розписок поширилася й на інші області України. В Україні діє два види аграрних розписок - товарні й фінансові, де товарні гарантують поставку продукції, а фінансові, відповідно, передбачають грошову виплату. В цілому успішно проведена компанія щодо запровадження фінансового інструменту у формі аграрних розписок була досягнута в Україні за рахунок коригування недоліків функціонуючого механізму в Бразилії. По-перше, було стандартизовано процес видачі та виконання аграрних розписок; по-друге, запроваджено єдину електронну систему реєстрації; по-третє, на законодавчому рівні встановлено порядок примусового виконання зобов'язання після звернення стягнення на заставу в семиденний строк [8].

Доволі відомим інструментом, котрий протягом останніх років ефективно функціонує в інвестиційному портфелі підприємств

аграрного сектору, є лізинг, при цьому за згаданим фінансовим інструментом упродовж останніх років спостерігається зростання. Так, у 2017 р. вартість договорів фінансового лізингу в аграрному секторі склала 6,5 млрд грн, з яких 5,5 млрд грн - це договори фінансового лізингу, за якими придбано техніку, машини та устаткування сільськогосподарського призначення [14]. Позитивні тенденції щодо зростання зацікавленості до фінансового лізингу зумовлені й впровадженням проекту USAID «Трансформація фінансового сектору», в рамках якого здійснюється просвітницька робота щодо можливостей та переваг фінансового лізингу [9]. Варто зазначити, що хоча лізинг і не належить до нових фінансових інструментів для формування інвестиційних ресурсів в аграрному секторі, проте в контексті глобалізаційних змін, залучення грошових ресурсів в рамках різних міжнародних проектів він набуває нових якісних характеристик як складова цілісної фінансової системи розвитку аграрного сектору.

Цілком очевидна необхідність формування свідомості представників аграрного сектору щодо важливості запровадження інноваційних підходів як у процес виробництва, так і в процес управління, що неможливо здійснити без якісної техніки та кваліфікованих спеціалістів. Актуальною залишається проблема відсутності бажання у дрібних і середніх виробників аграрного сектору до пошуку можливостей залучення фінансових ресурсів та використання існуючих фінансових інструментів.

Ще одним важливим і достатньо проблемним питанням, яке безпосередньо пов'язано і з процесом сільськогосподарського виробництва, і з процесом залучення фінансових ресурсів в аграрний сектор, є страхування. Складність вказаного питання пов'язана з високою вартістю агрострахування, при цьому зазначена тенденція притаманна не тільки Україні, а є загальносвітовою через високий ризик настання катастрофічних збитків від погодних умов. Проте на відміну від України, в якій діяльність у сфері сільського господарства страхують лише 2-3% представників аграрного сектору, в європейських країнах частка застрахованої сільськогосподарської діяльності коливається в межах 50-70%. Експертами ринку страхових послуг в Україні представлено розгалужену систему узагальнених напрямів

страхування виробників аграрного сектору, до складу яких включають: страхування майна, посівних площ, врожаю, поголів'я тварин, транспортних засобів, персонал сільгосппідприємств. Окрім наведених, актуальними напрямками може бути страхування таких випадків, як: намокання зерна на складі чи під час транспортування, простій потягу із зерном, перерви у виробництві, аварії на виробництві, загибель чи пошкодження сільгоспкультури, настання екологічних катастроф тощо [13].

Зважаючи на наявні труднощі у співпраці між виробниками аграрного сектору та представниками страхових компаній, варто відзначити про позитивні зрушення протягом останніх років у цій сфері. Зокрема, сума зібраних страхових премій у національній валюті в 2017 р. досягла 204,4 млн грн, що стало кращим показником за останнє десятиріччя та перевищило минулорічний показник на 30% [2]. Інтегруючи міжнародний досвід на ринок страхових послуг України позитивні зрушення також отримані в рамках реалізації проекту IFC «Розвиток фінансування аграрного сектору в Європі та Центральній Азії», одним з яких є запровадження індексного страхування. Відмінність цього виду страхування від традиційного не передбачає обов'язкового передстрахового огляду посівів та оцінки понесеного господарством збитку. Наразі міжнародна практика володіє багатьма різновидами індексних страхових продуктів, з яких для України найадаптованіші погодні або «врожайні» індексні види страхування.

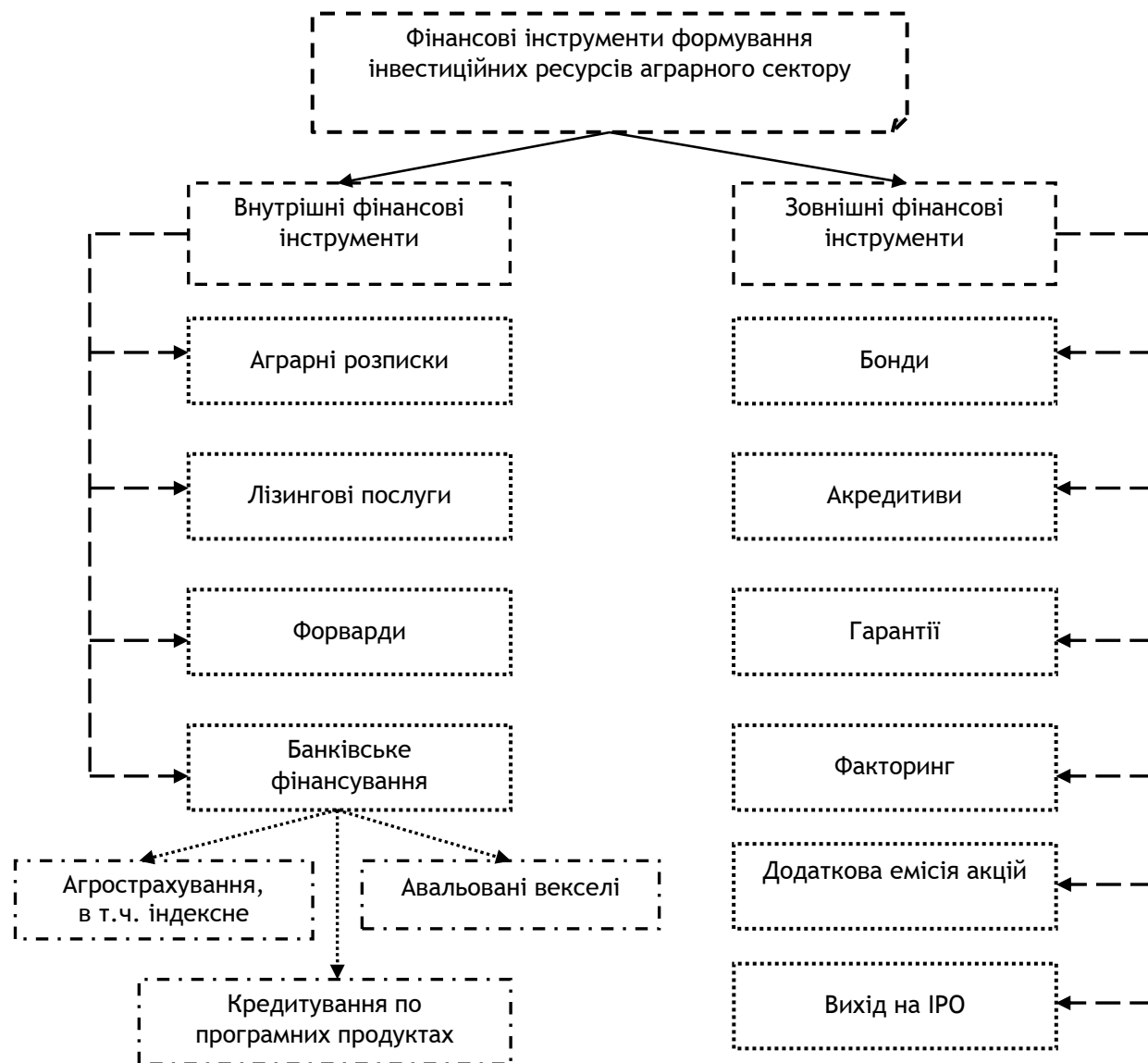
У контексті застосування нових інструментів в агрострахуванні слід виділити програму індексного страхування «МетеоЗахист» як новітній інноваційний інструмент, впроваджений компанією «Сингента» спільно з IFC. Ця програма дозволяє захистити виробників аграрного сектору від погодних ризиків та являє собою новий фінансовий інструмент, що використовується в рамках фінансових програм компанії разом з аграрними розписками та форвардними договорами. При цьому рішення стосовно виплати компенсації приймається не за оцінками страхової компанії, а спирається на об'єктивні індекси температур та кількості опадів в обумовлений період на полях [17].

Враховуючи те, що протягом останніх років значна увага в економічному середовищі країни приділяється розробці перспективних напрямів щодо залучення інвестиційних ресурсів, цілком слушною видається потреба розглянути можливості аграрного сектору щодо залучення зовнішнього фінансування через бонди. Загальновідомо, що сучасний стан економічної системи країни не сприяє можливості залучення фінансових ресурсів в аграрний сектор країни через бонди. Така ситуація не слугує виключною характеристикою аграрного сектору, а має загальнонаціональний характер, адже наразі додатковим стримуючим фактором виступає реформування фондового ринку в Україні [24]. Утім практика господарювання свідчить, що в інвестиційному портфелі агрохолдингу «Кернел» наявний такий фінансовий інструмент. На початку 2017 р. цей агрохолдинг залучив фінансування на єврооблігаційному ринку в обсязі 500 млн дол. США на п'ять років під 8,875% [12]. Хоча за цим фінансовим інструментом не встановлено стійкої позитивної динаміки, цілком обґрунтовано спеціалісти фінансового сектору вважають випуск єврооблігацій компанією «Кернел» перспективним досягненням, що може позитивно вплинути на ставлення іноземних інвесторів до вкладання коштів в аграрний сектор України.

Із огляду фінансових інструментів слід зазначити, що деякі банки співпрацюють із виробниками сільськогосподарської продукції за такими інструментами, як акредитиви, гарантії, факторинг. Проте досвід їх використання в Україні обмежується лише великими компаніями, через необізнаність невеликих виробників стосовно можливостей доступу до них та їх пасивне ставлення щодо використання наявних фінансових можливостей [18].

Враховуючи важливість розвитку окреслених фінансових інструментів для формування інвестиційних ресурсів аграрного сектору в умовах глобалізаційних викликів, на рисунку представлено їх узагальнений розподіл по напрямках фінансування.

Представлені на рисунку фінансові інструменти є функціональним інструментарієм формування інвестиційних ресурсів в аграрному секторі України.

Інноваційні інструменти фінансування виробників аграрного сектору

*Джерело: Згруповано автором відповідно до [20, 16, 6, 27, 23-26, 1, 5, 3, 18].

Висновки. Варто наголосити, що наразі одним із перспективним напрямів фінансування аграрного сектору є багатостороння співпраця виробників насіння, засобів захисту рослин, техніки, обладнання тощо з банками, страховими компаніями та міжнародними партнерами щодо пільгового кредитування виробників аграрного сектору. Можна стверджувати про позитивний вплив глобалізаційних процесів на ринок агрострахування, який набув нових якісних інструментів. Вагомим досягненням є запровадження партнерських програм як у рамках страхування, так і в напрямках кредитування та надання лізингових послуг, котрі значно покращують умови для виробників аграрного сектору, в тому числі дрібних і середніх, а також розширюють їх можливості щодо поповнення обігових коштів.

Таким чином, започатковані протягом останніх років фінансові ініціативи в аграрному секторі очевидно прийнятні та успішні, проте наразі це початковий етап, успішна реалізація якого може сприяти зростанню інвестиційної активності сільськогосподарських виробників. Утім для досягнення позитивних зрушень щодо забезпечення стійкого розвитку аграрного сектору необхідно не зупинятися на отриманих результатах, а працювати в напрямі якісного та територіального поглиблення запроваджених інноваційних фінансових інструментів. Сформувавши належне інвестиційне забезпечення аграрного сектору можливо за умови активізації цих процесів та використання сільгоспвиробниками всіх можливих інструментів щодо залучення коштів, спектр яких протягом останніх років значно розширився.

Список бібліографічних посилань

1. Авалирование векселей. URL : <https://www.aval.ua/ru/corporate/finbizn/document/avaluvan/> (дата звернення: 15.01.2018 р.).
2. Аграрії позбавляються страху за врожай. URL : <https://finclub.net/ua/analytics/ahrarii-pozbavliaiutsia-strakhu-za-vrozhai.html> (дата звернення: 15.01.2018 р.).
3. Аграрні розписки в Україні: нові можливості. URL : https://uba287.files.wordpress.com/2017/09/cr-presentaiton_berry-association_2017-09-11.pdf (дата звернення: 15.01.2018 р.).
4. Агробізнес 2017: інструменти фінансування, інноваційні технології, оцінка та управління ризиками. URL : <https://www.apd-ukraine.de/ua/ag-arkhiv/678-agrobiznes-2017-instrumenti-finansuvannya-innovatsijni-tehnologiji-otsinka-ta-upravlinnya-rizikami-25-01-2017> (дата звернення: 15.01.2018 р.).
5. Агрокредити: кому і на яких умовах банкіри дають. URL : <http://finbalance.com.ua/news/Kredit-ahrariyam-komu-ta-na-yakikh-umovakh-bankiri-hotovi-davati-hroshi> (дата звернення: 15.01.2018 р.).
6. Ангелко І. В. Основні джерела формування інвестиційних ресурсів підприємства в умовах його розвитку. *Молодий вчений*. 2015. № 2(17), лютий. С. 893-897.
7. Без агрострахування неможливо отримати доступ до кредитування. URL : <http://agro-online.com.ua/ru/public/blog/6184/details/> (дата звернення: 15.01.2018 р.).
8. Бразильський досвід допомагає Україні впроваджувати аграрні розписки. URL : <http://agronews.ua/node/67494> (дата звернення: 15.01.2018 р.).
9. В Україні у 2017 році зросло надання послуг з лізингу техніки та обладнання. URL : <http://uprom.info/news/ekonomika/biznes/v-ukrayini-u-2017-rotsi-rotsi-zrosli-nadannya-poslug-z-lizingu-tehniki-ta-obladnannya/amp/instagram.com/uprom.info/> (дата звернення: 15.01.2018 р.).
10. Денисенко М. П. Можливості активізації інвестування в сучасних умовах. *Економіка України*. 2003. № 1. С. 28-32.
11. ДПЗКУ в рамках форвардної програми проавансувала аграріїв більш ніж на 220 млн гривень. URL : <http://agravery.com/uk/posts/show/dpzk-v-ramkah-forvardnoi-programi-proavansovala-agrariiv-bils-niz-na-220-mln-griven> (дата звернення: 15.01.2018 р.).
12. Кернел випустив п'ятилітні облигації на суму \$500 млн. URL : <https://latifundist.com/novosti/34322-kernel-vypustit-evroobligatsij-na-500-mln> (дата звернення: 15.01.2018 р.).
13. Конференція «Агробізнес-2017» визначила інструменти фінансування та головні ризики для аграрного сектору в Україні. URL : <http://kbs-izdat.com/konferenc-ya-agrob-znes-2017-viznachila-nstrumenti-f-nansuvannya-ta-golovn-riziki-dlya-agrarnogo-sektoru-v-ukra-n/> (дата звернення: 15.01.2018 р.).
14. Лізинг в ТОП 3 фінансових інструментів для аграрного бізнесу. URL : http://www.uul.com.ua/press/leasnews/item_1098/ (дата звернення: 15.01.2018 р.).
15. Лупенко Ю. О., Фещенко В. В. Сучасні технології венчурного фінансування аграрного бізнесу. *Облік і фінанси*. 2015. № 1. С. 81-87.
16. Майорова Т. В. Синергетичний підхід у формуванні сучасної парадигми фінансово-кредитного механізму активізації інвестиційного процесу. *Економічний часопис-XXI*. 2014. № 3-4(1). С. 66-69.
17. Метеозахист. URL : <https://www.syngenta.ua/meteozahist> (дата звернення: 15.01.2018 р.).
18. Михайлов А. М. Інвестиційні ресурси аграрного сектору економіки України: наукові основи, стан, перспективи : монографія. Суми : ФОП Литовченко Є.Б., 2017. 300 с.
19. ПАТ «Аграрний Фонд» законтрактував 666 тис. тонн зернових врожаю 2017 року на 2,9 млрд грн. URL : <http://agrofond.gov.ua/news/list/580-pat-agrarnij-fond-zakontraktuvav-666-tis-tonn-zernovih-vrozhaj-2017-roku-na-29-mlrd-grn/> (дата звернення: 15.01.2018 р.).
20. Пересада А. А., Коваленко Ю. М. Фінансові інвестиції: підручник. Київ : КНЕУ, 2006. 728 с.

References

1. Avalirovanie vekselej [Avalised bills]. (n.d.). Retrieved from: <https://www.aval.ua/ru/corporate/finbizn/document/avaluvan/> [In Russian].
2. Ahrarii pozbavliaiutsia strakhu za vrozhai [Agrarians are deprived of fear of Ukrainian harvest]. (n.d.). Retrieved from: <https://finclub.net/ua/analytics/ahrarii-pozbavliaiutsia-strakhu-za-vrozhai.html> [In Ukrainian].
3. Ahrarni rozpysky v Ukraini: novi mozhlyvosti [Agrarian statements in Ukraine: new opportunities]. (2017). Retrieved from: https://uba287.files.wordpress.com/2017/09/cr-presentaiton_berry-association_2017-09-11.pdf [In Ukrainian].
4. Ahrobiznes 2017: instrument finansuvannya, innovatsijni tehnologii, otsinka ta upravlinnia ryzykamy [Agribusiness 2017: financial instruments, innovation technologies, risk assessment and risk management]. (2017). Retrieved from: <https://www.apd-ukraine.de/ua/ag-arkhiv/678-agrobiznes-2017-instrumenti-finansuvannya-innovatsijni-tehnologiji-otsinka-ta-upravlinnya-rizikami-25-01-2017> [In Ukrainian].
5. Ahrokredyty: komu i na yakykh umovakh bankiry daiut pozyky [Agro loans: to whom and on what conditions bankers give loans]. (n.d.). Retrieved from: <http://finbalance.com.ua/news/Kredit-ahrariyam-komu-ta-na-yakikh-umovakh-bankiri-hotovi-davati-hroshi> [In Ukrainian].
6. Anhelko, I.V. (2015). Osnovni dzhерela formuvannya investytsiinykh resursiv pidpriemstva v umovakh yoho rozvytku [The main sources for formation of investment resources of the enterprise in the conditions of its development]. *Molodyi vchenyi*, 2 (17), pp. 893-897 [In Ukrainian].
7. Bez ahrostrakhuvannya nemozhlyvo otrymaty dostup do kredytuvannya [Without agri-insurance it is impossible to get access to lending]. (n.d.). Retrieved from: <http://agro-online.com.ua/ru/public/blog/6184/details/> [In Ukrainian].
8. Brazylyskiy dosvid dopomahaie Ukraini v provadzhuvaty ahrarni rozpysky [Brazilian experience helps Ukraine implement agricultural receipts]. (n.d.). Retrieved from: <http://agronews.ua/node/67494> [In Ukrainian].
9. V Ukraini u 2017 rotsi zrosly nadannya poslug z lizingu tehniki ta obladnannya [In 2017, in Ukraine the provision of leasing services for machinery and equipment has increased]. (n.d.). Retrieved from: <http://uprom.info/news/ekonomika/biznes/v-ukrayini-u-2017-rotsi-zrosli-nadannya-poslug-z-lizingu-tehniki-ta-obladnannya/amp/instagram.com/uprom.info/> [In Ukrainian].
10. Denysenko, M. (2003). Mozhlyvosti aktyvizatsii investuvannya v suchasnykh umovakh [Possibilities of activating investment in modern conditions]. *Ekonomika Ukrainy*, 1, pp. 28-32 [In Ukrainian].
11. DPZKU v ramkakh forvardnoi prohramy pro avansovala ahrariiv bilsh nizh na 220 mln. Hryven [SFGCU within the framework of a forward program that has advanced agrarians by more than UAH 220 million]. (n.d.). Retrieved from: <http://agravery.com/uk/posts/show/dpzk-v-ramkah-forvardnoi-programi-proavansovala-agrariiv-bils-niz-na-220-mln-griven> [In Ukrainian].
12. Kernel vypustil pjatiletnie obligacii na sumu \$500 mln [Kernel issued five-year bonds worth \$ 500 million]. (n.d.). Retrieved from: <https://latifundist.com/novosti/34322-kernel-vypustit-evroobligatsij-na-500-mln> [In Russian].
13. Konferentsiia «Ahrobiznes-2017» vyznachyla instrument finansuvannya ta holovni ryzyky dlia ahrarnoho sektoru v Ukraini [Agribusiness-2017 conference identified financing instruments and major risks for the agrarian sector in Ukraine]. (2017). Retrieved from: <http://kbs-izdat.com/konferenc-ya-agrob-znes-2017-viznachila-nstrumenti-f-nansuvannya-ta-golovn-riziki-dlya-agrarnogo-sektoru-v-ukra-n/> [In Ukrainian].
14. Lizynh v TOP 3 finansovykh instrumentiv dlia ahrarnoho biznesu [Leasing in TOP 3 financial instruments for agrarian business]. (n.d.). Retrieved from: http://www.uul.com.ua/press/leasnews/item_1098/ [In Ukrainian].
15. Lupenko, Yu.O. & Feshchenko, V.V. (2015). Suchasni tehnologii venchurnoho finansuvannya ahrarnoho biznesu [Modern technologies of venture financing of agrarian business]. *Oblik i finansy*, 1, pp. 81-87 [In Ukrainian].

21. Підсумки конференції «Агробізнес-2017» інструменти фінансування, інноваційні технології, оцінка та управління ризиками. URL : <http://kbs-izdat.com/p-dsumki-konferenc-agrob-znes-2017-nstrumenti-f-nansuvannya-nnovac-jn-tehnolog-oc-nka-ta-upravl-nnya-rizikami/> (дата звернення: 15.01.2018 р.).

22. Розвиток економіки сільського господарства України в 2011-2015 рр. : наукова доповідь / Гадазо Я. М., Лупенко Ю. О., Пугачов М. І. та ін. ; за ред. Ю. О. Лупенка. Київ : ННЦ «ІАЕ», 2016. 546 с.

23. Фабоцци Ф. Ж. Финансовые инструменты : учебник. Москва : «ЭКМО», 2010. 864 с.

24. Фінансова «сімка» - основні способи отримати кошти для розвитку аграрного бізнесу. URL : <https://agropolit.com/spetsproekty/391-finanova-simka-osnovni-sposobi-otrimati-koshti-dlya-rozvitku-agrarnogo-biznesu> (дата звернення: 15.01.2018 р.).

25. Фінансування аграрного сектору. 10 міфів, котрі не дають українським банкам розвивати цей напрям бізнесу. URL : <http://agroportal.ua/ua/publishing/lichnyi-vzglyad/finansirovanie-agrarnogo-sektora-10-mifov-kotorye-ne-dayut-ukrainskim-bankam-razvivat-eto-napravlenie-biznesa/> (дата звернення: 15.01.2018 р.).

26. Francesco Tropea with Lopo de Carvalho (2016). Access to credit and financial instruments in agriculture. *European Parliamentary Research Service* URL : [http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2016/586677/EPRS_BRI\(2016\)586677_EN.pdf](http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2016/586677/EPRS_BRI(2016)586677_EN.pdf) (дата звернення: 01.03.2019 р.).

27. Robert T. Kleiman, Anandi P. Sahu (1997). HybridSecurities: A BasicLookatMonthlyIncomePreferredStock. URL : <http://www.aaii.com/journal/article/hybrid-securities-a-basic-look-at-monthly-income-preferred-stock> (дата звернення: 01.03.2019).

16. Maiorova, T.V. (2014). Synerhetychnyi pidkhd u formuvanni suchasnoi paradyhmy finansovo-kredytnoho mekhanizmu aktyvizatsii investytsiinoho protsesu [The synergetic approach in shaping the modern paradigm of the financial and credit mechanism of the intensification of the investment process]. *Ekonomichnyi chasopys - XXI*, 3-4 (1), pp. 66-69 [In Ukrainian].

17. MeteoZakhyst [Meteoprotection]. Retrieved from: <https://www.syngenta.ua/meteozahist> [In Ukrainian].

18. Mykhailov, A.M. (2017). *Investytsiini resursy ahrarynoho sektoru ekonomiky Ukrainy: naukovy osnovy, stan, perspektivy: monohrafiia* [Investment resources of the agrarian sector of Ukraine's economy: scientific foundations, state, prospects: monograph]. Sumy: FOP Lytovchenko Ye.B. [In Ukrainian].

19. PAT «Ahrarnyi Fond» zakontraktuvav 666 tys. Tonn zernovykh vrozhaui 2017 roku na 2,9 mlrd. hrn. [PJSC "Agrarian Fund" contracted 666 thousand tons of grain crops in 2017 to UAH 2.9 billion]. (n.d.). Retrieved from: <http://agrofond.gov.ua/news/list/580-pat-agrarnij-fond-zakontraktuvav-666-tis-tonn-zernovih-vrozhaui-2017-roku-na-29-mlrd-grn> [In Ukrainian].

20. Peresada, A.A. & Kovalenko, Yu.M. (2006). *Finansovi investytsii: pidruchnyk* [Financial investments: textbook]. Kyiv: KNEU [In Ukrainian].

21. Pidsumky konferentsii «Ahrobiznes-2017» instrument finansuvannya, innovatsiini tekhnolohii, otsinka ta upravlinnia ryzykamy [Agrobusiness-2017 conference results financing tools, innovation technologies, risk assessment and management]. (n.d.). Retrieved from: <http://kbs-izdat.com/p-dsumki-konferenc-agrob-znes-2017-nstrumenti-f-nansuvannya-nnovac-jn-tehnolog-oc-nka-ta-upravl-nnya-rizikami> [In Ukrainian].

22. Hadzalo, Ya.M., Lupenko, Yu.O., Puhachov, M.I., et al. (2016). *Rozvytok ekonomiky silskoho hospodarstva Ukrainy v 2011-2015 rr. : naukova dopovid* [Development of the economy of agriculture of Ukraine in 2011-2015: scientific report]. Yu.O. Lupenko (Ed.). Kyiv: NNTs "IAE" [In Ukrainian].

23. Fabocci, F.J. (2010). *Finansovyie instrumenty* [Financial instruments]. Moscow: "JeKSMO" [In Russian].

24. Finansova «simka» - osnovni sposoby otrymaty koshty dlia rozvytku ahrarynoho biznesu [Financial "Seven" - the main ways to get funds for the development of agrarian business]. (n.d.). Retrieved from: <https://agropolit.com/spetsproekty/391-finanova-simka-osnovni-sposobi-otrimati-koshti-dlya-rozvitku-agrarnogo-biznesu> [In Ukrainian].

25. Finansuvannya ahrarynoho sektoru. 10 mifiv, kotri ne daiut ukrainskym bankam rozvyvaty tsei napriam biznesu [Financing of the agrarian sector. 10 myths that do not allow Ukrainian banks to develop this business line]. (n.d.). Retrieved from: <http://agroportal.ua/ua/publishing/lichnyi-vzglyad/finansirovanie-agrarnogo-sektora-10-mifov-kotorye-ne-dayut-ukrainskim-bankam-razvivat-eto-napravlenie-biznesa/> [In Ukrainian].

26. Tropea, F. & Carvalho, L. (2016). Access to credit and financial instruments in agriculture. *European Parliamentary Research Service*. Retrieved from: [http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2016/586677/EPRS_BRI\(2016\)586677_EN.pdf](http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2016/586677/EPRS_BRI(2016)586677_EN.pdf) [In English].

27. Kleiman, R.T. & Sahu, A.P. (1997). Hybrid securities: a basic look at monthly income preferred stock. Retrieved from: <http://www.aaii.com/journal/article/hybrid-securities-a-basic-look-at-monthly-income-preferred-stock> [In English].

Mykhailov A.M. Financial instruments for investment resource formation in the agricultural sector of the national economy in terms of globalization challenges

The purpose of the article is to summarize existing views of scientists and practitioners on a problem of using various financial instruments in the theory and practice of investment resource formation in the agricultural sector of the national economy in terms of globalization challenges.

Research methods. The methodological basis for the research were fundamentals of economic theory, state regulation of the economy, investment and the theory of agrarian relations. With a help of the generalization method, advantages and warnings regarding use of individual financial instruments in the agricultural sector were revealed. Based on systematic and comparative analyzes, innovative financing instruments for producers of the agrarian sector were grouped. Division of financial instruments into internal and external was carried out using the graphical method.

The research results. The practice of using various financial instruments in the system of forming investment resources of the agricultural sector of Ukraine in context of globalization challenges was evaluated. Based on the generalization of superior financial practices of attracting funds by business entities in the agricultural sector, internal and external financial instruments were distinguished. It was revealed that in recent years the most widespread among domestic financial instruments are: bank lending, among which are agricultural insurance, avalised bills of exchange, lending for software products; forward purchases; agricultural receipts and leasing services. It was proved that rapid integration processes in the domestic agricultural sector and globalization challenges cause the expansion (an emergence of new) external financial instruments to attract investment resources,

in particular: bonds, letters of credit, guarantees, factoring. It was assumed that in the nearest future, large companies remain superior users of innovative financial instruments for investing in agricultural development, unlike small producers giving their lack in awareness of access to them and passive attitude to use of these financial opportunities.

Elements of scientific novelty. Theoretical foundations for using various financial instruments for formation of investment resources by economic entities in the agricultural sector of the country's economy in terms of globalization challenges gained further development. According to the results of evaluation of use trends for innovative financial instruments, the author systematized and distributed them in context of financing directions.

Practical significance. It was proved a need to use innovative financial instruments for investment resource formation in the agricultural sector of the economy through a combination of internal (agricultural receipts, leasing services, forwards, bank financing) and external (bonds, letters of credit, guarantees, factoring) financial instruments for producers of the agricultural sector. Introduction of partnership programs both in the framework of insurance and in areas of lending and provision of leasing services will significantly improve conditions for producers of the agricultural sector, including small and medium-sized ones, as well as expand their ability to update fixed assets and replenish working capital. Figs.: 1. Refs.: 27.

Keywords: investment; agricultural sector; financial instruments; external and internal financing, lending; agricultural enterprise.

Mykhailov Andrii Mykolaiovych - doctor of economic sciences, associate professor (docent), professor of the department of management of foreign economic activity and European integration, Sumy National Agrarian University (160, Gerasim Kondratiieva str., Sumy)

E-mail: amychaylov79@gmail.com

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0003-0872-2334>

Михайлов А.Н. Финансовые инструменты формирования инвестиционных ресурсов в аграрном секторе национальной экономики в условиях глобализационных вызовов

Цель статьи - обобщить существующие взгляды учёных и практиков на проблему использования различных финансовых инструментов в теории и практике формирования инвестиционных ресурсов в аграрном секторе национальной экономики в условиях глобализационных вызовов.

Методика исследования. Методологической основой проведенного исследования стали положения экономической теории, государственного регулирования экономики, инвестирования и теории аграрных отношений. С помощью метода обобщения выявлены преимущества и предостережения относительно использования отдельных финансовых инструментов в аграрном секторе. На основе системного и сравнительного анализов сгруппированы инновационные инструменты финансирования производителей аграрного сектора. Структуризация финансовых инструментов на внутренние и внешние осуществлена с использованием графического метода.

Результаты исследования. Оценена практика использования различных финансовых инструментов в системе формирования инвестиционных ресурсов аграрного сектора Украины в условиях глобализационных вызовов. На основе обобщения преобладающих финансовых практик привлечения средств субъектами хозяйствования в аграрном секторе выделяются внутренние и внешние финансовые инструменты. Выявлено, что наибольшее распространение в последние годы среди внутренних финансовых инструментов получили: банковское кредитование, среди которого выделяют агрострахование, авалированные векселя, кредитование по программным продуктам; форвардные закупки; аграрные расписки и лизинговые услуги. Доказывается, что стремительные интеграционные процессы в отечественном аграрном секторе и глобализационные вызовы обуславливают расширение (появление новых) внешних финансовых инструментов для привлечения инвестиционных ресурсов, в частности: бонды, аккредитивы, гарантии, факторинг. Предполагается, что в ближайшей перспективе превосходящими пользователями инновационных финансовых инструментов инвестирования аграрного развития остаются крупные компании, в отличие от небольших производителей из-за их неосведомленности относительно доступа к ним и пассивное отношение к использованию существующих финансовых возможностей.

Элементы научной новизны. Получили дальнейшее развитие теоретические вопросы использования различных финансовых инструментов формирования инвестиционных ресурсов субъектами хозяйствования в аграрном секторе экономики страны в условиях глобализационных вызовов. По результатам оценки тенденций их использования проведены систематизация и распределение инновационных финансовых инструментов по направлениям финансирования.

Практическая значимость. Доказывается необходимость использования инновационных финансовых инструментов для формирования инвестиционных ресурсов в аграрном секторе экономики путем сочетания внутренних (аграрные расписки, лизинговые услуги, форварды, банковское финансирование) и внешних (бонды, аккредитивы, гарантии, факторинг) финансовых инструментов для производителей аграрного сектора. Введение партнерских программ как в рамках страхования, так и в направлениях кредитования и предоставления лизинговых услуг позволит значительно улучшить условия для производителей аграрного сектора, в том числе мелких и средних, а также расширит их возможности по обновлению основных средств и пополнению оборотных средств. Илл.: 1. Библиогр.: 27.

Ключевые слова: инвестирование; аграрный сектор; финансовые инструменты; внешнее и внутреннее финансирование; кредитование; аграрное предприятие.

Михайлов Андрей Николаевич - доктор экономических наук, доцент, профессор кафедры менеджмента внешнеэкономической деятельности и евроинтеграции, Сумской национальной аграрный университет (г. Сумы, ул. Герасима Кондратьева, 160)

E-mail: amychaylov79@gmail.com

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0003-0872-2334>

Стаття надійшла до редакції 26.02.2019 р.

Фахове рецензування: 11.03.2019 р.

Бібліографічний опис для цитування:

Михайлов А. М. Фінансові інструменти формування інвестиційних ресурсів в аграрному секторі національної економіки в умовах глобалізаційних викликів. *Економіка АПК*. 2019. № 3. С. 52 – 60.

* * *

УДК 338.43:[634.8:663.2](477)

JEL Classification: Q1, Q13, O13

DOI: <https://doi.org/10.32317/2221-1055.201903061>

В.О. БОЙКО, кандидат економічних наук
Н.О. АВЕРЧЕВА, кандидат економічних наук, доцент
Л.О. БОЙКО, кандидат сільськогосподарських наук, доцент

Виноградарсько-виноробна галузь України - перспективний напрям агробізнесу

Мета статті - на основі дослідження сучасного стану виноградарсько-виноробної галузі України визначити основні напрями та перспективи її ефективного розвитку.

Методика дослідження. У процесі дослідження застосовано такі методи: абстрактно-логічний (для теоретичного узагальнення досліджень та обґрунтування висновків); розрахунково-конструктивний та порівняння (для аналізу сучасного стану розвитку виробництва та економічної оцінки потенціалу виноградарсько-виноробного підкомплексу); статистико-економічні (для дослідження динаміки і структури виробництва винограду і винопродуктів).

Результати дослідження. Визначено основні складові потенціалу виноградарсько-виноробної галузі України. Досліджено сучасний стан її розвитку та окреслено проблеми, які потребують першочергового вирішення. Проведено аналіз динаміки і структури виноградних насаджень, обсягів виробництва винограду за регіонами. На основі показників динаміки виробництва і споживання вина в Україні обґрунтовано висновки про низький рівень попиту і культури споживання вина населенням. Визначено основні напрями розвитку виноградарсько-виноробної галузі країни в умовах посилення рівня конкуренції на внутрішньому ринку та інтеграційних процесів у Європі та світі.

Елементи наукової новизни. На основі комплексного дослідження проблем, які стримують розвиток виноградарсько-виноробної галузі на сучасному етапі, запропоновано заходи на рівні держави, регіону та підприємств для їх вирішення.

Практична значущість. Запропоновані заходи можуть бути використані у прогнозуванні розвитку галузі на регіональному і державному рівні, а також окремими суб'єктами господарювання для підвищення ефективності виробництва продукції виноградарсько-виноробної галузі. Рис.: 5. Бібліогр.: 21.

Ключові слова: виноградарство; виноробство; ефективність; виробництво; споживання; конкурентоспроможність; перспективний напрям.

Бойко Вікторія Олександрівна - кандидат економічних наук, доцент кафедри економіки та фінансів, Державний вищий навчальний заклад «Херсонський державний аграрний університет» (м. Херсон, вул. Стрітенська, 23)

E-mail: boiko.vo17@gmail.com

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0002-8032-5731>

Аверчева Наталія Олександрівна - кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри економіки та фінансів, Державний вищий навчальний заклад «Херсонський державний аграрний університет» (м. Херсон, вул. Стрітенська, 23)

E-mail: avercheva2010@ukr.net

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0003-4534-693X>

Бойко Людмила Олександрівна - кандидат сільськогосподарських наук, доцент, доцент кафедри економіки та фінансів, Державний вищий навчальний заклад «Херсонський державний аграрний університет» (м. Херсон, вул. Стрітенська, 23)

E-mail: boiko.mila7@gmail.com

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0003-3699-6906>

Постановка проблеми. Виноградарство на сучасному етапі ефективно розвивається за двома основним напрямками - виробництво і реалізація столових сортів винограду у свіжому вигляді та технічних сортів - як сировини для переробних підприємств виноробної та харчової промисловості. Саме цей на-

пряма потребує встановлення тісних інтеграційних зв'язків між підприємствами, державного регулювання, удосконалення структури насаджень, оновлення технічного забезпечення та створення нових агроформувань з відповідним напрямом діяльності.

Підвищення рівня конкурентоспроможності українських виноробів є головною вимогою, яка зумовлює перспективи їх ефектив-

© В.О. Бойко, Н.О. Аверчева, Л.О. Бойко, 2019

ного розвитку на внутрішньому і зовнішньому ринках. Зважаючи на тенденції активного розвитку світового ринку виноробної продукції, зростання споживання вина і посилення конкуренції з боку країн з традиційним виноробством, визначення основних пріоритетів та можливостей реалізації потенціалу згаданої галузі в Україні заслуговують на особливу увагу. Тому аналіз складових ефективного функціонування галузі на рівні країни залишається актуальним питанням не тільки практичного, а й наукового рівня.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Протягом останніх років численні публікації науковців свідчать про значний інтерес не тільки до проблем сучасного розвитку виноградарства та виноробства на рівні країни і окремих регіонів, а й до стратегічних орієнтирів і перспектив виробників на світовому ринку. Зокрема, в науковій публікації Т.М. Радченко [17] проаналізовано сучасні тенденції розвитку світового ринку вина та надано рекомендації з підвищення міжнародної конкурентоспроможності української виноробної галузі. Теоретичні основи і практичні аспекти оцінки конкурентоспроможності та перспективи розвитку аграрних підприємств досліджувала В.О. Бойко [2].

Сучасні тенденції розвитку виноградарства і виноробства в Україні та регіонах розглядають О.А. Авласенко [1], М.М. Попова [15]. Необхідність застосування зважених стратегічних програмних заходів із метою виходу виноградарсько-виноробного підкомплексу з кризового стану обґрунтували В.В. Власов та І.В. Белоус [6]. Вони акцентували увагу на тому, що провідним фактором розвитку агропромислового виробництва повинен бути тісний взаємозв'язок бізнесу, держави і науки. У провідних країнах агропромислове виробництво розвивається інтенсивно, оскільки наука виступає основним компонентом такого розвитку.

Залежність між формуванням пропозиції й економічними результатами діяльності виноградарських підприємств та основні напрями формування пропозиції винограду в Україні було встановлено і запропоновано М.І. Дмитрук [10]. При цьому О.В. Кирилловою доведено, що однією з багатьох причин виникнення проблем у виноградарській галузі є недостатній рівень державної фінансової підтримки, який впливає з порушення організації запровадження державної політики розвитку галузі й недотримання законодавчої та нор-

мативної бази [12]. Перелік основних проблем і перешкод, що стримують підвищення інноваційної активності серед підприємств виноградарсько-виноробного підкомплексу, визначив А.Г. Топов та запропонував ряд пріоритетних заходів державної підтримки, які направлені на підвищення інноваційної активності у досліджуваній галузі [21].

Значним є внесок у розробку загальних методичних підходів щодо оцінки ефективності функціонування галузі та перспектив її подальшого розвитку наукових співробітників Національного наукового центру «Інститут виноградарства і виноробства ім. В. Є. Таїрова» та Національного інституту винограду і вина «Магарач» [3].

Разом із тим динамічне сьогодення потребує подальшого вивчення проблемних питань галузі, які виникають в умовах трансформації економіки.

Мета статті - на основі дослідження сучасного стану виноградарсько-виноробної галузі України визначити основні напрями та перспективи її ефективного розвитку.

Виклад основних результатів дослідження. Виноградарсько-виноробний підкомплекс АПК визначається на рівні держави як перспективна складова реалізації економічного потенціалу країни. У «Галузевій Програмі розвитку виноградарства та виноробства України на період до 2025 року» від 21 липня 2008 р. № 444/74 передбачені пріоритетні напрями розвитку виноградно-виноробної галузі з урахуванням зональних і регіональних особливостей. Результати проведених досліджень деталізують та розкривають окремі її аспекти та необхідність:

- створення організаційно-правових умов для розвитку паритетних відносин між аграрним сектором та іншими галузями економіки;

- здійснення заходів щодо забезпечення розвитку інфраструктури ринку виноробної продукції, диверсифікації каналів реалізації та забезпечення якості продукції, регулювання попиту і пропозиції, захисту ринку від імпортової винопродукції та сировини низької якості;

- здійснення заходів щодо збільшення ємності ринку винограду та продуктів його переробки з урахуванням потреб населення, його купівельної спроможності та максимальних можливостей експорту;

- розроблення галузевої нормативної і технологічної документації, яка відповідає

положенням та вимогам Європейського Співтовариства за рахунок коштів, передбачених на наукові дослідження [7].

Як потенціал виноградарсько-виноробної галузі України слід відзначити:

- сприятливі погодно-кліматичні умови на значній території Південного регіону і Закарпаття;

- невибагливість виноградних насаджень до ґрунтових умов та можливість їх вирощування на непридатних для сільськогосподарського виробництва землях;

- впровадження нових сортів винограду із високим продуктивним потенціалом;

- удосконалення технічного забезпечення виробництва та рівня механізації виробничих процесів;

- поява нових ресурсозберігаючих й енергоощадних технологій у виноградарстві та виноробстві.

Значно скоротилися обсяги виробництва у виноградарсько-виноробному підкомплексі України після втрати контролю над підприємствами Криму, які забезпечували не тільки виробництво винограду-сировини, а й якісні вина на ринку України, мали високий рівень конкурентоспроможності та значний експортний потенціал. У цьому аспекті роль південних виноградарських регіонів у подальшому задоволенні потреб споживачів у свіжому винограді та виноробних підприємств - у сировині різко зростає. Для більш ефективного функціонування виноградарства та виноробства в Україні, на нашу думку, необхідна розробка та ухвалення не тільки загальної концепції розвитку виноградарсько-виноробної галузі, а й створення на її базі науково обґрунтованих довгострокових програм регіонального розвитку виноградарства і виноробства.

Додатковим стимулом ефективного розвитку галузі є прийняття рішення на загальнодержавному рівні щодо спрощення процедури ліцензування діяльності у виробництві та реалізації вина. У березні 2018 р. було прийнято законопроект «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо розвитку виробництва теруарних вин та натуральних медових напоїв» [16]. Таким чином було спрощено отримання ліцензій малим виноробним підприємствам. Основною перешкодою для виходу малих виноробів на ринок була бюрократизована процедура отримання ліцензії на виробництво. Так, потрібно було понад 140 дозвільних докумен-

тів різних відомств, тоді як тепер закон дозволить виноробам, які виготовляють вино із власного винограду, отримувати ліцензії на виробництво без проходження атестації. Отже, виноробний бізнес стане доступнішим для малих і середніх господарств, відбудуться зміни в організаційно-економічній структурі виробників, розвиватимуться нові форми господарювання, підвищиться інвестиційна привабливість виноробства і, в кінцевому результаті, галузь вийде на нові перспективи агробізнесу. Об'єднання у кооперативи невеликих виробників є об'єктивною необхідністю сьогодення, яка забезпечить додаткові можливості у створенні бази переробки та збуту готової продукції.

Однак на цей час не врегульованими на законодавчому рівні залишається ряд питань у сфері виноградарства і виноробства, а також питання користування землями, придатними під виноградники, без чого неможливо уявити належний розвиток виноробної галузі.

Сьогодні площі виноградників в Україні становлять близько 44 тис. га, що у чотири рази менше порівняно з 1990 р. (рис. 1). Здебільшого в структурі виноградних насаджень близько 89% площ закладені технічними сортами, а 11% - столовими.

За останні чотири роки площа насаджень виноградників в усіх категоріях господарств суттєво не змінювалася. У 2015 р. - 45,4 тис. га, 2016 р. - 44,5 тис. га, 2017 р. - 44,0 тис. га. Проте спостерігається певний негативний тренд до її зменшення, що потребує окремої уваги та проведення дієвих заходів стабілізації ситуації у галузі вітчизняного виноградарства.

Виноградний кадастр, затверджений наказом Мінагрополітики від 23.05.2008 р. № 327, передбачає на території України 15 виноградарських зон (макрозон), які є основою для сорторайонування, і 58 природно-винаградарських районів (мікрозон) найбільшого поширення [4].

Територіально найбільшого поширення виноградарство як галузь отримало на півдні України (Одеська, Миколаївська, Херсонська області) та в західному регіоні (Закарпаття), на які припадає 371,0 тис. т виробленого в 2017 р. винограду, або 91,0 % від загальної кількості по Україні. Тобто основне виробництво нині зосереджено в зоні Степу (рис. 2).

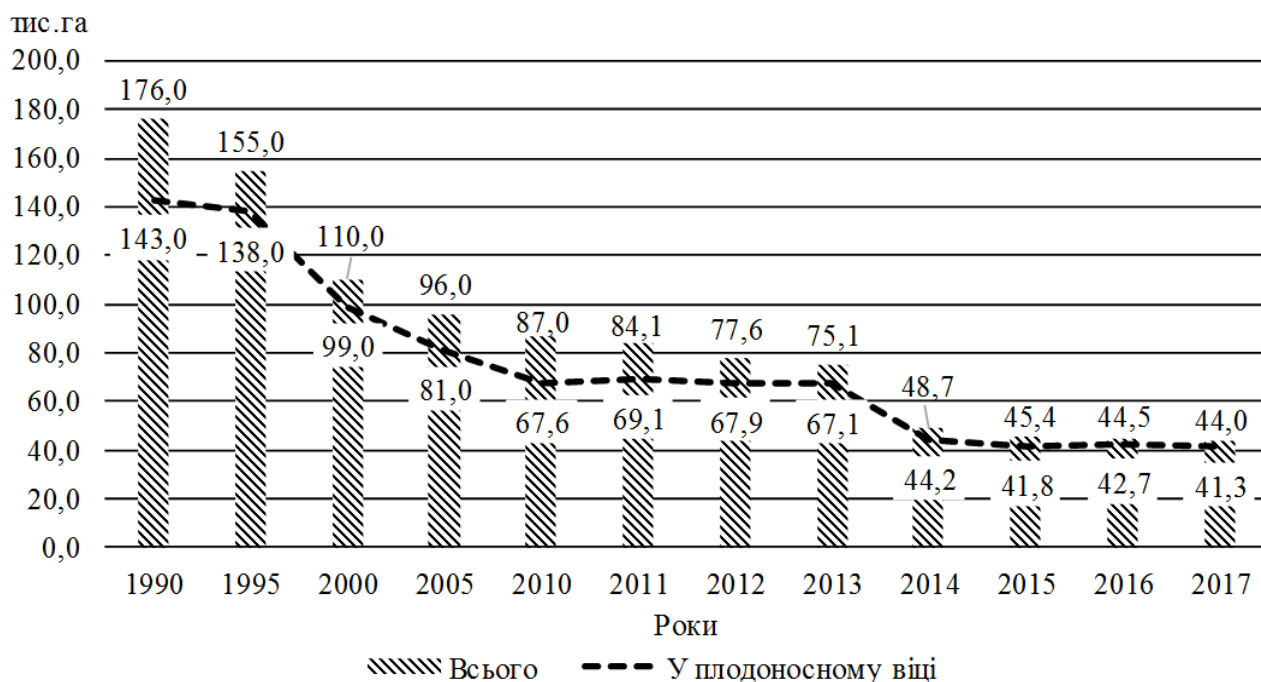

Рис. 1. Динаміка площ виноградників (з 2014 р. без урахування АР Крим), тис. га

Джерело: Державна служба статистики України [8].

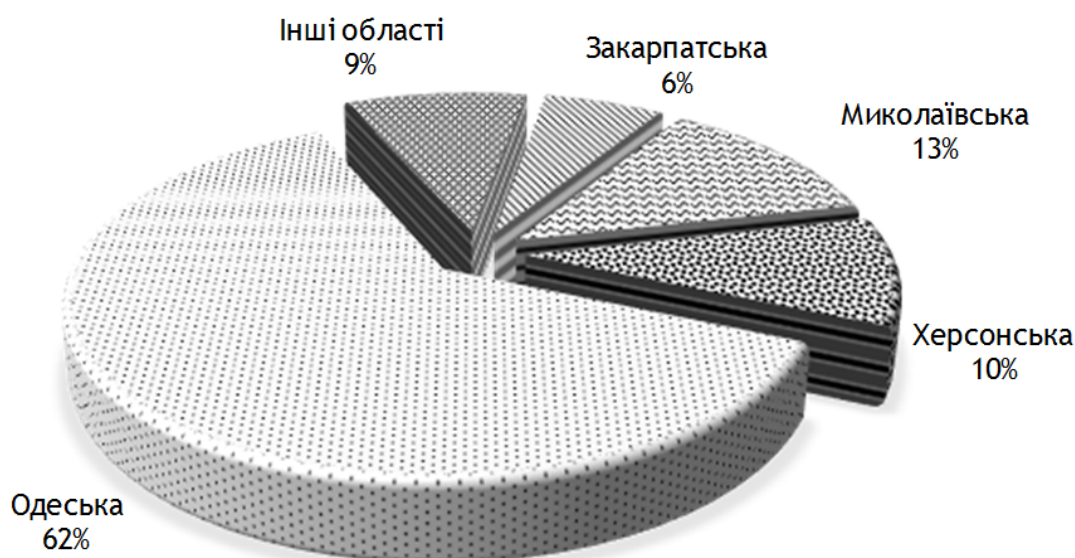

Рис. 2. Виробництво винограду по областях України у 2017 р.

Джерело: Державна служба статистики України [8].

Упродовж п'яти років середня урожайність винограду підвищилася від 85,8 ц/га у 2013 р. до 99,3 у 2017 р., що свідчить про рівень інтенсифікації галузі. Але загалом обсяги виробництва зменшилися майже в 1,4 рази внаслідок скорочення площ насаджень у 2,3 рази. Водночас, за умов збереження наявної позитивної динаміки підвищення врожайності винограду, цілком реально в найближчі роки збільшити його виробництво вдвічі з метою забезпечення потреб ринку [11].

Зменшення площ виноградників в Україні та коливання врожайності за роками суттєво впливають на обсяги валового збору винограду, із зібраного винограду на переробку спрямовується 50-60% (рис. 3).

Від розвитку виноградарства залежить стан виноробної галузі в кожному регіоні. На сьогодні можна констатувати, що ситуація у виноградарсько-виноробній галузі України досить складна, галузь перебуває у серйозній кризі - фінансовій, ресурсній, економічній.

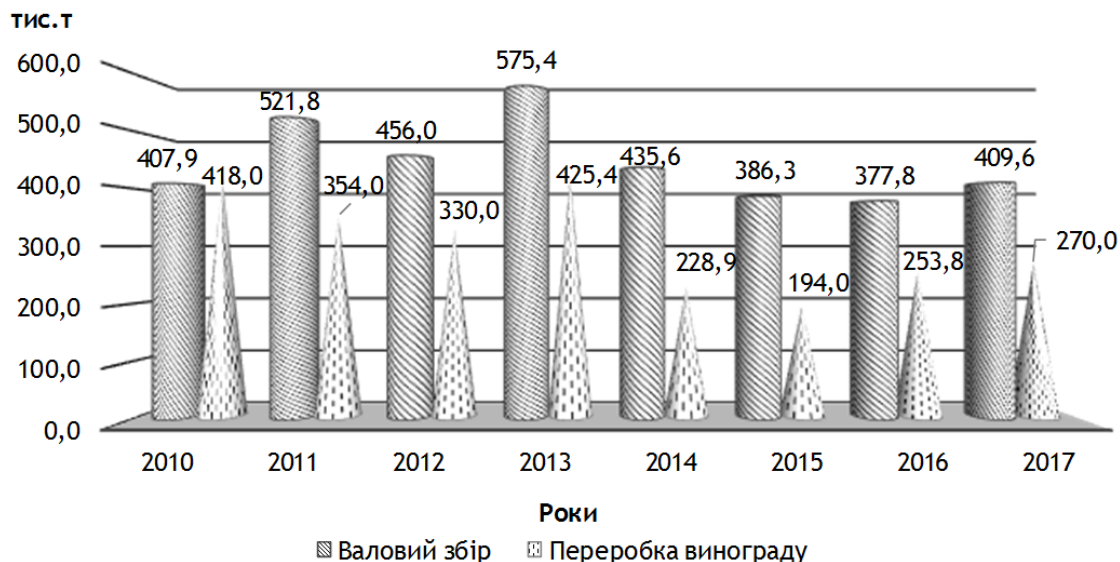

Рис. 3. Динаміка основних показників виноградарства та виноробства (з 2014 р. без урахування АР Крим)

Джерело: Державна служба статистики України [8].

Важливе місце серед чинників, які впливають на стан виноробства, посідає рівень попиту і традиції культури споживання вина. Вину віддають перевагу лише 9% українців і за цією позицією країна знаходиться на 91-му місці. Аналітики давно звернули увагу на той факт, що обсяги споживання вина безпосередньо залежать від рівня достатку населення. Зростання добробуту громадян завжди супроводжувалося збільшенням частки споживання вина у загальній структурі споживання алкоголю. Шкода, що цей взаємозв'язок не працює у зворотний бік [20]. Проте загалом це лише частина проблеми.

Україна за споживанням вина поступається перед багатьма країнами Африки і навіть

деякими країнами, де панують закони шаріату, що не відповідає та суперечить наявному ресурсному потенціалу виноградарства і виноробної промисловості. Зрозуміло, що спостерігається взаємозв'язок фінансового добробуту громадян і рівня споживання вина, та причина криється і у вподобаннях споживачів.

Слід звернути увагу, що у 2016-2017 рр. рівень споживання вина в країні перевищує обсяги виробництва (рис. 4). Причиною є наповнення ринку імпортною дешевою продукцією з невисокими показниками якості, яка стала конкурентом вітчизняному винному бізнесу і додатковим стимулом для підвищення його конкурентоспроможності.

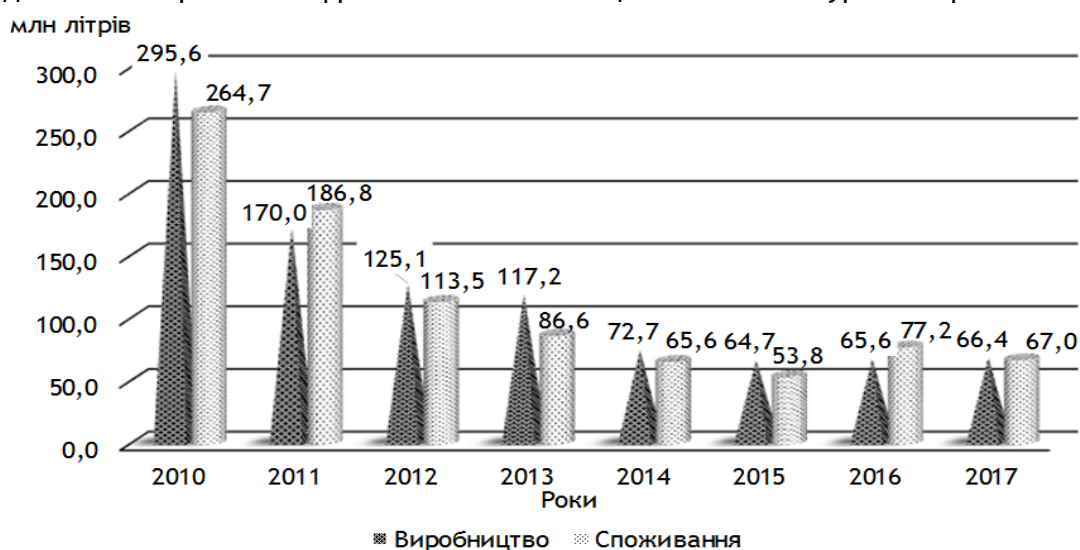

Рис. 4. Виробництво та споживання вина (з 2014 р. без урахування АР Крим)

Джерело: Державна служба статистики України [8].

Вино на території України виробляли з незапам'ятних часів, але останнім часом традиції споживання алкогольних напоїв змінилися, тривалий час в українців не розвивали гастрономічні смаки. Культура споживання вина передбачає виховання свідомості населення щодо вживання алкоголю не тільки з метою сп'яніння, а й для формування власних смакових уподобань. Звичайно, не обов'язково абсолютно всім ставати гурманами, але для переходу на якісно новий рівень культури слід звертати увагу на те, що, як і з чим споживати [13].

При цьому, якщо ринок тихих вин після обвалу в 2014 р. поступово зростає, то сегмент ігристих можна вказати як нестабільний. У 2017 р. виробництво тихих вин в Україні зросло майже на 1,5% порівняно з попереднім роком. Виробництво ігристих вин скоротилося на 24% (рис. 5). Основна причина - купувати шампанське стали набагато рідше, навіть у період свят. Також на ринок відчутно вплинула втрата Криму, де залишилася практично половина виноградників, а також основного ринку збуту в Росії [5].

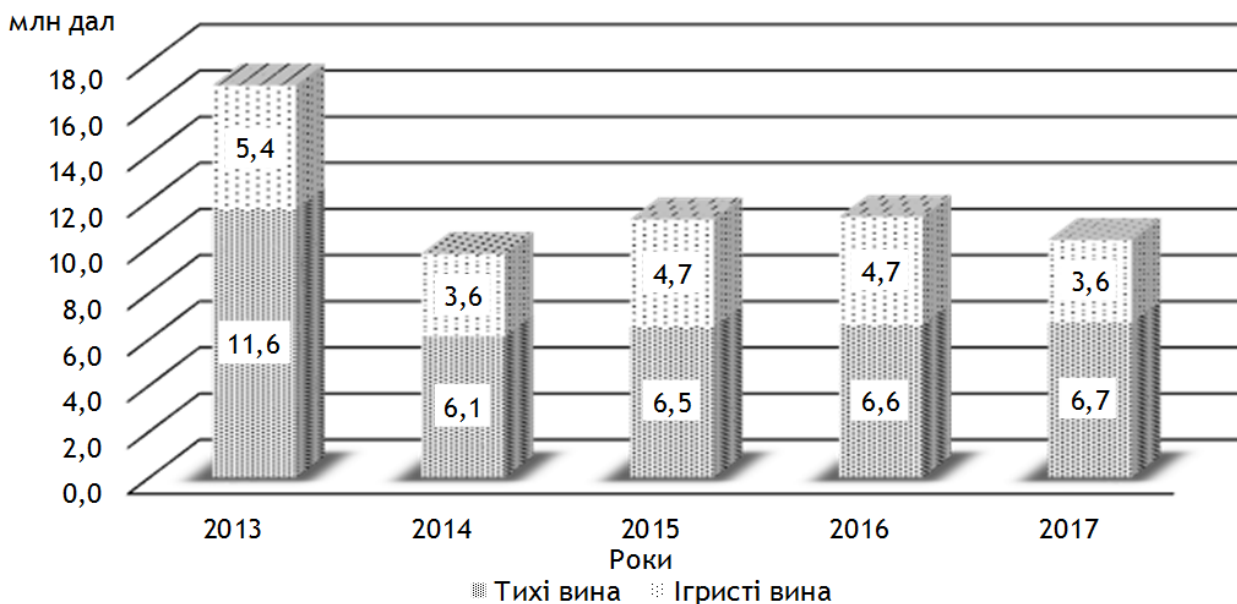

Рис. 5. Динаміка виробництва вин в Україні, млн дал

Джерело: Державна служба статистики України [8].

На сьогодні великі українські виробники найактивніше працюють у трьох сегментах.

Перший - переробка винограду на вино-матеріал і подальший його експорт до сусідніх країн (в основному - Росію та Грузію).

Другий - розлив імпортованого вина в пляшки для подальшої реалізації в Україні. За такою схемою в Україну потрапляє недороге вино, вироблене в Чилі та Молдові, після чого в роздрібних мережах реалізується за конкурентними цінами як, власне, молдавське і чилійське.

Третій сегмент орієнтований на місцевий ринок. Він включає в себе виробництво переважно недорогих вин з дешевих вино-матеріалів різної якості обробки [19].

Проблема фальсифікованої продукції завдає значної шкоди українській економіці. Нині ринок наповнений підсолодженими напоями, що містять натуральні й ненатуральні компоненти. Це створює базу для недо-

бросовісної конкуренції та вводить в оману споживача.

Галузь практично втратила суттєві обсяги державної підтримки за рахунок збору на розвиток виноградарства, садівництва і хмелярства. Якщо у 2010 р. на підтримку цих галузей було виплачено майже 413 млн грн, то у 2014 р. - лише 43,9 млн, а у 2015 р. ця підтримка скасована [9]. У 2018 р. виробники винограду отримували державну допомогу лише на придбання садивного матеріалу. Фінансові труднощі виробників виноградної продукції та економічна нестабільність в Україні зменшили попит на саджанці. У зв'язку з цим у 2018 р. залишилося тільки три господарства, що спеціалізуються на виробництві садивного матеріалу, з діючих сімдесяти у 2006 р., серед яких Агрофірма радгосп «Білозерський» Херсонської області.

Погоджуємося з висновками в наукових публікаціях М.М. Попової [15], які відобра-

жають проблеми щодо сталого розвитку виноградарсько-виноробної галузі України, зокрема, знищення виноградних плантацій і аутентичних сортів винограду під час антиалкогольних компаній; впровадження нових сортів, не адаптованих до кліматичних умов Півдня України; недосконала вікова структура насаджень, яка негативно впливає на формування конкурентоспроможного виноградарства і виноробства; старіння та низький рівень оновлення матеріально-технічної бази господарств і виноробних заводів; порушення зв'язків між сільським господарством і переробними підприємствами.

Вважаємо, що ринкові фактори мають визначальний вплив на рівень конкурентоспроможності галузі, тому збільшення обсягів виробництва високосортного вина, поширення відомих торговельних марок і сортів винограду, створення брендів продуктів та їх реалізація не тільки у торговельній мережі, а й на рівні ресторанів, туристичних шляхів та зон відпочинку сприятимуть розвитку вітчизняного виноробства.

Одним із пріоритетів сучасного вітчизняного виноградарства, який сприятиме успішній конкуренції в умовах міжнародного ринку, є вирощування екологічно чистої продукції. Виробництво органічної продукції та виноградарство офіційно визначені як пріоритетні напрями підтримки держави. Мінагрополітики спільно з Держгеокадастром розробляє механізм підтримки виноградарства та стимулювання виробництва органічної продукції шляхом проведення спеціалізованих земельних аукціонів. Передбачається, що учасникам будуть запропоновані земельні ділянки для виробництва органіки й вирощування винограду за пільговими орендними ставками [14].

Висновки. Виноградарство і виноробство - національні галузі з великими потенційними можливостями та досвідом ефективного функціонування як глибоко інтегрованої системи. Негативний вплив на розвиток виноградарства і виноробства в Україні після 2014 р. мали політичні та економічні процеси в АР Крим, які призвели до скорочення

потенціалу виробництва і переробки винограду.

Слід зауважити, що в галузі існує ряд проблем, які неможливо вирішити без комплексного підходу. Передумовою ефективного функціонування виноградарсько-виноробного підкомплексу є забезпечення внутрішніх потреб ринку; розвиток і удосконалення попиту споживачів; підвищення рівня конкурентоспроможності продукції на зовнішньому ринку на основі цінових та якісних переваг; поглиблення рівня інтеграції підприємств підкомплексу, їх кооперації у виробництві і реалізації продукції.

На основі дослідження сучасних тенденцій розвитку виноградарсько-виноробної галузі авторами обґрунтовано, що для вирішення проблем, які стримують розвиток виноградарства та виноробства на сучасному етапі існує необхідність проведення заходів:

- на рівні держави - прийняття законодавчих актів щодо підтримки виробників та регулювання ринку, цінової і кредитної політики, стандартизації й сертифікації продукції, розвитку інфраструктури аграрного ринку, прозорого оподаткування та створення сприятливого інвестиційного клімату;

- на рівні регіонів - забезпечення інформаційної, наукової, логістичної та маркетингової підтримки підприємств, узгодження регіональних програм розвитку галузі із загальнодержавною стратегією, удосконалення організаційно-економічного механізму взаємовідносин виробників і переробних підприємств;

- на рівні підприємств - налагодження каналів збуту продукції, її реклама, пошук потенційних інвесторів, підвищення якості винограду і вина та популяризація власних брендів серед споживачів.

У такій ситуації зростає роль виноградарських регіонів у перспективному розвитку конкурентоспроможного виноградарства та виноробства, забезпеченні продовольчої безпеки країни, наповненні бюджетів та збереженні здоров'я нації, що стане предметом подальших наукових досліджень.

Список бібліографічних посилань

1. Авласенко О. А. Сучасні тенденції розвитку виноробства в Україні і її регіонах. *Ефективна економіка*. 2014. № 6. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=3128>.
2. Бойко В. О. Діагностика бізнес-середовища та стратегії підвищення конкурентоспроможності аграрних підприємств : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук : 08.00.04. Миколаїв, 2014. 22 с.

References

1. Avlasenko, O.A. (2014). Suchasni tendentsii rozvytku vy-norobstva v Ukraini i yii rehionakh [The modern tendencies of the development of winemaking in Ukraine and its regions]. *Efektiv-na ekonomika*, 6. Retrieved from: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=3128> [In Ukrainian].

3. Виноградарство і виноробство : міжвідомчий тематичний науковий збірник. Одеса : ННЦ «ІВіВ ім. В. Є. Таїрова», 2015. Вип. 52. 234 с.
4. Виноградний кадастр України. URL : <http://eurowine.com.ua/tmp/kadastr/index.php/>.
5. Виробництво вина в Україні рекордно впало: названо причини. URL : <https://politeka.net/ua/news/633125-virobnitstvo-vina-v-ukrayini-rekordno-vpalo-nazvano-prichini/>.
6. Власов В. В., Белоус І. В. Наукове забезпечення розвитку галузі виноградарства і виноробства в Україні. *Економіка АПК*. 2016. № 5. С. 38-42.
7. Галузева Програма розвитку виноградарства та виноробства України на період до 2025 року, від 21 липня 2008 р. № 444/74. URL : http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/FIN40145.html.
8. Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>.
9. Державна фінансова підтримка розвитку виноградарства, садівництва і хмелярства. URL : <http://agro-business.com.ua/agro/u-pravovomu-poli/item/11582-derzhavna-fiansova-pidtrymka-rozvytku-vynohradarstva-sadivnytstva-i-khmeliarstva.ht>.
10. Дмитрук М. І. Формування пропозиції на ринку винограду сільськогосподарськими підприємствами України. *Економіка АПК*. 2018. № 11 С. 106.
11. Кернасук Ю. В. Перспективне виноградарство. URL: <http://agro-business.com.ua/agro/ekonomichni-hektar/item/2643-perspektyvne-vynohradarstvo.html>.
12. Кириллова О. В. Розвиток галузі виноградарства в Україні. *Економіка АПК*. 2015. № 5. С. 39 -43.
13. Навіщо українцям підвищувати культуру споживання алкоголю. URL : <http://forbes.net.ua/ua/opinions/1413412-navishcho-ukrayincyam-pidvishchuvati-kulturu-spozhyvannya-alkogolyu/>.
14. Органічна політика у 2017 році: 5 векторів розвитку. URL : <https://agro-online.com.ua/ru/public/blog/6876/details/>.
15. Попова М. М. Сучасний стан виноградарства і виноробства України та роль її окремих регіонів у розвитку галузі. *БІЗНЕС ІНФОРМ*. 2014. № 7. С.136-142.
16. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо розвитку виробництва теруарних вин та натуральних медових напоїв : Закон України №2360-VIII. URL: <https://transkarpattia.net/transcarpathia/politic/96682-zakon-scho-sproschuye-lcenzuvannya-malih-vinorobv-vstupiv-udyu.html>.
17. Радченко Т. М. Україна в сучасних тенденціях функціонування світового ринку винопродукції. *Науковий вісник МНУ ім. В.О. Сухомлинського. Економічні науки*. 2015. №1 (4). С. 70-76.
18. Розвиток економіки сільського господарства України в 2011-2015 рр. : наукова доповідь / Гадзало Я. М., Лупенко Ю. О., Пугачов М. І. та ін. ; за ред. Ю. О. Лупенка. Київ : ННЦ «ІАЕ», 2016. 546 с.
19. Соколов А. Не(винный) рынок: основные тенденции, внутреннее производство и импорт. URL : <https://delo.ua/business/nevinnyj-rynok-osnovnye-tendencii-vnutrennee-proizvodstvo-i-341147/>.
20. Топалов М. Українське виноробство: у битві за виживання. URL : <https://www.epravda.com.ua/publications/2017/10/26/630499/>.
21. Топов А. Г. Державна підтримка інновацій як основа розвитку виноградарсько-виноробного підкомплексу. *Економіка АПК*. 2017. № 2. С. 49-53.
2. Boiko, V.O. (2014). Diahnostyka biznes-seredovyshcha ta stratehii pidvyshchennia konkurentospromozhnosti ahrarnykh pidpriemstv [The diagnostics of a business environment and the strategies of improving the competitiveness of agrarian enterprises]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Mykolaiv [In Ukrainian].
3. Vynohradarstvo i vynorobstvo: mizhvidomchyi tematychnyi naukovyi zbirnyk. Vyp. 52 [Viniculture and winemaking: interdepartmental thematic scientific collected volume. Issue 52]. (2015). Odesa: NNTS "IViV im. V. Ye. Tairova" [In Ukrainian].
4. Vynohradnyi kadastr Ukrainy [Vineyard Cadastre of Ukraine]. Retrieved from: <http://eurowine.com.ua/tmp/kadastr/index.php> [In Ukrainian].
5. Vyrobnnytstvo vyna v Ukraini rekordno vpalo: nazvano prychyny [The production of wine in Ukraine has fallen sharply: the reasons have been identified]. (n.d.). Retrieved from: <https://politeka.net/ua/news/633125-virobnitstvo-vina-v-ukrayini-rekordno-vpalo-nazvano-prichini> [In Ukrainian].
6. Vlasov, V.V. & Belous, I.V. (2016). Naukove zabezpechennia rozvytku haluzi vynohradarstva i vynorobstva v Ukraini [Scientific support of viniculture and winemaking industry in Ukraine]. *Ekonomika APK*, 5, pp. 38-42 [In Ukrainian].
7. Haluzeva prohrama rozvytku vynohradarstva ta vynorobstva Ukrainy na period do 2025 roku» vid 21 lypnia 2008 r. #444/74 [Industry program of the development of wine-making for the period 2025 dated 21.06.2008, No. 444/74]. Retrieved from: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/FIN40145.html [In Ukrainian].
8. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy [State Statistics Service of Ukraine]. Retrieved from: <http://www.ukrstat.gov.ua> [In Ukrainian].
9. Derzhavna finansova pidtrymka rozvytku vynohradarstva, sadivnytstva i khmeliarstva [The government financial support of viniculture development, horticulture and hop growing]. (n.d.). Retrieved from: <http://agro-business.com.ua/agro/u-pravovomu-poli/item/11582-derzhavna-fiansova-pidtrymka-rozvytku-vynohradarstva-sadivnytstva-i-khmeliarstva.ht> [In Ukrainian].
10. Dmytruk, M.I. (2018). Formuvannia propozytsii na rynku vynohradu silskohospodarskymy pidpriemstvamy Ukrainy [The formation of supply at wine grape market by agricultural enterprises of Ukraine]. *Ekonomika APK*, 11, pp. 106 [In Ukrainian].
11. Kernasiuk, Yu.V. (n.d.). Perspektyvne vynohradarstvo [Promising viniculture]. Retrieved from: <http://agro-business.com.ua/agro/ekonomichni-hektar/item/2643-perspektyvne-vynohradarstvo.html> [In Ukrainian].
12. Kyryllova, O.V. (2015). Rozvytok haluzi vynohradarstva v Ukraini [The development of viniculture industry in Ukraine]. *Ekonomika APK*, 5, pp. 39 -43 [In Ukrainian].
13. Navishcho ukrainsiam pidvyshchuvaty kulturu spozhyvannya alkoholiu [Why should Ukrainians improve their alcohol drinking culture]. (n.d.). Retrieved from: <http://forbes.net.ua/ua/opinions/1413412-navishcho-ukrayincyam-pidvishchuvati-kulturu-spozhyvannya-alkogolyu> [In Ukrainian].
14. Orhanichna polityka u 2017 rotsi: 5 vektoriv rozvytku [Organic policy in 2017: 5 vectors of the development]. (n.d.). Retrieved from: <https://agro-online.com.ua/ru/public/blog/6876/details/> [In Ukrainian].
15. Popova, M.M. (2014). Suchasnyi stan vynohradarstva i vynorobstva Ukrainy ta rol yii okremykh rehioniv u rozvytku haluzi [The current state of viniculture and winemaking of Ukraine and the role of its individual regions in the industry development]. *BIZNESINFORM*, 7, pp. 136-142 [In Ukrainian].
16. Pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo rozvytku vyrobnytstva teruarnykh vyn ta naturalnykh medovykh napoiv: Zakon Ukrainy № 2360-VIII [On making amendments to certain legislative acts of Ukraine concerning the production of terroir wines and natural honey beverages: Law of Ukraine, No. 2360-VIII]. Retrieved from: <https://transkarpattia.net/transcarpathia/politic/96682-zakon-scho-sproschuye-lcenzuvannya-malih-vinorobv-vstupiv-udyu.html> [In Ukrainian].

17. Radchenko, T.M. (2015). Ukraina v suchasnykh tendentsiakh funktsionuvannia svitovoho rynku vynoproductsii [Ukraine in the current tendencies of the functioning of the world wine products market]. *Naukovyi visnyk MNU im. V.O. Sukhomlynskoho. Ekonomichni nauky*, 1 (4), pp. 70-76 [In Ukrainian].
18. Hadzalo, Ya.M., Lupenko, Yu.O., Puhachov, M.I., et al. (2016). *Rozvytok ekonomiky silskoho hospodarstva Ukrainy v 2011-2015 rr. : naukova dopovid [Development of the economy of agriculture of Ukraine in 2011-2015: scientific report]*. Yu.O. Lupenko (Ed.). Kyiv: NNTs "IAE" [In Ukrainian].
19. Sokolov, A. (n.d.). Ne(vinnyy) rynek: osnovnyye tendentsii, vnutrenneye proizvodstvo i import [Non(wine) market: main tendencies, domestic production and import]. Retrieved from: <https://delo.ua/business/nevinnyyj-rynok-osnovnyye-tendencii-vnutrennee-proizvodstvo-i-341147> [In Ukrainian].
20. Topalov, M. (2017). Ukrainske vynorobstvo: u bytvi za vyzhyvannia [Ukrainian winemaking: fighting for survival]. (2017). Retrieved from: <https://www.epravda.com.ua/publications/2017/10/26/630499> [In Ukrainian].
21. Topov, A.H. (2017). Derzhavna pidtrymka innovatsii yak osnova rozvytku vynohrads'ko-vynorobnoho pidkompleksu [The government support of innovations as the basis for the development of viticulture and winemaking sub-complex]. *Ekonomika APK*, 2, pp. 49 - 53 [In Ukrainian].

Boiko V.O., Avercheva N.O., Boiko L.O. Viticulture and winemaking industry of Ukraine as a promising trend of agribusiness

The purpose of the article is to determine basic directions and prospects for efficient development of the viticulture and wine-making industry in Ukraine on basis of research of its current state.

Research methods. In the research process were used the following scientific methods: abstract and logical (for theoretical generalization of the research and substantiation of conclusions); calculation-constructive and comparison (for analysis of the current state of production development and economic estimation of potential of the viticulture and winemaking sub-complex); statistic and economic methods (for examination of dynamics and structure of the winemaking and wine products).

Research results. The article determines basic components of potential of the viticulture and winemaking industry of Ukraine. It examines the current state of its development and outlines problems, requiring immediate solution. The study presents an analysis of dynamics and structure of grape plantations, volumes of grape production by regions. It substantiates conclusions about a low level of demand and wine drinking culture by Ukrainians based on indexes of dynamics of winemaking and wine drinking in Ukraine. The paper determines basic directions of development of the viticulture and winemaking industry of the country under conditions of increasing competition at the local market and integration processes in Europe and in the world.

The elements of scientific novelty. Scientific novelty of the research lies in suggested measures at national, regional and enterprise levels to solve problems restraining development of the viticulture and wine-making industry at the current stage on basis of their integrated research.

Practical significance. There were suggested measures, which could be used in forecasting the industry development at regional and national levels and by individual economic entities to improve production efficiency in the viticulture and winemaking industry. Figs.: 5. Refs.: 21.

Keywords: viticulture; winemaking; efficiency; production; consumption; competitiveness; promising trend.

Boiko Viktoriia Oleksandrivna - candidate of economic sciences, associate professor (docent) of the department of economics and finance, State Higher Education Institution "Kherson State Agricultural University" (23, Stritenska str., Kherson)

E-mail: boiko.vo17@gmail.com

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0002-8032-5731>

Avercheva Nataliia Oleksandrivna - candidate of economic sciences, associate professor (docent), associate professor (docent) of the department of economics and finance, State Higher Education Institution "Kherson State Agricultural University" (23, Stritenska str., Kherson)

E-mail: avercheva2010@ukr.net

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0003-4534-693X>

Boiko Liudmyla Oleksandrivna - candidate of agricultural sciences, associate professor (docent), associate professor (docent) of the department of economics and finance, State Higher Education Institution "Kherson State Agricultural University" (23, Stritenska str., Kherson)

E-mail: boiko.mila7@gmail.com

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0003-3699-6906>

Бойко В.А., Аверчева Н.А., Бойко Л.А. Виноградско-винодельческая отрасль Украины - перспективное направление агробизнеса

Цель статьи - на основе исследования современного состояния виноградско-винодельческой отрасли Украины определить основные направления и перспективы ее эффективного развития.

Методика исследования. В процессе исследования использованы следующие методы: абстрактно-логический (для теоретического обобщения исследований и обоснования выводов); расчетно-конструктивный и сравнения (для анализа современного состояния развития производства и экономической оценки потенциала виноградско-винодельческого подкомплекса); статистико-экономические (для исследования динамики и структуры производства винограда и винопродукции).

Результаты исследования. Определены основные составляющие потенциала виноградско-винодельческой отрасли Украины. Исследовано современное состояние ее развития и обозначены проблемы, требующие первоочередного решения. Проведен анализ динамики и структуры виноградных насаждений, объемов производства винограда по регионам. На осно-

ве показателей динамики производства и потребления вина в Украине обоснованы выводы о низком уровне спроса и культуры потребления вина населением. Определены основные направления развития виноградарско-винодельческой отрасли страны в условиях усиления уровня конкуренции на внутреннем рынке и интеграционных процессов в Европе и мире.

Элементы научной новизны. На основе комплексного исследования проблем, сдерживающих развитие виноградарско-винодельческой отрасли на современном этапе, предложены меры на уровне государства, региона и предприятий для их решения.

Практическая значимость. Предложенные меры могут быть использованы в прогнозировании развития отрасли на региональном и государственном уровне, а также отдельными субъектами хозяйствования для повышения эффективности производства продукции виноградарско-винодельческой отрасли. Илл.: 5. Библиогр.: 21.

Ключевые слова: виноградарство; виноделие; эффективность; производство; потребление; конкурентоспособность; перспективное направление.

Бойко Виктория Александровна - кандидат экономических наук, доцент кафедры экономики и финансов, Государственное высшее учебное заведение «Херсонский государственный аграрный университет» (г. Херсон, ул. Сретенская, 23)

E-mail: boiko.vo17@gmail.com

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0002-8032-5731>

Аверчева Наталья Александровна - кандидат экономических наук, доцент, доцент кафедры экономики и финансов, Государственное высшее учебное заведение «Херсонский государственный аграрный университет» (г. Херсон, ул. Сретенская, 23)

E-mail: avercheva2010@ukr.net

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0003-4534-693X>

Бойко Людмила Александровна - кандидат сельскохозяйственных наук, доцент, доцент кафедры экономики и финансов, Государственное высшее учебное заведение «Херсонский государственный аграрный университет» (г. Херсон, ул. Сретенская, 23)

E-mail: boiko.mila7@gmail.com

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0003-3699-6906>

Стаття надійшла до редакції 25.02.2019 р.

Фахове рецензування: 12.03.2019 р.

Бібліографічний опис для цитування:

Бойко В. О., Аверчева Н. О., Бойко Л. О. Виноградарсько-виноробна галузь України - перспективний напрям агробізнесу. *Економіка АПК*. 2019. № 3. С. 61 – 70.

* * *

Новини АПК

2018 року торгівля агропродукцією між Україною та ЄС встановила рекорд, наблизившись до 9 млрд дол. США, що на 11,4% перевищило показник 2017 року

Про це поінформував заступник директора Національного наукового центру «Інститут аграрної економіки», член-кореспондент НААН Микола Пугачов. При цьому додатне сальдо становило 3,6 млрд дол. США.

Головними європейськими партнерами для України залишились Нідерланди, Польща, Іспанія, Німеччина, Італія і Франція, які сукупно створюють близько 73% сумарного вітчизняного торговельного обороту агропродовольством з Європейським Союзом. Продовжують зміцнюватися зв'язки України з Бельгією та Великою Британією. Торік обсяги торгівлі сільгосппродукцією з ними збільшились до 509 млн дол. США та 303 млн дол. США відповідно.

Торік Україна імпортувала аграрної продукції з країн-членів ЄС на суму майже 2,7 млрд дол. США, що на 18% більше ніж 2017 року. В імпорті сільськогосподарської продукції до України з ЄС, зазначив Микола Пугачов, поки що відсутня така ж стала структура, як в експорті. При цьому вирізняються кілька груп товарів.

У 2018 р. Україна найбільше - 309 млн дол. США - витратила на закупівлю в ЄС напоїв, переважно алкогольних. У групі продуктів «какао-боби, шоколад» імпортувався переважно шоколад. На солодощі у 2018 р. було витрачено 174 млн дол. США. Поставки з Європи тютюну і виробів з нього становили 173 млн дол. США. Обсяги поставок на український ринок м'ясної продукції склали 157 млн дол. США. Насіння олійних закупили на 141 млн дол. США, а залишків та відходів - продуктів для годівлі тварин - на 179 млн дол. США. Поставки вітчизняної сільгосппродукції до Європейського Союзу становили торік 6,3 млрд дол. США. Понад 80% з них припадає на експорт зернових та олійних культур, жирів і олій, залишків та відходів, підсумував Микола Пугачов.

Прес-служба ННЦ «Інститут аграрної економіки»

УДК 330.341.1:332.1

JEL Classification: R2, Q14

DOI: <https://doi.org/10.32317/2221-1055.201903071>

П.І. ЮХИМЕНКО, І.М. ПАСКА, доктори економічних наук
О.М. ЗАГУРСЬКИЙ, доктор економічних наук, доцент

Економічний підхід щодо формування людського капіталу в системі управління сільськими територіями

Мета статті - обґрунтувати роль людського капіталу в системі управління сільськими територіями в умовах проведення адміністративної реформи.

Методика дослідження Побудована на системному та еволюційному підходах, які потребують ієрархічності сутнісного розуміння нового публічного менеджменту, а також передбачають проведення дослідження в цілісності з виявленням різноманітних характерних ознак, прямих і зворотних зв'язків та залежностей.

Результати дослідження. Розглянуто роль людського капіталу в процесах організації публічного управління інноваційного розвитку сільських територій України. Здійснено узагальнення його характерних рис та місця в системі публічного управління.

Елементи наукової новизни. Набули подальшого розвитку теоретичні положення щодо інноваційного розвитку сільських територій як комплексного, системного явища, що потребує суттєвих змін не тільки в сфері технологій, а й в управлінні та соціумі в цілому.

Практична значущість. Обґрунтовано, що для ефективної реалізації наявного потенціалу сільських територій необхідне формування якісних характеристик та передумов знанієбазованого менеджменту на державному рівні. *Бібліогр.: 27.*

Ключові слова: інтелектуалізація праці; людський капітал; публічне управління; публічний союз; сільські території; соціальні інвестиції.

Юхименко Петро Іванович - доктор економічних наук, професор кафедри економіки та економічної теорії, Білоцерківський національний аграрний університет (Київська обл., м. Біла Церква, пл. Соборна, 8/1)

E-mail: p0504684000@gmail.com

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0002-0677-1872>

Паска Ігор Миколайович - доктор економічних наук, професор кафедри публічного управління і адміністрування, Білоцерківський національний аграрний університет (Київська обл., м. Біла Церква, пл. Соборна, 8/1)

E-mail: paska.igor@ukr.net

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0003-4453-8905>

Загурський Олег Миколайович - доктор економічних наук, доцент, професор кафедри транспортних технологій і засобів в АПК, Національний університет біоресурсів і природокористування України (м. Київ, вул. Героїв Оборони, 15)

E-mail: zagurskiy_oleg@ukr.net

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0002-5407-8466>

Постановка проблеми. Розвиток сільських територій в умовах, коли людський капітал стає вирішальним фактором у новій економіці як на мікро-, так і на мезо- та макрорівнях, зумовив пошук нових підходів при здійсненні процесу формування людського капіталу в системі управління. При цьому за новітніх підходів у менеджменті приділяється увага створенню інноваційних технологій публічного управління, без наяв-

ності яких будуть нівелюватися розпочаті процеси інтегрування України в європейську спільноту. Важливою умовою реалізації стратегії сталого розвитку сільських територій виступає ефективне використання інститутів розвитку, насамперед інститутів, що за рахунок навчання, закріплення нових знань та утворення на їх основі нових моральних принципів ведення господарської діяльності забезпечують формування підприємця нового інтелектуально-креативного типу. Як загальносвітову тенденцію модернізації економіки слід вказати панівну роль освіти і

© П.І. Юхименко, І.М. Паска, О.М. Загурський, 2019

культури в соціально-економічному прогресі, формуванні якісного людського капіталу, який володіє інноваційним мисленням. Отже, накопичення та ефективне використання інтелектуального капіталу сільських територій – одне з пріоритетних завдань їх подальшого сталого розвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичним підґрунтям у розкритті виокремленої теми стала сучасна теорія людського капіталу, яка була розвинута у працях Г. Беккера (G. Becker, 1964 [21]), Дж. Мінсера (J. Mincer, 1974 [24]), Т. Шульца (T. Shultz, 1972 [27]) та інших. Вона надала можливість встановити значення інтелектуалізації праці та шляхів неречовинного нагромадження капіталу. Вагомість цих факторів у розвитку місцевого самоврядування сільських територій розглянуто у працях вітчизняних вчених: В. Антонюка, О. Амоші, Л. Мельцера [9], Л. Артеменко [1], О. Грішнєвої [4], І. Радіонової [12], О. Риковської [13]. Проте, незважаючи на значну кількість наукових праць, присвячених інтелектуальному капіталу, недостатньо дослідженими залишаються теоретико-методологічні аспекти розвитку інтелектуального капіталу в системі публічного управління розвитком сільських територій.

Мета статті – обґрунтувати роль людського капіталу в системі управління сільськими територіями в умовах проведення адміністративної реформи.

Виклад основних результатів дослідження. В постіндустріальному суспільстві найважливішим фактором розвитку сільських територій є наявність людського капіталу. В національному багатстві розвинених країн він досягає майже 80%, тоді як в Україні цей показник поки що знаходиться на рівні 20% [20]. Активізація потенціалу людини, особливо управління, являє собою найпотужніший фактор підвищення конкурентоспроможності, базову передумову досягнення економічного зростання сільських регіонів і держави в цілому.

Застосування поняття «капітал» з метою позначення ролі індивіда в економічній системі сучасного суспільства вказує на необхідність розширення спектра та удосконалення практики соціальних інвестицій, які зумовлюють значний і тривалий економічний ефект. При цьому варто враховувати, що на частку генетичного потенціалу людини припадає 45% розбіжностей в заробітках

(особистісний капітал), а питома вага освіти становить тільки 6 % (інвестиційний капітал) [1, с. 24]. Проте ще відомий радянський науковець С. Струмилін у своїх дослідженнях визначив приріст національного доходу за рахунок освітнього фактора. Зокрема він стверджував, що витрати на освіту окуповуються уже в перші півтора року, а протягом наступного періоду праці людини держава одержує доходи на цей капітал у розмірі 73% річних [18, с. 3]. Враховуючи цей фактор, на підготовку кваліфікованого працівника розвинені країни витрачають у 2,5 раза більше, ніж на матеріальне оснащення одного робочого місця, а власне підготовка середнього працівника коливається від 14,5 року (Японія) до 18,5 року (США) формальної освіти [23]. У ЄС відповідно до діючої стратегії соціально-економічного розвитку «Європа-2020» фундаментом людського капіталу виступають знання та інновації. Обсяг фінансування на такі цілі становить 3% сукупного ВВП ЄС, а 40% молоді повинні мати університетську освіту [22]. В Україні, починаючи з 1990 р., значення Індексу людського розвитку (інтегральний показник міждержавного порівняння і вимірювання рівня життя, грамотності, освіченості і довголіття) теж зросло на 6%, однак світовий показник ІЛР втричі більший, ніж в Україні [5]. Проте для сільських територій проблема людського капіталу посилюється ще і втратою інтелектуального потенціалу. Внаслідок обмеженості можливостей для самореалізації, значна кількість молодих людей не може знайти роботу за місцем проживання, що призводить до «інтелектуальної міграції» сільського населення в міста України та за її кордони.

У теорії розрізняють дві форми людського капіталу: загальну (універсальні знання) та спеціальну (професійні знання). Останні мають важливе значення для конкретної діяльності у сфері управління з урахуванням особливостей розвитку даної сільської території та відповідають вимогам певного напрямку роботи [12]. У контексті проведеного дослідження, крім загальної і специфічної форм людського капіталу, важливою є галузевий людський капітал, виділений О. Грішнєвою [4, с. 78]. Останній співвідносний із знанням структури та специфіки аграрного сектору економіки, розвитку сільських територій, а також з усвідомленням перспектив їх розвитку. Економічний погляд на лю-

дину означає визнання її здібностей капіталом у повному розумінні цього слова, тобто цінністю, за якої одержується дохід, але з яскраво вираженою специфікою, і ця специфіка «...полягає у визнанні елементів неловимого, ірраціонального, непередбачуваного в людській природі, в задатках, поведінці, потребах, бажаннях людини, що опосередковують співвідношення капіталовкладень і результатів» [4, с. 20].

Відповідно до твердження І.О. Бланка, рівень ефективного управління територіальною інвестиційною діяльністю забезпечується шляхом реалізації низки пріоритетних принципів організаційного характеру [2, с. 47-49], дотримання яких визначає рівень турботи «про рішення, які найкраще підходять для всієї місцевої спільноти» [26]. При цьому необхідно враховувати в діяльності публічних союзів: по-перше, що людський капітал є результатом не тільки вкладених у його формування і розвиток інвестицій, а й діяльності самої людини та інших людей; по-друге, інвестиції у людський капітал виокремлює високий рівень віддачі порівняно з фізичним капіталом. Особливо це стосується управлінської ланки. По-третє, інвестиції у формування та розвиток людського капіталу вирізняє високий ступінь ризику та невизначеності, який набагато більший, ніж для фізичного капіталу. В системі управління це зумовлено й об'єктивними факторами - кар'єрного зростання. По-четверте, віддача від інвестиції у людський капітал характеризується великими індивідуальними коливаннями і значним часовим лагом. Формування професійного, високоосвіченого керівника будь-якої ланки управління потребує відповідного періоду часу, плюс трудова адаптація. Проте економічна віддача інвестицій у людський капітал у 5-6 разів ефективніша, ніж інвестування в інші складові капіталу [19, с. 11]. По-п'яте, людський капітал не тільки схильний до фізичного і морального зношування, а й здатний накопичуватися в процесі свого використання (досвід, який іншим шляхом здобути неможливо). По-шосте, на рівні державних органів управління сільських територій повинно ставитися завдання нагромадження людського капіталу регіону шляхом збільшення кількості здорового дієздатного населення та росту рівня освіти і кваліфікації людей. Витрати на освіту та охорону здоров'я слід розглядати не як споживання, а як інвести-

ції в людський капітал. По-сьоме, незважаючи на те, що економіка України та її сільських регіонів має досить високий рівень накопиченого людського капіталу, ефективність використання його невисока, що проявляється як у неефективній організації праці, так і у невідповідності кваліфікаційного рівня працівників і вимог робочого місця рівню продуктивності та оплати праці, що посилює тенденцію «інтелектуальної міграції». Нині тільки до 40% молодих фахівців у сільських регіонах виконують роботу згідно з отриманою у навчальному закладі спеціальністю. У 28% молоді трудова діяльність частково пов'язана зі спеціальністю, отриманою під час навчання. Причому лише 5% молодих працівників не мають протягом періоду адаптації посадових переміщень [3, с. 16].

Глобалізаційні процеси та розвиток інноваційної економіки значно посилюють вимоги до рівня професійних знань та вмінь управлінців сільських територій різних ланок, що потребує від державних органів влади забезпечення умов постійного оновлення знань та підвищення якості, професіоналізму і компетентності менеджера протягом усіх стадій життєвого циклу. Періодичність такого оновлення американський економіст А. Шапіро запропонував встановлювати шляхом визначення періоду напіврозпаду компетентності - період часу, протягом якого компетентність випускника навчального закладу скорочується у два рази [11, с. 125]. Значення періоду напіврозпаду компетентності протягом останніх двадцяти років, завдяки підвищенню інтенсивності процесів старіння знань, скоротилося із 5-6 до 3 років [16, с. 40]. Отже, оптимальна періодичність професійного навчання та підвищення кваліфікації управлінців (менеджерів) для забезпечення перспектив сталого розвитку сільської території в сучасних умовах нової економіки має становити не більше ніж три роки, тоді як для динамічного середовища бізнесу згаданий критерій ще більш жорсткий і не повинен перевищувати 2 роки [7, с. 209]. Однак в Україні тільки 10% управлінців сільських територій проходять таку перепідготовку, і то з періодичністю понад 12 років [17]. Для порівняння, у країнах-членах ЄС рівень періодичності підвищення кваліфікації управлінців становить у середньому близько 5 років [25, с. 6], в Японії - від 1 до 1,5 року. До того ж японці в

цьому вбачають один із найважливіших елементів успіху їх розвитку [6, с. 89].

З теоретичної точки зору важливим застереженням для громад сільських територій може бути побоювання переманювання кваліфікованого персоналу іншими регіонами (фірмами), які, не витрачаючи значних засобів на професійне навчання управлінців (менеджерів), можуть пропонувати для них значно вищу заробітну плату та інші блага. Проте тут наявний і стримуючий фактор, «особливості спеціальної форми людського капіталу» [13]. За проведеними дослідженнями деякі менеджери та висококваліфіковані працівники, змінивши регіон і місце роботи, потрапивши в інше виробниче середовище, взагалі виявилися неспроможними досягти минулих успіхів. Саме виділення третьої специфічної форми людського капіталу допомагає пояснити, чому серед працівників з поважним стажем роботи на одному місці плінність нижча і чому заповнення вакансій у сільських територіальних органах влади відбувається переважно за рахунок внутрішніх, а не зовнішніх джерел найму.

Варто зауважити, що лише за умови дійсно інноваційної економіки України, макроекономічної стабільності сільських територій та високої ефективності системи соціального захисту селян держава, як і окремих індивідів, може робити ставку на нагромадження саме специфічного людського капіталу. Оскільки саме інноваційна діяльність здатна забезпечити конкурентоспроможність аграрного сектору економіки через досягнення високих показників виробництва, вирішення екологічних, соціальних проблем, підвищення експортного потенціалу країни. Такий підхід передбачає випереджувальний розвиток інтелектуально-інноваційного капіталу та пріоритет інформації і знань, що слугує запорукою створення моделі формування інноваційно-випереджувального, а не сировинного розвитку аграрного сектору.

Теоретичні напрацювання з аналізу диференціації проблеми людського капіталу за рівнями економічної системи передбачають розрізняти особистісний, мікро-, мезо- та макроекономічний рівні людського капіталу. Людський капітал втілюється у працівниках усіх сфер діяльності і, особливо, в управлінцях, а також виступає співвідносним із загальною культурою, філософією розвитку сільської території. Важливість управлінської сфери беззаперечна, адже менеджери і

є носіями культури та філософії розвитку. Вони своєю діяльністю і прикладом надають цілісності, зв'язують в єдину систему, впорядковують розрізнені елементи сфери впливу регіону. Вони являють собою важливу частину суспільного буття, яка охоплює як самі цінності, норми людського життя, естетичні, моральні, світоглядні орієнтири, так і діяльність, що пов'язує в єдине ціле їх сферу економічного розвитку конкретного регіону. Розвиток та зміцнення людського потенціалу забезпечують розширення людських можливостей та підвищення продуктивності праці управлінців усіх ланок, завдяки чому люди стають дієвими суб'єктами економічного зростання потенціалу сільських територій, яке, у свою чергу, забезпечує умови для всебічного розвитку людини, активізації її освітнього, наукового, фізичного, духовного, психологічного, творчого потенціалів, їх реалізації та трансформації в людський капітал. Останній «є інтегративною цілісністю його базових і похідних (комплексних) форм, відтворення яких здійснюється на основі прямих і інституційно-соціальних інвестицій у людину» [10, с. 156].

Успіх розвитку сільських територій, забезпечений результативним застосуванням знань управлінців, формує таку складову їх доходу, як дохід екзистенціальний. У загальній структурі успішного розвитку територій це також своєрідний дохід на людський капітал. Для менеджерів різних ланок управління публічне визнання участі у загальному успіху розвитку сільських територій - вагомий стимул ефективно працювати та професійно зростати, привід пишатися собою і результатами своєї роботи, відчувати себе потрібним та успішним. На цій основі формується ядро соціального капіталу (купність реальних або потенційних ресурсів, пов'язаних із володінням стійкою мережею (durable networks) більшою або меншою мірою інституціоналізованих відносин взаємного знайомства і визнання - по-іншому, з членством у групі) - довіра [14]. Коли довіра зростає - в економіці утворюється основа для формування та розвитку соціального капіталу, становлення національної ідеології, спрямованої на культивування в особистості прагнення до добросовісного виконання своїх посадових обов'язків і професійного зростання.

Сучасні дослідники людського капіталу на мезо- і макрорівні розуміють його як накопичені вкладення публічних союзів, країни в освіту населення, його професійну підготовку та компетентність, здоров'я, моральність тощо. Це один з елементів людського потенціалу, який реалізується в ринковій економіці [4, с. 16]. На мезорівні це поняття («людський капітал сільської території») співзвучне, на наш погляд, з «людським капіталом підприємства» і може розглядатись як сукупність знань (серед яких і специфічні), умінь, навичок, особистісних якостей управлінців та всього населення сільської території, які сформовані в результаті інвестування публічного союзу для отримання в майбутньому доходу в рівень освіти, професійної підготовки, культури, здоров'я тощо, так і завдяки інвестиціям у людський капітал на мікрорівні та індивідуальному рівнях. Адже «людський капітал», як і будь-який інший капітал, є результатом інвестування і генерує впродовж певного часу потік доходу, тобто створюється тоді, коли людина інвестує в саму себе, здобуваючи освіту та кваліфікацію, а інвестиції в «людський капітал» скуповуються у вигляді висококваліфікованої та продуктивної праці, високої заробітної плати і морального задоволення від праці [15, с. 719].

Формування людського капіталу сільських територій – це багатоаспектний і динамічний процес, який дає результати у віддалений період, а не миттєво, і що відбувається під впливом багатьох факторів. Тут не поставлено за мету здійснювати їх аналіз. Проте підкреслюється, що він безпосередньо пов'язаний з економічними процесами держави, регіону та публічним управлінням наявним потенціалом, у цьому випадку – сільських територій. Найважливішим у формуванні людського капіталу сільських територій, як уже зазначалося, є інвестиції, адже навички, уміння та знання людини визнаються капіталом на тій підставі, що мають властивість накопичуватися завдяки процесу інвестування та забезпечують своєму власникові отримання деякого доходу. На думку дослідників, це продуктивні капіталовкладення і виходять із мети розвитку людського капіталу – зростання ВВП (валового внутрішнього продукту) і ВРП (валового регіонального продукту), отримання доходу, підвищення ефективності праці всіх ланок управлінців.

У дослідженні було важливо відзначити інвестиції іншого характеру – соціальні, які виступають значущим інструментом нарощування людського капіталу сільських територій, а отже й забезпечення кращих перспектив економічного зростання. Соціальні інвестиції – це засоби та організаційно-управлінські зусилля, які спрямовуються на реалізацію програм із розвитку людського капіталу на основі його розширеного відтворення. Вони являють собою вираз форми суспільної поведінки носіїв соціальної відповідальності публічного управління. Сьогодні необхідно повною мірою усвідомлювати нову роль соціально-інвестиційного сектору та соціальних інвестицій у структурі національної економіки. У докризовий період у світі спостерігалось постійне збільшення соціальної частки державних видатків. Якщо наприкінці 20-х років ХХ ст. вона не перевищувала 3-5%, у 60-х роках відповідний показник наближався до 10%, то на початку 90-х він становив уже близько 20-25%. Ще більшою частка «соціальних видатків» була у таких країнах, як Швеція, Нідерланди, Данія, Франція, Німеччина, Австрія, Фінляндія – 25-38%. Усе це сприяло «...нарощуванню людського капіталу, який забезпечив у другій половині ХХ ст., за різними підрахунками, від 1/5 до 1/3 зростання ВВП у розвинених країнах» [9, с. 5]. При цьому варто відзначити, що особливістю подібних державних та видатків публічних союзів різних рівнів є те, що вони не витісняють, а навпаки, стимулюють відповідні приватні вкладення на регіональному рівні.

Оптимальна взаємодія в умовах публічного управління сприяє зміцненню соціальної згуртованості публічних союзів, що позитивно впливає на розвиток територій. Соціальну згуртованість в умовах публічного управління правомірно розцінювати як одну з конкурентних переваг певного соціуму, яка формує запас міцності, стійкості економічної системи сільської території, сприяючи повнішому використанню нагромадженого людського капіталу. При цьому соціальна згуртованість має забезпечуватися не політичними гаслами і добрими намірами, а формуватися свідомо, цілеспрямовано, наполегливо за участі усіх соціальних сил [8]. Особлива роль у цьому процесі повинна належати органам управління публічних союзів усіх рівнів. Натомість, за висновками дослідників, Україна знаходиться лише на

порозі практичного втілення відповідної доктрини у різноманітні сфери суспільного життя. Саме тому забезпечення соціальної згуртованості необхідно віднести до переліку національних пріоритетів, а програма заходів у цій сфері має стати важливим складником соціальної політики держави і публічних союзів сільських територій та стратегії розвитку людського капіталу на всіх рівнях економічної системи.

Висновки. Сучасна інноваційна економіка змінює пріоритети в структурі публічного управління і розвитку сільських територій: по-перше, в її структурі визначною стає не матеріальна, а інтелектуальна власність – людський капітал. У цих умовах провідна роль в публічному управлінні належить умінню генерувати ідеї і створювати можливості їх реалізації, адже інноваційні процеси змінюють не види діяльності, а їх технологічну можливість використовуючи як пряму продуктивну силу головну особливність управлінця (менеджера) – спроможність генерувати нове знання в практичній діяльності; по-друге, система публічного управління розвитком сільських територій України у

цьому контексті характеризується наявністю багатьох проблем (небажанням урядовців вирішувати проблеми інтелектуалізації праці управлінців публічних союзів, обмеженістю мотивації до максимальної реалізації ними людського капіталу тощо), що є на заваді ефективного використання їх потенціалу, від чого зазнає негативних наслідків місцеве населення. Тому для ефективної реалізації наявного потенціалу сільських територій необхідне формування якісних характеристик та передумов знаннєбазованого менеджменту на державному рівні. Лише спільні дії керуючої та підлеглої підсистем публічного управління здатні створити простір для формування людського капіталу засобом його інтелектуалізації, що надасть подальші можливості та конкурентні переваги сільським територіям у реалізації стратегічних цілей їх інноваційного розвитку.

Подальшими дослідженнями у цьому напрямі повинні стати обґрунтування шляхів забезпечення активізації інноваційного розвитку сільських територій, стимулювання управлінців публічних союзів до імплементації інновацій у господарській діяльності.

Список бібліографічних посилань

1. Артеменко Л. Б. Людський капітал: наукові підходи та стан формування в Україні. *Галицький економічний вісник*. 2016. Т. 50. № 1. С. 22-31.
2. Бланк И. А. Инвестиционный менеджмент. Киев : Эльга-Н, Ника-Центр, 2001. 448 с.
3. Брусникин Н. Деловой рейтинг высшего образования. *Менеджер по персоналу*. 2007. № 11. С. 14-17.
4. Грішнова О. А. Людський капітал: формування в системі освіти і професійної підготовки : монографія. Київ : Т-во «Знання», 2001. 254 с.
5. Економічний дискусійний клуб. URL: <http://edclub.com.ua/analitika/rejtingovi-ocinky-rozvytku-lyudskogo-kapitalu-2016>.
6. Имаи М. Кайдзен. Ключ к успеху японских компаний / пер. с англ. И. Гутман. 2-е изд. Москва : Альпина Бизнес Букс, 2005. 274 с.
7. Кнорринг В. И. Теория, практика и искусство правления. Москва : Изд-во НОРМА, 2001. 528 с.
8. Козут В. І. Соціологізація класичних управлінських теорій та їхнє застосування в управлінні громадськими організаціями. *Вісник Львівського університету*. 2012. Вип. 6. С. 252-258.
9. Людський капітал регіонів України в контексті інноваційного розвитку : монографія / В. П. Антонюк, О. І. Амоша, Л. Г. Мельцер та ін. Донецьк : НАН України, Ін-т економіки пром-сті, 2011. 308 с.
10. Носик О. М. Форми людського капіталу: головні підходи до визначення. *Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»*. 2014. № 3 (18). С. 149-156.
11. Радевская Н. С. Педагогическая поддержка процесса повышения квалификации в области информационно-коммуникационных технологий. *Человек и образование*. 2009. № 2 (19). С. 125-130.
12. Радіонова І. Економічне зростання з участю людського капіталу. *Економіка України*. 2009. № 1. С. 19-30.
13. Риковська О. В. Людський капітал сільської місцевості: сучасний стан, напрями якісного вдосконалення. *Економіка розвитку*. 2012. № 4(64). С. 40-45.

References

1. Artemenko, L.B. (2016). *Liudskiy kapital: naukovy pidkhody ta stan formuvannia v Ukraini* [Human capital: scientific approaches and the state of formation in Ukraine]. *Halytskyi ekonomichnyi visnyk*, Vol. 50, 1, pp. 22-31 [In Ukrainian].
2. Blank, I.A. (2001). *Investicionnyj menedzhment* [Investment management]. Kyiv: Jelga-N, Nika-Centr [In Russian].
3. Brusnikin, N. (2007). *Delovoj rejting vysshego obrazovaniia* [Business ranking of higher education]. *Menedzher po personalu*, 11, pp. 14-17 [In Russian].
4. Hrishnova, O.A. (2001). *Liudskiy kapital: formuvannia v systemi osvity i profesijnoi pidhotovky* [Human capital: forming in the system of training and professional preparation]. Kyiv: Znannia [In Ukrainian].
5. Ekonomichnyi dyskusijnyi klub [Economic discuss club]. (2016). Retrieved from: <http://edclub.com.ua/analitika/rejtingovi-ocinky-rozvytku-lyudskogo-kapitalu-2016> [In Ukrainian].
6. Imai, M.K. (2005). *Kajdzen: Ključ k uspehu japonskih kompanij* [Kaizen: key to success of Japanese companies]. Moscow: Alpina Biznes Buks [in Russian].
7. Knorring, V.I. (2001). *Teorija, praktika i iskusstvo pravlennia* [Theory, practice and art of government]. Moscow: Izd-vo NORMA [In Russian].
8. Kohut, V.I. (2012). *Sotsiolohizatsiia klasychnykh upravlinskykh teorii ta yikhnie zastosuvannia v upravlinni hromadskymy orhanizatsiiamy* [Socialization of classical management theories and their application in the management of public organizations]. *Visnyk Lvivskoho universytetu*, 6, pp. 252-258 [In Ukrainian].
9. Antoniuk, V.P., Amosha, O.I., Meltser, L.H., et al. (2011). *Liudskiy kapital rehioniv Ukrainy v konteksti innovatsijnoho rozvytku* [Human capital of Ukraine's regions in context of innovation development]. Donetsk: NAN Ukrainy, Int ekonomiky prom-sti [In Ukrainian].
10. Nosyk, O.M. (2014). *Formy liudskoho kapitalu: holovni pidkhody do vyznachennia* [Forms of human capital: the main approaches to the definition]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu Yurydychna akademiia Ukrainy imeni Yaroslava Mudroho*, 3 (18), pp. 149-156 [In Ukrainian].

14. Романовская Е. В., Колосова Ю. В. Значение социального и человеческого капитала. ДНУЭИТ им. М. Туган-Барановского, 2010. URL : <http://www.be5.biz/ekonomika1/r2010/01732.htm>.
15. Руденко Л., Лісовський С. Україна: природно-ресурсний потенціал економічного зростання. *Економічна енциклопедія* : в 3 т. / ред. кол. : С. В. Мочерний (відп. ред.) та ін. Київ : Академія, 2000. Т. 3. С. 715-720.
16. Семикіна М. В. Якість знань вітчизняних кадрів в контексті взаємодії навчальних закладів і бізнесу. *Ринок праці та освіта: пошук взаємодії* : зб. наук. ст. / за наук. ред. І. Л. Петрової. Київ : Таксон, 2007. С. 144-147.
17. Створюється сучасна система підвищення кваліфікації працівників: Коментарі Департаменту комунікацій влади та громадськості Секретаріату Кабінету Міністрів України / Урядовий портал. URL : http://kmu.gov.ua/control/ru/publish/article?art_id=43430170&cat_id=1225809.
18. Струмилин С. Г. Проблемы экономики труда. Москва : Наука, 1982. 472 с.
19. Ткаченко А. М., Морщенок Т. С. Стратегічні напрями удосконалення управління персоналом : монографія. Запоріжжя : Вид-во Запорізької держ. інженер. акад., 2008. 233 с.
20. Яловий Г. А. Теорія людського капіталу як методологія формування інноваційної системи. *Економічний вісник НТУУ "КПІ"*. 2015. № 12. URL : [file:///C:/Users/Admin/Downloads/43884-88054-1-PB%20\(2\).pdf](file:///C:/Users/Admin/Downloads/43884-88054-1-PB%20(2).pdf).
21. Becker G. S. *Human Capital*. N.Y. Columbia University Press, 1964. 280 p.
22. «Europe 2020: Europe's growth strategy. URL : http://epan2.antonistotita.gr/uploads/europe_2020explained.pdf.
23. Human Development Report : Sustaining Human Progress : Reducing Vulnerabilities and Building Resilience, 2014. URL : <http://hdr.undp.org/en>.
24. Mincer J. Schooling, experience and earnings. N.Y. NY: National Bureau of Economic Research 1974. 152 p.
25. Sarnovičs A. Human resource development in public administration: a case of Latvia. *Human Resources Management & Ergonomics*. Volume IV. № 1. 2010. С. 1-12. URL : https://frcatel.fri.uniza.sk/hrme/files/2010/2010_1_08.pdf.
26. Smuda M. Differences and similarities in human capital management in private and public sector organisation - case study from Poland. URL : www.magnanimitas.cz/ADALTA/0102/papers/A_smuda.pdf.
27. Shultz T. Human Capital: Policy Issues and Research Opportunities. *Economic Research: Retrospect and Prospect*, 1972. Vol 6. 1-84.
11. Radevskaja, N.S. (2009). Pedagogicheskaja podderzhka processa povyshenija kvalifikacii v oblasti informacionno-kommunikacionnyh tehnologij [Pedagogical support of the process of professional development in the field of information and communication technologies]. *Chelovek i obrazovanie*, 2 (19), pp. 125-130 [In Russian].
12. Radionova, I. (2009). Ekonomichne zrostannia z uchastiu liudskoho kapitalu [Economic growth with the participation of human capital]. *Ekonomika Ukrainy*, 1, pp. 19-30 [In Ukrainian].
13. Rykovska, O.V. (2012). Liudskiy kapital silskoi mistsevolosti: suchasnyi stan, napriamy yakisnoho vdoshkonalennia [Human capital of the countryside: current state, directions of qualitative improvement]. *Ekonomika rozvytku*, 4 (64), pp. 40-45 [In Ukrainian].
14. Romanovskaja, E.V. & Kolosova, Ju.V. (2010). *Znachenie socialnogo i chelovecheskogo kapitala* [Importance of social and human capital]. ДНУЕИТ им. М. Туган-Барановского. Retrieved from: <http://www.be5.biz/ekonomika1/r2010/01732.htm> [In Russian].
15. Rudenko, L. & Lisovskiy, S. (2000). Ukraina: pryrodno-resursnyi potentsial ekonomichnoho zrostannia [Ukraine: natural resource of economic growth]. *Ekonomichna entsyklopediia*, 3, pp. 715-720 [In Ukrainian].
16. Semykina, M.V. (2007). Yakist znan vitchyznianskykh kadrov v konteksti vzaiemodii navchalnykh zakladiv i biznesu [Quality of knowledge of domestic staff in the context of the interaction of educational institutions and business]. *Rynok pratsi ta osvita: poshuk vzaiemodii: zb. nauk. st.*, pp. 144-147 [In Ukrainian].
17. Stvoriuietsia suchasna systema pidvyschennia kvalifikatsii pratsivnykiv: komentari Departamentu komunikatsij vlady ta hromadskosti [Modern system of professional development of workers is being creating: Comments of the Department of Government and Public Communications of the Secretariat of the Cabinet of Ministers of Ukraine]. (n.d.). *Uriadovyy portal*. Retrieved from: http://kmu.gov.ua/control/ru/publish/article?art_id=43430170&cat_id=1225809 [in Ukrainian].
18. Strumilin, S.G. (1982). *Problemy jekonomiki truda* [Problems of labour economics]. Moscow: Nauka [In Russian].
19. Tkachenko, A.M. & Morschenok, T.S. (2008). *Stratehichni napriamy udoshkonalennia upravlinnia personalom* [Strategic directions of improvement of personnel management]. Zaporizhzhia: Vyd-vo Zaporizkoi derzh. inzhener. akad [in Ukrainian].
20. Yalovyj, H.A. (2015). Teoriia liudskoho kapitalu yak metodolohiia formuvannia innovatsiinoi systemy [Theory of human capital as a methodology for formation of an innovation system]. *Ekonomichnyj visnyk NTUU "KPI"*, 12 [In Ukrainian].
21. Becker, G.S. (1964). *Human capital*. New York: Columbia University Press [In English].
22. Europe 2020: Europe's growth strategy (n.d.). Retrieved from: http://epan2.antonistotita.gr/uploads/europe_2020explained.pdf [In English].
23. Sustaining human progress: reducing vulnerabilities and building resilience (2014). Human Development Report. Retrieved from: <http://hdr.undp.org/en> [In English].
24. Mincer, J. (1974). Schooling, experience and earnings. New York: National Bureau of Economic Research [In English].
25. Sarnovičs, A. (2010). Human resource development in public administration: a case of Latvia. *Human Resources Management & Ergonomics*, Vol. IV, 1, pp. 1-12. Retrieved from: https://frcatel.fri.uniza.sk/hrme/files/2010/2010_1_08.pdf [In English].
26. Smuda, M. (n.d.). Differences and similarities in human capital management in private and public sector organisation - case study from Poland. Retrieved from: www.magnanimitas.cz/ADALTA/0102/papers/A_smuda.pdf [In English].
27. Shultz, T. (1972). Human capital: policy issues and research opportunities. *Economic Research: Retrospect and Prospect*, 6, pp. 1-84 [In English].

Yukhymenko P.I., Paska I.M., Zahurskyi O.M. Economic approach to human capital formation in management system of rural areas

The purpose of the article to reveal problems of ensuring intellectualization of human capital in rural areas in context of administrative reform related to deregulation and power decentralization.

Research methods. To study an impact of human capital on effectiveness of rural areas we used systemic and evolutionary approaches requiring hierarchy of essential understanding of new public management, as well as conducting the holistic research with identification of various characteristics, direct and feedback relationships and dependencies that arise in the process of public administration for rural development.

Research results. Efficient realization of the existing economic intelligence of rural areas demands creating qualitative characteristics and preconditions for knowledge-based management at the national level. The role of human capital in processes of public management organization for innovative rural development in Ukraine was considered. Its characteristic features and place in the system of public administration were synthesized.

Elements of scientific novelty. Basic scientific principles for investing into human capital were revealed on the ground of financial and social aspects of management synthesis. It was proved that effective realization of the existing potential of rural areas requires creating qualitative characteristics and preconditions for knowledge of the basic management at the national level.

Practical significance. It has been proved that innovative rural development is a complex, systemic phenomenon demanding significant changes not only in the field of technology, but also in management and society as a whole. Refs.: 27.

Keywords: labour intellectualization; human capital; public administration; public union; rural areas; social investments.

Yukhymenko Petro Ivanovych - doctor of economic sciences, professor of the department of economics and economic theory, Bila Tserkva National Agrarian University (8/1, Soborna pl., Bila Tserkva)

E-mail: p0504684000@gmail.com

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0002-0677-1872>

Paska Ihor Mykolaiovych - doctor of economic sciences, professor of the department of public management and administration, Bila Tserkva National Agrarian University (8/1, Soborna pl., Bila Tserkva)

E-mail: paska.igor@ukr.net

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0003-4453-8905>

Zahurskyi Oleh Mykolaiovych - doctor of economic sciences, associate professor (docent), professor of the department of transport technologies and facilities in AIC, National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine (15, Heroiv Oborony st., Kyiv)

E-mail: zagurskiy_oleg@ukr.net

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0002-5407-8466>

Юхименко П.І., Пасха І.Н., Загурський О.Н. Экономический подход к формированию человеческого капитала в системе управления сельскими территориями

Цель статьи - обосновать роль человеческого капитала в системе управления сельскими территориями в условиях проведения административной реформы.

Методика исследования. Построена на системном и эволюционном подходах, которые требуют иерархичности понимания сути нового публичного менеджмента, а также предусматривают проведение исследования в целостности с выявлением различных характерных признаков, прямых и обратных связей и зависимостей.

Результаты исследования. Рассмотрено роль человеческого капитала в процессах организации публичного управления инновационного развития сельских территорий Украины. Выполнено обобщение его характерных черт и места в системе публичного управления.

Элементы научной новизны. Получили дальнейшее развитие теоретические положения относительно инновационного развития сельских территорий как комплексного, системного явления, что требует существенных изменений не только в сфере технологий, но и в управлении и социуме в целом.

Практическая значимость. Обосновано, что для эффективной реализации имеющегося потенциала сельских территорий необходимо формирование качественных характеристик и предпосылок знаниеориентированного менеджмента на государственном уровне. Библиогр.: 27.

Ключевые слова: интеллектуализация труда; человеческий капитал; публичное управление; публичный союз; сельские территории; социальные инвестиции.

Юхименко Пётр Иванович - доктор экономических наук, профессор кафедры экономики и экономической теории, Белоцерковский национальный аграрный университет (Киевская обл., г. Белая Церковь, Соборная пл., 8/1)

E-mail: p0504684000@gmail.com

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0002-0677-1872>

Пасха Игорь Николаевич - доктор экономических наук, профессор кафедры публичного управления и администрирования, Белоцерковский национальный аграрный университет (Киевская обл., г. Белая Церковь, Соборная пл., 8/1)

E-mail: paska.igor@ukr.net

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0003-4453-8905>

Загурський Олег Николаевич - доктор экономических наук, доцент, профессор кафедры транспортных технологий и средств в АПК, Национальный университет биоресурсов и природопользования Украины (г. Киев, ул. Героев Обороны, 15)

E-mail: zagurskiy_oleg@ukr.net

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0002-5407-8466>

Стаття надійшла до редакції 06.02.2019 р.

Фахове рецензування: 12.02.2019 р.

Бібліографічний опис для цитування:

Юхименко П. І., Пасха І. М., Загурський О. М. Економічний підхід щодо формування людського капіталу в системі управління сільськими територіями. *Економіка АПК*. 2019. № 3. С. 71 – 78.

*

Роль гендерного фактора на селі

Мета статті - обґрунтувати роль гендерного фактора в розвитку соціально-економічних відносин у сільській місцевості.

Методика дослідження. Застосовано методи аналізу, узагальнення та наукового порівняння. Саме період реформування аграрної економіки вимагає проведення глибокого аналізу життєвого потенціалу сільських людей, зважаючи на значні гендерні відмінності в їхньому житті. Важливість наукового підходу полягає в традиційних методах порівняння та використання економічної інформації, які відображають ситуацію, що склалася.

Результати дослідження. Обґрунтовано основні теоретичні та методологічні підходи до визначення гендерних проблем з метою вивчення та дослідження гендерних відносин, що суттєво підвищує роль гендерного фактора, зокрема в житті сільського населення.

Елементи наукової новизни. Розглянуто роль гендерного фактору з урахуванням порівняльної характеристики сімей за основними типами, аналізу гендерних відносин у родинах та соціально-психологічних особливостей цих стосунків.

Практична значущість. Виявлено сучасні проблеми та можливості пізнання впливу гендерного фактора на стан соціальних явищ на селі. Табл.: 1. Бібліогр.: 16.

Ключові слова: українське селянство; гендерний фактор; соціально-психологічні особливості стосунків; типи сімей; гендерна рівність; сфера зайнятості; тривалість життя.

Саблук Ганна Іванівна - старший науковий співробітник відділу соціально-економічного розвитку сільських територій, Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки» (м. Київ, вул. Героїв Оборони, 10)

E-mail: alexey@iae.kiev.ua

Постановка проблеми. Впровадження гендерних позицій є не лише питанням дотримання людських прав та соціальної справедливості. Це насамперед забезпечення рівноправного і стійкого людського розвитку, створення необхідних умов для самореалізації особистості.

Серед основних направляючих векторів збереження й розвитку життєвого і трудового потенціалів сільського населення гендерні проблеми в економічно-соціальній сфері села заслуговують на особливу увагу. Прикладом цього слугує соціальне становище жінки-селянки, бо саме гендер являє собою найважливішу складову життя людини. Залежно від того, як спрацьовує гендерний баланс на місцевому рівні, яку роль він виконує, так виглядатиме ситуація гендерної рівності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Протягом останніх років гостра проблема гендерних відносин є предметом вивчення сучасними вченими-економістами. Ці питання набувають особливої ваги у різних дискусіях та наукових працях. Дослідження продовжені в численних роботах таких вчених, як В.П. Агеєва [1], В.О. Зава-

левська [6], Т. Марценюк [8], О.П. Славкова [13], І. Суслова [15], К.І. Якуба [16] та інші.

Мета статті - обґрунтувати роль гендерного фактора в розвитку соціально-економічних відносин у сільській місцевості.

Виклад основних результатів дослідження. Прагнення досягти успішного вирішення всіх важливих питань щодо рівня життя на селі упирається насамперед у гендерний кут, оскільки питання гендерних відносин, гендерної рівності є невідкладним завданням суспільства. І тільки на досвіді самого життя, а не риторичним способом, вносяться ті позитивні зміни, яких чекає людство. Поглиблене вивчення взаємозв'язків між соціально-економічними та демографічними факторами на основі чутливості гендерних відносин суттєво підвищує роль гендерного фактора, його результативність.

Дослідження стану гендерного паритету розпочинається з аналізу відносин у сім'ї, ролі чоловіка і жінки в сімейному житті та соціально-психологічних особливостей стосунків між чоловіком і жінкою. Звідси вчені розрізняють два основних типи сімей, що характеризують характер цих відносин - тоталітарна (патріархальна) та демократична (партнерська) (табл.).

Характеристика сімей за основними типами

Патріархальна сім'я	Партнерська сім'я
1. Відсутність рівних прав усіх членів родини, особливо дітей	1. Рівні права і можливості для членів сім'ї
2. Наявність у сім'ї суворих правил, які мають примусовий характер	2. Гнучкі правила сімейного укладу
3. Кожному члену сім'ї відведено певну гендерну роль	3. Ролі, які виконують різні члени сім'ї визначаються не статтю, а бажанням, схильностями та талантами
4. Відсутність розподілу обов'язків, пов'язаних з життям сім'ї	4. Домашня робота та обов'язки розподіляються на справедливих засадах
5. Економічні «труднощі» не розподіляються між членами сім'ї	5. Розподіл економічної відповідальності
6. Відсутність поваги до особистого життя членів сім'ї	6. Повага до особистого життя членів сім'ї та інших людей
7. Конфлікти вирішуються за принципом: «один виграв - інший програв»	7. Конфлікти вирішуються мирним шляхом
8. Не всі члени сім'ї беруть участь у прийнятті рішень	8. Усі члени сім'ї беруть на себе відповідальність за проблеми, що постають
9. Батьківські обов'язки не розподілені	9. Батьківські обов'язки діляться порівну
10. Дисципліна підтримується за рахунок сили та приниження	10. Основою дисципліни є повага та довіра
11. Помилки не визнаються і пробащення за них не просять	11. Зроблені помилки визнаються
12. Почуття незахищеності від образливих і насильницьких дій	12. Усі члени сім'ї почувають себе в безпеці
13. Майже повністю відсутні сміх і радість, натомість є почуття страху	13. Сім'я - це джерело радості та щастя

Джерело: Гендерний розвиток в Україні. Реалії і перспективи. Київ : Навчальна книга, 2003.

Тоталітарні (патріархальні) стосунки між членами родини в деяких українських сім'ях збереглися навіть після проголошення незалежності країни і досі залишаються великою перешкодою для подолання гендерного насильства [1]. Сільська територія підвладна своїм природним законам, традиціям, звичаям, національним принципам і не так помітна гендерними відносинами на поверхні суспільства.

Раніше вважалося, що сім'ю треба відділити від власності, намагаючись таким чином встановити рівні права чоловіка і жінки. Жінок залучали до суспільно корисної праці, запрошували до активної участі і в навчанні, і у виробничих процесах. При цьому жінка не звільнялася від обов'язків обслуговування своєї сім'ї [1].

Згадана теорія має глибокі коріння. Так, ще в XVI ст. на Лівобережній Україні козаки (чоловіки) воювали і часто перебували поза домівкою, а їхні дружини виконували самостійно всю домашню роботу. Такий стереотип господарювання в родині передався і нинішньому поколінню жінок в Україні, де основний тягар робочої сили та основного вихователя дітей в сім'ї лягли на плечі жінки [1].

З огляду на особливості впливу гендеру в житті українського селянства дослідження цих питань видаються нині дуже актуальними. Сільська місцевість України враховує кожен третю жінку від усього населення, а це близько 7,5 млн осіб, які обмежені багатьма благами цивілізації, але наділені цілим рядом специфічних проблем [14]. Це жінки, які потребують уваги не лише від держави, а й від суспільства в цілому.

Як одне з основних досягнень слід вказати створення нормативно-правової бази з питань гендерної рівності. У нашій країні відзначаються швидкі темпи розвитку гендерного законодавства.

Головним нормативно-правовим актом України, що спрямований на реалізацію рівних прав і можливостей жінками і чоловіками, є Конституція України, прийнята 28 червня 1996 року. Нині цей день - державне свято. Стаття 24 Конституції України гарантує: «Громадяни мають рівні конституційні права і свободи та є рівними перед законом... Рівність прав жінки і чоловіка забезпечується: наданням жінкам рівних з чоловіками можливостей у громадсько-політичній і культурній діяльності, у здобутті освіти

і професійній підготовці, у праці та винагороді за неї; спеціальними заходами щодо охорони праці і здоров'я жінок, встановленням пенсійних пільг; створенням умов, які дають жінкам можливість поєднувати працю з материнством; правовим захистом, матеріальною і моральною підтримкою материнства і дитинства, включаючи надання оплачуваних відпусток та інших пільг вагітним жінкам і матерям» [7].

У цій же статті зазначено: «Не може бути привілеїв чи обмежень за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, стратегічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками».

Матеріали першої Стратегії гендерної рівності Ради Європи на 2014-2017 рр. лягли доробком в основу нової стратегії. Цей документ враховує як нинішню економічну ситуацію, так і політичний вплив Ради Європи, зокрема основні пріоритети організації. Наголошено на цілях Ради Європи з питань гендерної рівності на 2018-2023 роки, визначено заходи, необхідні для досягнення кращих результатів. До проблем віднесено зміцнення інституційних механізмів гендерної рівності на національному та місцевому рівнях і наявність ресурсів на всіх рівнях, що є важливими, а тому визначатиметься майбутній прогрес із метою поліпшення гендерної рівності на місцях [14].

У новій стратегії визнають важливість подолання постійних гендерних прогалів у сфері зайнятості, оплати праці, бідності, пенсій і незбалансованої частки домашніх обов'язків, оскільки такі питання становлять ключові фактори економічної незалежності жінок. Саме розширення економічних прав збільшує доступ жінок до економічних ресурсів і можливостей, зокрема до роботи, послуг, майна та навичок, що буде примножувати їхній внесок в економічний розвиток та зростання.

Проте нині в Україні найбільшої гостроти набуває проблема демографічної ситуації і на державному рівні це відбивається на завданнях, визначених у ряді програмних документів стосовно обрання пріоритетної тенденції в розвитку сімейної політики. Сучасний демографічний стан населення характеризується тенденцією скорочення чисельності населення України, його економічної частини та питомої ваги зайнятості населення [8].

Аналізуючи ситуацію, що склалася на селі, необхідно зазначити про тенденцію до зменшення чисельності населення. Так, за 2017 р. сільське населення зменшилося на 86,8 тис. осіб. Звичайно, на зміни цього показника суттєво впливають як природний, так і механічний його рух, зумовлений умовами праці та наявним побутом. У сільській місцевості на 1000 осіб чоловічої статі припадає 1112 жінок [9].

Україна належить до групи країн, в яких помітні темпи скорочення населення. Основні причини постійної депопуляції: населення старіє, а народжуваність зменшується. Найбільша чисельність населення в Україні зафіксована в 1993 р. - 52,2 млн осіб, тоді як на початок 2018 р. чисельність населення України зменшилося до 42,4 млн осіб.

Для вікового складу українського населення характерний регресивний тип демографічної структури (низхідний), в якому висока частка людей похилого віку та низька - дітей. Питома вага жінок у співвідношенні до чоловіків становить 54% [8]. Чисельна перевага «жінок над чоловіками» спостерігається із 35 років та з віком зростає, однак у сільському регіоні - із 49 років. Це вияв дії багатьох факторів - як демографічних, так і історичних та соціально-економічних. Як зазначають фахівці, вивчаючи первинні історичні та біологічні відмінності між чоловіками і жінками, саме ці матеріали визначають різницю у середній тривалості життя. Так, жіночий організм більш консервативний і стабільний, більш орієнтований на самозбереження, тому різниця з чоловіками у 3-5 років вважається нормою, на яку немає впливу ззовні. Проте цей розрив збільшується з ряду соціальних причин, зокрема стресу, перевантаження, різного виду екстриму, притаманного чоловікам. Наразі у чоловіків продуктивного віку показники смертності у 3-4 рази вищі, ніж у жінок. Сільська місцевість характеризується вищою смертністю: 17,3 померлих на 1000 осіб проти 13,0 у міських [13].

Середня очікувана тривалість життя при народженні у 2017 р. чоловіків була 67,02, для жінок - 76,78 років, тобто середня тривалість життя чоловіків менша за тривалість життя жінок [8].

В усіх періодах людського віку жіноцтву притаманне триваліше життя порівняно з чоловіками, тому в старості залишається більша частина жінок. Це одна з найсерйоз-

ніших проблем охорони здоров'я в Україні, яка потребує належної уваги [9].

Розширення прав і можливостей жінок та дівчат у сільській місцевості та дотримання їхніх прав людини і гендерної рівності є фактором не тільки добробуту окремих осіб, родин та сільських громад, а й загальної економічної ефективності, враховуючи значну частку жінок серед працівників сільського господарства України.

За статистичними даними жінки та дівчата у сільській місцевості зазнають дискримінації щодо доступу в процесах прийняття рішень, місць прикладання праці, охорони здоров'я та освіти, а також базових послуг. Так, 48% сільських жінок не мають доступу до медичних послуг, 36% жінок села не беруть участі в прийнятті рішень у своїх громадах, 67% не мають вдома доступу до мережі Інтернет [11].

Занепокоєння з приводу становища жінок у сільській місцевості виявляють і такі структури, як Комітет з ліквідації всіх форм дискримінації щодо жінок (КЛДЖ), Рамкова програма партнерства між Урядом України та Організацією Об'єднаних Націй (2018-2022 рр.), Структура Організації Об'єднаних Націй з гендерної рівності жінок (ООН жінки) в Україні, Управління Верховного комісара ООН з прав людини Об'єднаних Націй (ЮНФПФ), Міжнародна організація з міграції (МОМ) та інші.

Сьогодні держава мусить повернутись обличчям до сільських людей, адже кожний напрям, здатний відобразити гендерну проблему, важливий, а тим паче відстоювати пріоритети та інтереси обох статей - чоловіка і жінки. Для цього треба усвідомити, що насправді турбує сільських людей. У чому іще полягає гендерна дискримінація?

Йдеться насамперед про неоднакове поводження з людьми, яке повністю чи частково спричинене гендером. Цей розрив проявляється у багатьох сферах, включаючи освіту, можливості ринку праці, представленість у політиці, платні за рівноцінну роботу.

Звичайно, офіційно на законодавчому рівні гендерну дискримінацію заборонено, що зазначалося вище. Навіть Угода про асоціацію між Україною та ЄС містить статтю про гендерну рівність в економічному житті, яка декларує забезпечення рівних можливостей для чоловіків і жінок у сфері зайнятості, освіти та навчання, економічної та суспіль-

ної діяльності, а також у процесі ухвалення рішень [13].

Проте в реальному сільському житті зберігається доволі консервативне та стереотипне сприйняття жінок і чоловіків, їх можливостей та ролей, які не дозволяють повною мірою реалізувати ту гендерну рівність, яка пропонується у вищезгаданих документах.

Досягти прогресу в гендерному балансі до 2015 р. і тим самим уможливити забезпеченість реальної рівності прав та можливостей жінок і чоловіків у суспільному житті України взяла зобов'язання ще у вересні 2000 р. на Саміті ООН з нагоди вступу в нове тисячоліття. Цими зобов'язаннями накреслювалися життєво важливі цілі, а саме: подолання бідності, забезпечення рівних можливостей отримання належної освіти, створення умов, що відповідають здоровому довіллю, зменшення поширеності інфекційних хвороб, де центральним суспільним злом є ВІЛ/СНІД. Ці конкретні ключові цілі відомі як Цілі розвитку тисячоліття (ЦРТ) [4].

Стосовно досягнення зазначених завдань (цілей) однією з проблем залишається питання гендерної рівності в забезпеченні гендерного співвідношення у представницьких органах влади. При цьому уряд країни намагався і намагається нині застосовувати реалістичний поміркований підхід у встановленні представництва жінок і чоловіків на рівні показника 30/70, а в органах влади найнижчого рівня (міські та сільські ради) досягнення цього показника 50/50. Це пояснюється тим, що жінки вносять у політику важливі нові теорії, які конкретно стосуються соціального сектору суспільства, зокрема, з розширенням економічних і соціальних прав жінок та зростанням їх частки у вищих ешелонах влади знижується рівень корупції.

Як свідчать результати гендерного моніторингу місцевих виборів 2015 р., у 22 обласних радах кількість жінок-депутатів склала 15%, у міських радах - 18,1%. Найбільший рівень представництва жінок виявився у Сумській області (21,9%), найменший - в Одеській облрад (9,5%), де серед 84 депутатів лише 8 жінок.

За результатами парламентських виборів 2014 р. прийнята законодавча квота 30% не дала очікуваних результатів, адже до парламенту України потрапили тільки 12,5% жінок. У середньому в світі жінки займають 22% місць у національних парламентах.

Ситуація у представництві жіночої статі в очолюванні посад мерів міст обласного та районного значення така: у 144 містах обласного значення мерами стали тільки 8 жінок, а у містах районного значення було обрано 146 мерів, із них 14 жінок. По селищних радах на виборах із 394 голів селищних рад перемогли 76 жінок (19,3%), а сільські ради очолили 2256 жінок (32,1%) із 7029 сільрад. Тобто, тільки на рівні сільрад жінкам вдалося подолати 30-відсоткову виборчу квоту [11].

Відносно найвищих посад у керівництві держави, то нині за жінками показник 12,5%. На 24 міністри припадає три жінки, а серед заступників віце-прем'єр-міністрів і міністрів жінки становлять 26,5%. Серед керівників областей відома лише одна жінка - голова Харківської облдержадміністрації Юлія Світлична [12].

Про стан гендерної рівності в Україні свідчать наступні дані:

- 61 місце із 144 країн, представлених у «Індексі гендерного розриву» [13];
- 116 місце із 144 країн за кількістю представлених жінок у парламенті;
- 12% жінок-депутатів у Верховній Раді України (середньосвітовий показник складає 22%);
- 40% жінок займають керівні посади вищого рівня;
- 53% жінок серед приватних підприємців;
- 173 тис. жінок безробітних станом на липень 2018 року.

На сьогодні децентралізація та створення об'єднаних територіальних громад, як правило, виявляє старі позиції щодо підвищення шансів жінок зайняти керівні позиції, адже для цього слід акумулювати немалі ресурси та подолати величезний пласт стереотипів. Потрібно створювати сприятливий мікроклімат для тих сільських жінок, які готові і можуть взяти на себе повну відповідальність.

Жінкам села важливо реалізувати себе у професійній сфері. Не допомагає в цьому і соціальна інфраструктура, оскільки мережа дитячих установ (садків, ясел) вкрай бідна і поєднувати роботу з материнством практично немає змоги. Жінка таким чином втрачає шанси на саморозвиток та реалізацію, а потерпає від цього не тільки вона сама, а й громада.

На жаль, на сільських жінок роками не звертали уваги та не вважали за потрібне

формувати державну політику для їх підтримки. Не любити село, сільських людей - це означає не любити свою державу, її територію, адже без сільських просторів немає України.

Найбільш поширена сфера - це порушення трудових прав жінок при прийнятті на роботу, звільненні або скороченні штату, при наданні відпусток по догляду за дитиною тощо. Дані ГО «Трудові ініціативи» стверджують, що жінки затримуються на посадах середньої ланки досить довго, бо пробитися та влаштуватися на керівні посади їм досить складно навіть за наявності найвищого рівня знань та досвіду [13].

Проблема нерівності в заробітній платі між жінками і чоловіками у сільській місцевості має загальноукраїнський характер і проявляється особливо рельєфно. Розрив перевищує 15%. Крім роботи за місцем проживання, якщо таке можливе, жінка веде ще й присадибне господарство, виконує всю хатню роботу, яка не оплачується і часто у суспільній свідомості сприймається як обов'язкова. На це жінка витрачає часу на 36% більше за чоловіка [15].

Окремою темою дослідження є питання домашнього насильства, тим паче, коли в селі панує стереотип, за яким факти насильства є приватною справою у сім'ї і відповідають за них двоє осіб - і чоловік, і жінка. За даними Фонду народонаселення ООН сільське жіноцтво більш вразливе до агресії, а 55% жертв ніколи не зверталися у відповідні органи. Для них набагато важливіше фактор громадського осуду, який суттєво впливає на поведінку сільської жінки.

Президент України Петро Порошенко 6 грудня 2018 р. підписав ухвалений парламентом Закон «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України з метою реалізації положень Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами». Тепер у цих положеннях закону головне те, що насильство в сім'ї криміналізовано [10].

До Кримінального кодексу введено спеціальну статтю 126, де: «домашнє насильство, тобто умисне систематичне вчинення фізичного, психологічного або економічного насильства щодо подружжя чи колишнього подружжя або іншої особи, з якою винний перебуває (перебував) у сімейних або близьких відношеннях, що призводить до фізич-

них або психологічних страждань, розладів здоров'я, втрати працездатності, емоційної залежності або погіршення якості життя потерпілої особи, - карається громадськими роботами на строк від ста п'ятдесяти до двохсот сорока годин, або арештом на строк до шести місяців, або обмеженням волі до п'яти років, або позбавленням волі на строк до двох років».

Таким чином, відповідно до Стамбульської Конвенції, яку Україна підписала, українські закони частково ратифікуються. Ухвалені минулого року зміни до законодавства щодо протидії насильству, як домашньому, так і сексуальному повністю набувають чинності з 11 січня 2019 року. За новим законом кривдник притягується до відповідальності не тільки за фізичне насильство, що визначається як злочин, а й передбачає факти навіть психологічного та економічного насильства. При цьому об'єднанням цих дій є те, що вони здійснюються щодо особи без її згоди. Сюди відноситься запровадження відповідальності за травмування статевих органів, за примушування до шлюбу, за незаконне проведення абортів або стерилізації (особою, що не має медичної освіти).

Висновки. Як доведено світовим розвитком, серед основних показників економічного і соціального прогресу суспільства виокремлюється потенціал самої людини, творця життя на землі, а звідси - задоволення потреб для її існування створенням належних життєвих умов. Тож з появою людини, з розвитком людського суспільства виникли гендерні відносини, поширення вивчення яких набуло сили від початку 90-х років ХХ ст.

Саме гендерний фактор розкриває можливості пізнання всіх соціальних явищ, які можуть відбуватися в суспільстві. Нині гендерні наукові дослідження набувають все більшої ваги в усьому світі.

За період незалежності України в більшості областей працюють центри гендерних досліджень, які характеризуються різноманітністю обраних наукових пріоритетів.

У 2011 р. Київським інститутом гендерних досліджень створено Українську гендерну мережу, метою якої є спільне поле для професійного спілкування: українських академічних дослідників гендеру, практикуючих експертів та аналітиків, гендерних дослідників з-поза меж України, для яких українська ситуація слугує предметом фа-

хового вивчення. При цьому важливі статистичні дані розділені за статтю і за територіальним поділом. Саме гендерна статистика дала можливість зосередити увагу на різниці між жінками і чоловіками у найважливіших сферах життя, а саме:

1. Немає рівної участі жінок і чоловіків у прийнятті рішень щодо розвитку суспільства. Закономірно, що логіка міркувань залежить від того, про яку статтю йдеться, адже ставлення до гендерного питання - тривалий процес.

2. У жінок і чоловіків різні кола обов'язків, різна участь у видах економічної діяльності. При однаковій посаді - різні заробітні плати (у жінок менша). На різних етапах життя жінки і чоловіки відчувають неоднаковий вплив безробіття. І хоча частка жінок із вищою освітою перевищує таку чоловіків, однак цей критерій не виступає для жінок достатньою умовою для отримання високооплачуваної роботи.

3. Для жінок і чоловіків характерний різний спосіб життя і різні потреби щодо охорони здоров'я. Загрози, які впливають на здоров'я жінок, більшою мірою пов'язані з народженням дітей та вагітністю. Проте тривалість життя чоловіків у середньому на 10 років менша, ніж тривалість життя жінок.

4. Боротьба з насильством. За даними статистики чоловіки частіше стають жертвами кримінальних злочинів, зокрема вбивств і вуличного насильства, тоді як жінки - жертвами злочинів, скоєних на сексуальному ґрунті, або вимушеній проституції.

Зазначені раніше нововведення у законодавство в цьому році покликані захистити не тільки жінок, а й усі вразливі до такого впливу групи - дітей, літніх людей. Адже кожна сільська жінка розраховує на активне долучення парламентарів перетворити українське законодавство, нормативно-правову базу та практику на місцях на більш гендерно чутливі. На це сподіваються мільйони українок, які живуть у селах і потребують уваги та підтримки від суспільства і держави.

Саме гендерний підхід дає реальну оцінку наслідкам існуючої до останнього часу парадигми соціально-економічного розвитку всього суспільства, а також змін на покращення системи соціальної диференціації і нерівності за ознаками статі при здійсненні переходу до сталого розвитку.

Список бібліографічних посилань

1. Агеева В.П., Близнюк В.В., Голованенко І.О. Основи теорії гендеру. Київ : «К.І.С.», 2004. 536 с.
2. Гендерна рівність і розвиток: Погляд у контексті європейської стратегії України. Київ : Заповіт, 2016. 244 с.
3. Гендерна рівність: чи існує вона в Україні та для чоловіка потрібна. URL : https://24tv.ua/genderna_rivnist_chi_isnuye_vona_v_ukrayini_ta_dlya_chogo_vona_potribna_n102743.
4. Гендерний розвиток в Україні: Реалії і перспективи / ПРООН. Київ : Логос, 2003. 103 с.
5. Жінки та дівчата в сільській місцевості. UNITED NATIONS UKRAINE, Група ООН з гендерних питань.
6. Завалевська В. О. Гендерна політика: проблеми та напрями їх вирішення. Київ : Український науково-дослідний інститут продуктивності агропромислового комплексу. URL : http://www.nbu.gov.ua/old_jrn/Soc_Gum/Pav/2012_22/22-02.pdf.
7. Конституція України від 28 червня 1996 року. URL : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>.
8. Марценюк Т. Становище сільських жінок в Україні: актуальність подвійних нерівностей. URL : <http://www.KRONA.ORG.UA>.
9. Населення України за 2017 рік. Демограф. щорічник. Київ : Державна служба статистики України, 2018. 134 с.
10. Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України з метою реалізації положень Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами : Закон України від 6 грудня 2017 року № 2227-VIII. Відомості Верховної Ради (ВВР). 2018. № 5. Ст. 34.
11. Про затвердження Державної програми забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків на період до 2016 року : Постанова Кабінету Міністрів України від 26 вересня 2013 р. URL : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/717-2013-%D0%BF>.
12. Скільки жінок серед нардепів, міністрів, мерів та голів сілрад. URL : <https://www.slovoidilo.ua/2018/03/08/infografika/polityka/skilky-zhinok-sered-nardepiv-ministriv-meriv-ta-holiv-silrad>.
13. Славкова О. П. Розвиток сільських територій: теорія, методологія, практика : монографія. Суми, 2010. 330 с.
14. Стратегія гендерної рівності Ради Європи на 2018-2023 роки. URL : <https://rm.coe.int/prems-041318-gbr-gender-equality-strategy-2023-ukr-new2/16808b35a4>.
15. Суслова І. Жінки, яких не помічають - блог - політичні новини України / обозреватель. URL : <https://www.obozrevatel.com/ukr/politics/zhinki-yakih-ne-pomichayut.htm>.
16. Якуба К. І. Життєвий і трудовий потенціал сільського населення України. Теорія, методологія, практика : монографія. Київ : ННЦ ІАЕ, 2007. 362 с.

References

1. Ahieieva, V.P., Blyzniuk, V.V. & Holovanenko, I.O. (2004). *Osnovy teorii henderu [Fundamentals of the theory of gender]*. Kyiv: "K.I.S." [In Ukrainian].
2. *Henderna rivnist i rozvytok: Pohliad u konteksti yevropeiskoi stratehii Ukrainy [Gender equality and development: A perspective in the context of Ukraine's European strategy]*. (2016). Kyiv: Zapovit [In Ukrainian].
3. *Henderna rivnist: chy isnuie vona v Ukraini ta dlia cholovika potribna [Gender equality: whether it exists in Ukraine and is necessary for a man]*. (n.d.). Retrieved from: https://24tv.ua/genderna_rivnist_chi_isnuye_vona_v_ukrayini_ta_dlya_chogo_vona_potribna_n102743 [In Ukrainian].
4. *Hendernyi rozvytok v Ukraini: Realii i perspektivy [Gender development in Ukraine: realities and prospects]*. (2003). Kyiv: Lohos [In Ukrainian].
5. *Zhinky ta divchata v silskii mistseivosti [Women and girls in the countryside]*. (n.d.). *United Nations Ukraine, Hrupa OON z hendernykh pytan [In Ukrainian]*.
6. Zavalivska, V.O. (2012). *Henderna polityka: problemy ta napriamy yikh vyrishennia [Gender policy: problems and directions of their solution]*. Kyiv: Ukrainyskyi naukovo-doslidnyi instytut produktyvnosti ahropromyslovoho kompleksu. Retrieved from: http://www.nbu.gov.ua/old_jrn/Soc_Gum/Pav/2012_22/22-02.pdf [In Ukrainian].
7. *Konstitutsiia Ukrainy vid 28 chervnia 1996 roku [Constitution of Ukraine dated 28.06.1996]*. Retrieved from: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> [In Ukrainian].
8. Martseniuk, T. (n.d.). *Stanovyshe silskykh zhinok v Ukraini: aktualnist podviinykh nerivnostei [Situation of rural women in Ukraine: actuality of double inequalities]*. (n.d.). Retrieved from: <http://www.krona.org.ua> [In Ukrainian].
9. *Naseleattia Ukrainy za 2017 rik. Demohraf. shchorichnyk [Population of Ukraine in 2017. Demographer yearbook]*. (2018). Kyiv: Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy [In Ukrainian].
10. *Pro vnesennia zmin do Kryminalnoho ta Kryminalnoho protsesualnoho kodeksiv Ukrainy z metoiu realizatsii polozhen Konventsii Rady Yevropy pro zapobihannia nasylstvu stosovno zhinok i domashnomu nasylstvu ta borotbu z tsymy yavyschamy : Zakon Ukrainy vid 6 hrudnia 2017 roku № 2227-VIII [On amendments to the Criminal and Criminal Procedural Codes of Ukraine in order to implement provisions of the Council of Europe Convention On the prevention of violence against women and domestic violence and fight against these phenomena: Law of Ukraine dated 6.12.2017, No. 2227-VIII]*. (2018). *Vidomosti Verkhovnoi Rady (VVR)*, 5, p. 34 [In Ukrainian].
11. *Pro zatverdzhennia Derzhavnoi prohramy zabezpechennia rivnykh prav ta mozhlyvostei zhinok i cholovikiv na period do 2016 roku : Postanova Kabinetu ministriv Ukrainy vid 26 veresnia 2013 r. [On approval of the state program for equal rights and opportunities for women and men for the period up to 2016: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated 26.09.2013]*. Retrieved from: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/717-2013-%D0%BF> [In Ukrainian].
12. *Skilky zhinok sered nardepiv, ministriv, meriv ta holiv silrad [How many women are among people's deputies, ministers, mayors and heads of village councils]*. (2018). Retrieved from: <https://www.slovoidilo.ua/2018/03/08/infografika/polityka/skilky-zhinok-sered-nardepiv-ministriv-meriv-ta-holiv-silrad> [In Ukrainian].
13. Slavkova, O.P. (2010). *Rozvytok silskykh terytorii: teoriia, metodolohiia, praktyka : monohrafiia [Rural development: theory, methodology, practice: monograph]*. Sumy [In Ukrainian].
14. *Stratehiia hendernoii rivnosti rady Yevropy na 2018-2023 roky [Gender equality strategy for Europe 2018-2023]*. (n.d.). Retrieved from: <https://rm.coe.int/prems-041318-gbr-gender-equality-strategy-2023-ukr-new2/16808b35a4> [In Ukrainian].
15. Suslova, I. (n.d.). *Zhinky, yakykh ne pomichaiut - bloh - politychni novyny Ukrainy [Women who do not notice - blog - political news of Ukraine]*. (n.d.). *Obozrevatel*. Retrieved from: <https://www.obozrevatel.com/ukr/politics/zhinki-yakih-ne-pomichayut.htm> [In Ukrainian].

16. Yakuba, K.I. (2007). *Zhyttievyi i trudovyi potentsial silskoho naselennia Ukrainy. Teoriia, metodolohiia, praktyka : monohrafiia* [Life and labor potential of the rural population of Ukraine. Theory, methodology, practice: monograph]. Kyiv: NNTs IAE [In Ukrainian].

Sabluk H.I. Role of the gender factor in the countryside

The purpose of the article is to substantiate a role of the gender factor in development of socio-economic relations in rural areas.

Research methods. During the research process were used the following scientific methods: analysis, generalization and scientific comparison. The period of the agrarian economy reform requires analysis of the living potential of rural people, given the significant gender differences in their lives. Importance of the scientific approach lies in traditional methods of comparing and using economic information that reflects the current situation.

Research results. Basic theoretical and methodological approaches to a definition of gender problems for a purpose of studying and researching gender relations were substantiated, the results substantially increase role of the gender factor in particular in life of the rural population. Gender equality is currently one of the main problems in ensuring social life development, and a step towards gender justice increases the problem of correct attitude to a person. A number of normative legal documents, which are aimed at realization of equal rights and opportunities by women and men in the country, were presented, as well as factors influencing the present demographic status of the population were emphasized. Expansion of economic rights increases women's access to economic resources and opportunities, which will increase their contribution to economic development and growth of settlements.

Elements of scientific novelty. Comparative characteristics of families according to the main types, which provide an analysis of gender relations in families and emphasize socio-psychological peculiarities of these relations, were considered. It is necessary to determine a family as an institution that has certain tasks necessary for achieving a goal and its implementation (normative relations, cultural values, socialization, etc.). Family institution creates a whole system of interdependent relationships between men and women at high level of communication, passing through certain changes, caused by many circumstances of the economic and cultural nature of life.

Practical significance. Present problems and possibilities of knowing an influence of the gender factor on state of social phenomena in the countryside were revealed. Gender discrimination is expressed mainly in different rural life areas, including education, labor market opportunities, salaries, etc. Particular attention was given to situation of women representation in power authorities, and data of a state of gender equality in Ukraine among other world countries was shown. Tabl.: 1. Refs.: 16.

Keywords: Ukrainian peasantry; gender factor; socio-psychological peculiarities of relationships; types of families; gender equality; sphere of employment; lifetime.

Sabluk Hanna Ivanivna - senior research fellow of the department of social and economic development of rural territories, National Scientific Centre "Institute of Agrarian Economics" (10, Heroiv Oborony st., Kyiv)
E-mail: alexey@iae.kiev.ua

Саблук А.И. Роль гендерного фактора на селе

Цель статьи - обосновать роль гендерного фактора в развитии социально-экономических отношений в сельской местности.

Методика исследования. Применены методы анализа, обобщения и научного сравнения. Именно период реформирования аграрной экономики требует проведения глубокого анализа жизненного потенциала сельских людей, несмотря на значительные различия в их жизни. Важность научного подхода заключается в традиционных методах сравнения и использования экономической информации, отражающие ситуацию.

Результаты исследования. Обоснованы основные теоретические и методологические подходы к определению гендерных проблем с целью изучения и исследования гендерных отношений, что существенно повышает роль гендерного фактора, в частности в жизни сельского населения.

Элементы научной новизны. Рассмотрена роль гендерного фактора с учётом сравнительной характеристики семей по основным типам, анализа гендерных отношений в семьях и социально-психологических особенностей этих отношений.

Практическая значимость. Выявлены современные проблемы и возможности познания влияния гендерного фактора на состояние социальных явлений на селе. Табл.: 1. Библиогр.: 16.

Ключевые слова: украинское крестьянство; гендерный фактор; социально-психологические особенности отношений; типы семей; гендерное равенство; сфера занятости; продолжительность жизни.

Саблук Анна Ивановна - старший научный сотрудник отдела социально-экономического развития сельских территорий, Национальный научный центр «Институт аграрной экономики» (г. Киев, ул. Героев Обороны, 10)
E-mail: alexey@iae.kiev.ua

Стаття надійшла до редакції 19.02.2019 р.

Фахове рецензування: 26.02.2019 р.

Бібліографічний опис для цитування:

Саблук Г. І. Роль гендерного фактора на селі. *Економіка АПК*. 2019. № 3. С. 79 — 86.

* * *

УДК 33:338.436:316.422.44:332.143

JEL Classification: Q11, Q13

DOI: <https://doi.org/10.32317/2221-1055.201903087>

**Л.В. ЗАБУРАННА, доктор економічних наук, професор
Ю.О. ЯРМОЛЕНКО, кандидат економічних наук**

Потенціал провадження платформи агроцифрової кооперації для конвергенції регіонів у процесі сталого розвитку

***Мета статті** – дослідити потенціал регіонів для провадження конвергенційної платформи агроцифрової кооперації в процесі сталого розвитку.*

***Методика дослідження.** Використано методи аналізу і синтезу, теоретичного узагальнення, абстрактно-логічний метод, зокрема прийоми індукції та дедукції (при уточненні категоріально-понятійного апарату дослідження), когнітивного моделювання (при визначенні основних сфер агроцифрової платформи та їх взаємодії). Для обробки статистичної інформації та економіко-математичного моделювання застосовано сучасне комп'ютерне програмне забезпечення. За основною гіпотезою дослідження, запропоновану платформу агроцифрової кооперації для конвергенції регіонів необхідно поділити на чотири умовні сфери, регіони України – на три умовні кластери.*

***Результати дослідження.** У процесі дослідження виділено та проаналізовано основні складові, їх сукупний вплив та взаємодію у процесі агропромислового виробництва на регіональному рівні. Обрані показники розподілено на чотири окремих сфери сталого розвитку: «ресурсне забезпечення», «виробнича діяльність», «соціальний розвиток», «екологічний стан».*

***Елементи наукової новизни.** Представлено авторську концепцію агроцифрової кооперації, яка, на відміну від наявних, враховує особливості взаємодії у системі чинників агропромислового виробництва на регіональному рівні та передбачає формування чотирьох окремих сфер сталого розвитку.*

***Практична значущість.** Діяльність агроцифрової платформи стане базисом підвищення вартості та іміджу бренду «Зроблено в Україні», що неможливо без відповідності всіх без винятку виробників високим стандартам якості продукції та ведення бізнесу. Впровадження платформи агроцифрової кооперації, з одного боку, дає змогу розширити експортні ринки для вітчизняних агропромислових товарів, тоді як з іншого – успішно конкурувати на внутрішньому ринку з компаніями-імпортерами. Табл.: 1. Рис.: 4. Бібліогр.: 14.*

***Ключові слова:** платформа агроцифрової кооперації; сфери сталого розвитку; агропромислове виробництво; потенціал; міжрегіональні об'єднання; кластери.*

Забуранна Леся Валентинівна – доктор економічних наук, професор, професор кафедри менеджменту ім. проф. Й.С. Завадського, Національний університет біоресурсів і природокористування України (м. Київ, вул. Героїв Оборони, 15)

E-mail: zaburannal@gmail.com

Ярмоленко Юлія Олександрівна – кандидат економічних наук, доцент кафедри маркетингу, Академія праці, соціальних відносин і туризму (м. Київ, вул. Кільцева дорога, 3-А)

E-mail: yarmolenko_y@ukr.net

Постановка проблеми. Особливості трансформації соціально-економічних систем та всесвітня глобалізація демонструють, що науковий підхід до забезпечення сталого розвитку повинен постійно еволюціонувати. Зважаючи на це, в умовах розвитку агропромислового комплексу на основі інноваційних технологій постає питання пошуку оптимальних форм регіональної кооперації, зокрема й цифрової.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження питання регіонального розвитку знайшло своє відображення у численних наукових працях. Сучасні теорії регіонального розвитку умовно можливо поділити на два типи: дивергентні (поляризовані) та конвергентні – сформовані на засадах неокласичних теорій.

На вітчизняних теренах увага до проблеми зумовлюється неоднорідним розвитком територій, що істотним чином впливає на здатність регіонів до акумуляції ресурсів для забезпечення сталого розвитку. Науков-

© Л.В. Забуранна, Ю.О. Ярмоленко, 2019

ці наполягають, що в подібних умовах особливого значення набуває впровадження інноваційних управлінських рішень, заснованих на сучасних інформаційно-комунікаційних технологіях. При цьому можливості трансферу подібних інновацій істотно розширюються з появою інформаційно-мережевої економіки [2, 11], феномен якої отримав назву «цифрова економіка». Саме в цих умовах формуються принципово нові організаційно-економічні механізми, що дають можливість використовувати стратегії цифрової кооперації. Вони дозволяють здійснювати конвергенцію різноманітних екосистем: корпорацій, регіонів, держав [7]. Разом із тим новітні цифрові платформи та глобальні мережі контрактів можуть ефективно поєднувати науковий потенціал з потенціалом бізнесу й освіти [13].

Водночас використання можливостей сучасних технологій в аграрній конвергенції регіонів зводиться до дослідження лише окремих проблем, яке здійснюється тільки сільськогосподарськими асоціаціями, відомствами і союзами. При цьому деякі питання, передусім вивчення потенціалу окремих регіонів та їх можливостей у процесі конвергенції, залишаються практично невивченими.

Мета статті - дослідити потенціал регіонів для провадження конвергенційної платформи агроцифрової кооперації в процесі сталого розвитку.

Методологія дослідження. Використано методи аналізу і синтезу, теоретичного узагальнення, абстрактно-логічний метод, зокрема прийоми індукції та дедукції (при уточненні категоріально-понятійного апарату дослідження), когнітивного моделювання (при визначенні основних сфер агроцифрової платформи та їх взаємодії). Для обробки статистичної інформації та економікоматематичного моделювання застосовано сучасне комп'ютерне програмне забезпечення. За основною гіпотезою дослідження запропоновану платформу агроцифрової кооперації для конвергенції регіонів необхідно поділити на чотири умовні сфери, регіони України - на три умовні кластери.

Виклад основних результатів дослідження. Актуальним питанням виступає подолання регіональних диспропорцій, структурних дисбалансів, а також урахування кластерних особливостей сталого розвитку через використання потенціалу агроцифро-

вої платформи. Платформа агроцифрової кооперації виявляє прямий чи опосередкований вплив на всі показники, які характеризують визначені сфери сталого розвитку.

При цьому в агропромисловому комплексі потреба у ресурсах переважає можливості окремих агентів, що спонукає до об'єднання з іншими провайдерами, постачальниками або споживачами з метою мінімізації ризиків та подальшого розвитку [12].

Так, серед показників сфери ресурсного забезпечення (нормативна грошова оцінка ріллі та перелогів, чисельність працівників на 100 га сільськогосподарських угідь, умовне поголів'я; капітальні інвестиції; виробничі витрати; наявність енергетичних потужностей) кожен показник підлягає позитивному коригуванню в межах діяльності агроцифрової платформи.

Вплив діяльності агроцифрової платформи на чисельність працівників двосторонній. З одного боку, цифровізація агровиробництва, в тому числі з використанням можливостей цифрових платформи, слугує інструментом скорочення традиційної зайнятості у сільській місцевості, але одночасно виступає фактором створення принципово нових робочих місць, які більш продуктивні та високооплачувані. У підсумку збільшення кількості високотехнологічних зайнятих за рахунок діяльності платформи сприятиме розширенню ресурсної бази сталого розвитку.

Прямо та опосередковано низка блоків агроцифрової платформи впливають на поголів'я худоби та птиці. Це й блок агроосвіти, пошуку кадрів та працевлаштування, й блок спільних інвестиційних проектів, й спільної діяльності. Враховуючи, що обсяги поголів'я обмежені наявними територіями, то й потенціал зростання для регіонів з меншим поголів'ям більший порівняно з тими регіонами, де воно максимальне. Тому в довгостроковій перспективі за цим показником очікується значна конвергенція регіонів.

Для збільшення питомих обсягів капітальних інвестицій на агроцифровій платформі передбачений спеціалізований блок спільних інвестиційних проектів, а також інші блоки, які містять критично важливу інформацію для потенційного інвестора (блок екометеорологічного ландшафту; блок агроінформації, агроаналітики та новин). Звичайно більші капітальні інвестиції будуть спрямовуватися в ті регіони, де найприйнятніші інституційне, природне та економічне

середовище. Але систематизація цих процесів на базі запропонованої агроцифрової платформи дозволить посилити перетоки з надлишково капіталізованих до капіталодефіцитних регіонів.

Зменшення виробничих витрат сільськогосподарських підприємств можливе за рахунок трансферту технологій від більш технологічно розвинених підприємств та регіонів до менш технологічно розвинених, або через використання послуг консалтингових фірм у цій сфері [4]. Це звільнить додаткові фінансові та організаційні ресурси для реалізації інвестиційних проектів. За це відповідає низка блоків агроцифрової платформи, серед яких: блок агроосвіти, блок агроінформації та агроаналітики.

Забезпечення достатніх обсягів енергетичних потужностей сільськогосподарських підприємств виступає складовою частиною реалізації інвестиційних проектів та розширення спільної діяльності [6]. Тому платформа виявлятиме й на цей показник позитивний вплив.

У кінцевому результаті збільшення обсягу капітальних інвестицій, поголів'я, чисельності висококваліфікованих працівників та зменшення виробничих видатків приведе до підвищення реальної капіталізації сільськогосподарських земель та нормативної грошової оцінка ріллі та перелогів.

Таким чином, діяльність агроцифрової платформи позитивно впливатиме на сферу ресурсного забезпечення сталого розвитку як у контексті розширення ресурсної бази, так і зменшення розшарування регіонів, адже у регіонів з умовно низьким рівнем капіталізації відповідно наявний більший потенціал для нарощування їх обсягів.

Агроцифрова платформа має вплив на всі показники сфери виробничої діяльності сталого розвитку (виробництво валової продукції рослинництва і тваринництва, дохід (виручка) та прибуток сільськогосподарських підприємств; окупність витрат у сільськогосподарських підприємствах).

Виробництво валової продукції рослинництва і тваринництва у розрахунках як на особу чи голову, так і певну площу, а також дохід, прибуток, окупність витрат залежать від технологій та якості організації виробництва, ринків збуту, кількості та професійної компетенції персоналу тощо. Тому на них впливають ті блоки агроцифрової платформи, які пов'язані з інвестуванням, спільни-

ми закупівлями, агроосвітою, пошуком кадрів, аналізом екометеорологічного ландшафту, збутом агропродукції, агроінформацією та агроаналітикою, нормативним полем, можливостями кредитування та спільної діяльності.

У цій сфері аналогічно ресурсному забезпеченню важливу роль відіграє трансфер технологій, поширення сучасних методик управління та постійне підвищення кваліфікації кадрів, що досягається завдяки діяльності агроцифрової платформи.

Певні показники сфери соціального розвитку (рівень зайнятості сільського населення; частка працівників сільськогосподарських підприємств; сукупні ресурси одного домогосподарства; середньомісячна заробітна плата працівників підприємств сільського господарства) можуть зазнавати значного впливу від діяльності агроцифрової платформи, інші (рівень самозабезпеченості молоком та м'ясом; середній вік сільських жителів; кількість народжених; дошкільні заклади; школи; клуби) лише частково пов'язані з діяльністю такої.

Так, рівень самозабезпечення молоком і м'ясом відображає обсяги наявних потужностей [1]. У разі розширення експортної діяльності показник самозабезпечення буде збільшуватися, що підвищить гарантії продовольчої безпеки. У свою чергу нарощування потужностей та обсягів виробництва щільно пов'язано з інвестиційною діяльністю, яка входить до провідних блоків агроцифрової платформи. Спрямованість на конвергенцію регіонів за цими показниками недоречна, бо основною метою виступає загальне задоволення власних потреб у межах країни та економічна обґрунтована максимізація експорту.

Діяльність одного з блоків агроцифрової платформи (агроосвіта, пошук кадрів та працевлаштування) спрямована на підвищення рівня зайнятості сільського населення, що слугує універсальною метою для всіх регіонів України.

Сукупні середні ресурси окремого домогосподарства значною мірою залежать від наявних доходів та витрат [9], тому зумовлюються діяльністю блоків агроцифрової платформи, пов'язаних із спільними закупівлями, збутом продукції, інвестиціями, підвищенням кваліфікації кадрів та спільної діяльності.

Заробітна плата в сільськогосподарських підприємствах залежить як від кваліфікації працівників, так і економічного стану компанії [3]. Діяльність платформи агроцифрової кооперації в межах блоку «агроосвіта, пошук кадрів та працевлаштування» виявлятиме позитивний вплив на кваліфікацію працівників. У цьому контексті можна передбачити зменшення міжрегіональних диспропорцій. Адже знання та інформація - це невичерпний ресурс, і при їх поширенні першоджерело (найбільш прогресивне підприємство чи група підприємств, або регіон) нічого не втрачають щодо власного володіння первинними обсягами знань та інформації [8].

Одночасно низка блоків агроцифрової платформи (спільні інвестиційні проекти, спільні закупівлі, збут агропродукції, взаємне кредитування, спільна діяльність) розширює можливості для економічно успішної діяльності сільськогосподарських підприємств та відповідно умов для зростання заробітної плати.

Таким чином, запропонована цифрова платформа майже повною мірою сприятиме зростанню заробітної плати в усіх регіонах України, але коректно спрогнозувати вплив на рівень міжрегіональної диференціації складно.

Питання середнього віку сільських жителів є комплексним і системним. Бо процеси старіння населення як міського, так і сільського відбуваються не тільки в скрутних економічних умовах, а також на тлі економічного зростання, що чітко простежується в економічно розвинених країнах світу [14]. Тому вплив платформи на зменшення середнього віку сільських жителів вкрай обмежений і стосується лише створення додаткових можливостей для навчання та працевлаштування сільської молоді з подальшим отримання гідної заробітної плати, без необхідності міграції у міста чи за кордон.

Аналогічна ситуація також і з народжуваністю, яка постійно знижується або залишається стабільно низькою як в економічно розвинених країнах, так і в Україні. Між тим розвиток цифрових технологій та їх поширення в регіонах у сфери зайнятості та підприємництва забезпечують можливість сумісництва виховання дітей та онлайн діяльності [10]. Таким чином робота платформи сприяє формуванню економічного базису подолання демографічної кризи, який ви-

ступає лише необхідною, але не достатньою умовою підвищення народжуваності.

Можливості платформи щодо зміни кількості дошкільних закладів, шкіл і клубів досить обмежені, але вони наявні й стосуються проведення спільних інвестиційних проектів у соціальній сфері та вирішення проблеми кадрового забезпечення й обміну інформації.

Більшість показників екологічного стану регіонів (розораність сільгоспугідь; інтенсивність використання ріллі; частка інтенсивних культур, застосовування засобів захисту рослин та удобреної площі органічними добривами; обсяги органічних добрив; викиди забруднюючих речовин; капітальні інвестиції та витрати на захист і реабілітацію ґрунту, підземних і поверхневих вод) у контексті їх моніторингу пов'язано з блоками екометеорологічного ландшафту та агроінформації й агроаналітики.

Інвестиції у захист навколишнього середовища можуть здійснюватися за допомогою блоку спільних інвестиційних проектів.

Всеохоплюючі можливості застосування агроцифрової платформи дозволяють її цілеспрямоване використання не тільки для вирівнювання диспропорцій, а також для створення сприятливої структури розподілу регіонів за сферами сталого розвитку. Через узагальнення частот потрапляння регіонів України у першу, другу та третю третину діапазону розмаху варіації (відраховуючи від мінімального значення), сформовано графіки функції розподілу регіонів за сферами сталого розвитку, де першій третині (значення найбільш наближені до 0) відповідають найбільш успішні регіони, третій третині (значення найбільш наближені до 1) - найменш успішні регіони. Другій частині відповідають значення, які потрапили між першою і третьою третинами.

Так, графік за сферою «ресурсне забезпечення» свідчить, що до першої третини діапазону, якій відповідають найбільш розвинені за ресурсним забезпеченням регіони, потрапляє таких менше всього (лише 4) (рис. 1). Натомість у групі найбільш віддалених від цільового максимуму знаходиться 12 регіонів. У другу третину-проміжне значення віднесено 8 регіонів.

Відповідно дрежавна регіональна політика щодо сфери сталого розвитку «ресурсне забезпечення» має спрямовуватися на Хмельницьку, Тернопільську, Харківську, Кіро-

воградську, Чернігівську, Запорізьку, Одеську, Житомирську, Сумську, Миколаївську та Луганську області. Інструментом такої підтримки може бути реалізація спільних

інвестиційних проектів підприємствами з цих областей за рахунок коштів Державного фонду регіонального розвитку чи інших джерел фінансування.

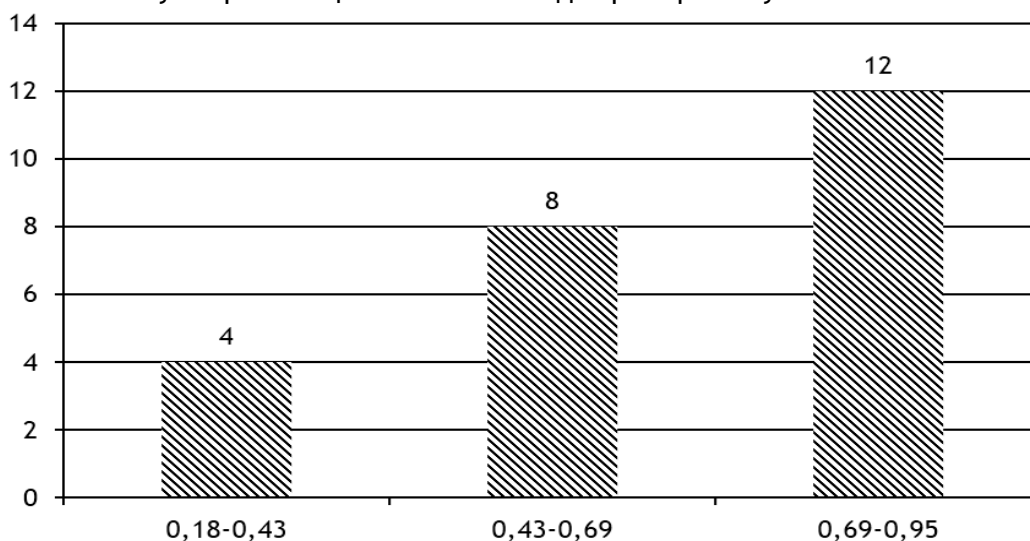

Рис. 1. Частота розподілу регіонів України за потраплянням у першу, другу і третю третину за сферою «ресурсне забезпечення»

Джерело: Розраховано авторами.

Також як важливий фактор слід вказати налагодження комунікацій між регіонами з найбільшим (Івано-Франківська, Закарпатська, Волинська, Черкаська області) та найменшим ресурсним забезпеченням, через блок агроцифрової платформи пов'язаний з агроінформацією та агроаналітикою.

У сфері «виробнича діяльність» у першій третині знаходиться лише 3 регіони, у другій - 12, у третій - 9 регіонів (рис. 2). Відповідно державна регіональна політика щодо сфери «виробнича діяльність» має спрямо-

вуватися на Волинську, Дніпропетровську, Донецьку, Житомирську, Запорізьку, Луганську, Рівненську, Одеську та Чернігівську області.

Провідним елементом агроцифрової платформи у цій сфері виступає блок «спільна діяльність», на базі якого доцільно розвивати кооперацію не тільки між регіонами з низькими оцінками індексу «виробнича діяльність», а також з більш успішними регіонами (Івано-Франківська, Полтавська, Черкаська області).

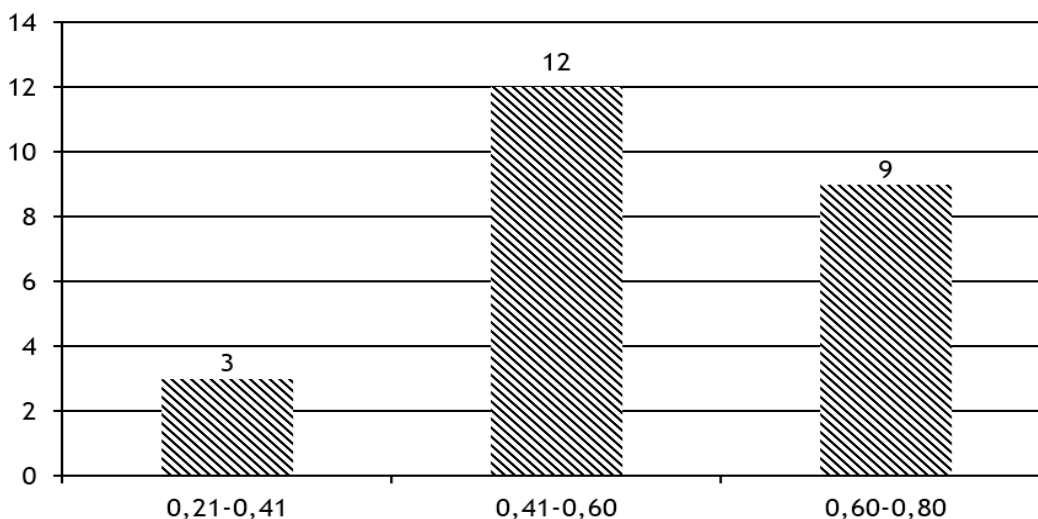

Рис. 2. Частота розподілу регіонів України за потраплянням у першу, другу і третю третину за сферою «виробнича діяльність»

Джерело: Розраховано авторами.

Соціальний розвиток характеризується найбільшою концентрацією умовно успішних регіонів у першій третині діапазону варіації (12 регіонів). При цьому одночасно у третій

третині перебуває 9 регіонів. Із середнім рівнем соціального розвитку визначено всього три регіони (рис. 3).

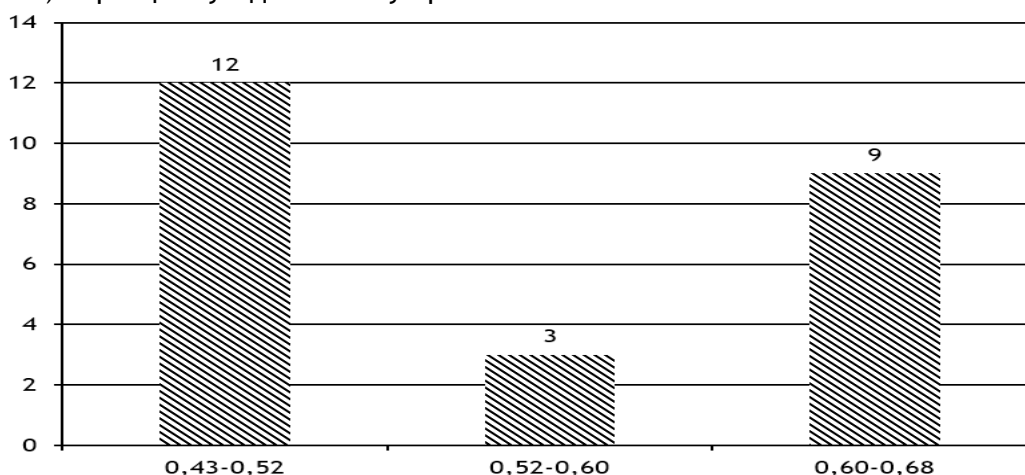

Рис. 3. Частота розподілу регіонів України за потраплянням у першу, другу і третю третину за сферою «соціальний розвиток»

Джерело: Розраховано авторами.

Таким чином саме у цій сфері спостерігається найбільша поляризація регіонів України, яка може бути зменшена за рахунок діяльності блоку агроосвіти, пошуку кадрів та працевлаштування. Головним тут має стати залучення до роботи платформи підприємств з Дніпропетровської, Донецької, Закарпатської, Запорізької, Івано-Франківської, Луганської, Одеської, Харківської та Чернігівської областей.

Регіони України за сферою «екологічний стан» розподілені дещо рівномірніше, ніж ін-

ші сфери (рис. 4). Проте регіонів, які потрапили до третьої третини, значно більше (11).

У сфері сталого розвитку «екологічний стан» першочерговим є завдання з реалізації екологічних проектів у Дніпропетровській, Донецькій, Тернопільській, Вінницькій, Запорізькій, Луганській, Сумській, Одеській, Харківській, Миколаївській та Кіровоградській областях. Інформаційно-аналітичну підтримку на етапі планування та під час моніторингу виконання цих проектів можливо забезпечити в межах блоку агроцифрової платформи «екометеорологічний ландшафт».

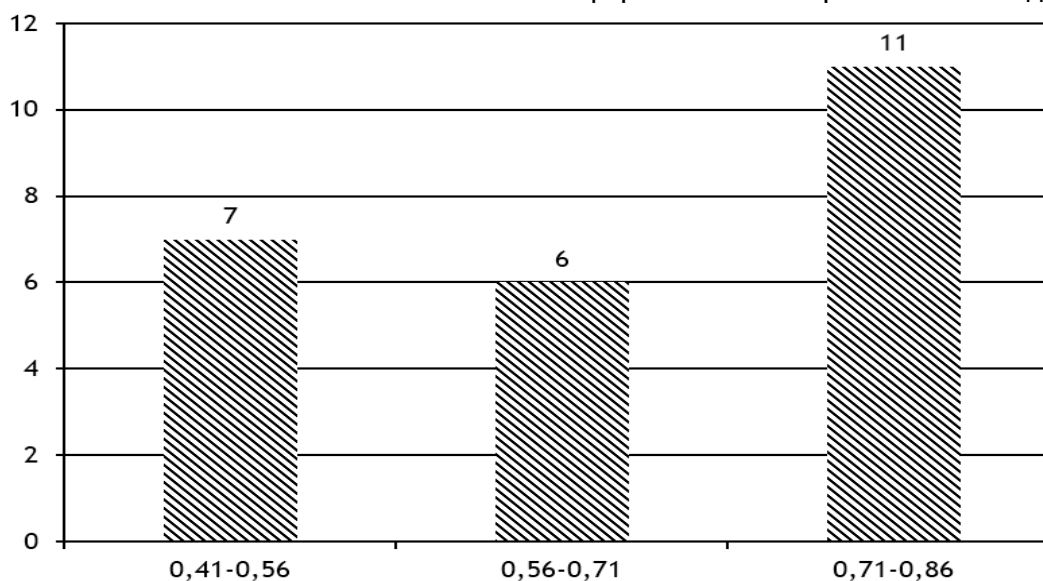

Рис. 4. Частота розподілу регіонів України за потраплянням у першу, другу і третю третину за сферою «екологічний стан»

Джерело: Розраховано авторами.

Комплекс цих заходів дозволить наблизитися до цільового розподілу, коли більша частка регіонів концентрується біля оптимальних значень, тобто у першій третині, тоді як найменша кількість регіонів знаходиться у третій третині. На цей час жодна з розглянутих сфер сталого розвитку не відповідає

такій формі розподілу, а сфера «ресурсного забезпечення» має зворотний вигляд.

Окремо діяльність платформи агроцифрової кооперації дозволяє враховувати клас-терні особливості міжрегіональних об'єднань (табл.).

**Розподіл регіонів за рівнем сталого розвитку
(відповідно до сфер сталого розвитку) в межах визначених кластерів**

Кластер	Ресурсне забезпечення	Виробнича діяльність	Соціальний розвиток	Екологічний стан
Кластер 1	Високий - 4 Середній - 3 Низький - 0	Високий - 2 Середній - 4 Низький - 1	Високий - 3 Середній - 2 Низький - 2	Високий - 5 Середній - 2 Низький - 0
Кластер 2	Високий - 0 Середній - 3 Низький - 3	Високий - 1 Середній - 3 Низький - 2	Високий - 5 Середній - 1 Низький - 0	Високий - 2 Середній - 2 Низький - 2
Кластер 3	Високий - 0 Середній - 2 Низький - 9	Високий - 0 Середній - 5 Низький - 6	Високий - 4 Середній - 0 Низький - 7	Високий - 0 Середній - 2 Низький - 9

Джерело: Розраховано авторами.

Так, кластер № 1 із домінуванням регіонів, де наявний переважно високий і середній рівень ресурсного забезпечення, виробничої діяльності, соціального розвитку та екологічного стану, має концентруватися на впровадженні передових технологій та інноваційних рішень для збереження провідних позицій. В цьому питанні всі блоки агроцифрової платформи будуть корисними, проте особливо - блоки спільних інвестиційних проектів та спільної діяльності, а також агроінформації.

Кластер № 2 із домінуванням регіонів, де спостерігається переважно середній рівень оцінки сфер сталого розвитку (за виключенням соціального розвитку, який оцінюється як високий), має налагоджувати кооперацію як із представниками кластера № 1 щодо технологічної кооперації, так і з представниками кластера № 3 для залучення людського капіталу.

Кластер № 3, де домінують регіони з переважно низьким рівнем всіх сфер сталого розвитку, має концентруватися на двох аспектах: (1) трансфері знань та технологій з більш розвинених кластерів; (2) концентрації капіталу для розвитку. Тому відносно першого аспекту провідним буде блок агроцифрової платформи, пов'язаний з агроінформацією та агроаналітикою, відносно другого - спільні закупівлі та збут продукції для прискореного формування вільного капіталу з метою подальшого інвестування.

Таким чином агроцифрова платформа певною мірою охоплює всі сфери сталого розвитку та має широкий спектр використання для його забезпечення. Максимально ефективно застосування, закладене у платформу агроцифрової кооперації механізмів, потребує визначення тих сфер сталого розвитку, які мають мультиплікаційний ефект.

Для визначення таких сфер було застосовано регресійний аналіз. Це дозволило встановити, яким чином сфери сталого розвитку статично значуще впливають одна на одну. Побудовано чотири рівняння множинної регресії:

$$X_p^* = a_0 + a_1 X_B + a_2 X_C + a_3 X_E + \xi_1 \quad (1)$$

$$X_B^* = b_0 + b_1 X_p + b_2 X_C + b_3 X_E + \xi_2 \quad (2)$$

$$X_C^* = c_0 + c_1 X_p + c_2 X_B + c_3 X_E + \xi_3 \quad (3)$$

$$X_E^* = d_0 + d_1 X_p + d_2 X_B + d_3 X_C + \xi_4 \quad (4)$$

де X_p - ресурсне забезпечення; X_B - виробнича діяльність; X_C - соціальний розвиток; X_E - екологічний стан; * позначає залежну змінну, a_i - параметри регресійного рівняння (1), i змінюється від 0 до 3; b_i - параметри регресійного рівняння (2), i змінюється від 0 до 3; c_i - параметри регресійного рівняння (3), i змінюється від 0 до 3; d_i - параметри регресійного рівняння (4), i змінюється від 0 до 3; ξ_i - випадкова компонента, i змінюється від 0 до 3.

Використовуючи для розрахунків програмне забезпечення Statistica було отримано наступні оцінки для параметрів рівняння (1):

$$X_p^* = -0,298775 + 0,665909 X_B + 0,889320 X_E. \quad (5)$$

Незалежна змінна «соціальний розвиток» була елімінована через значення понад 0,05 для р-рівня. Коефіцієнт детермінації становить 0,64, скоригований коефіцієнт детермінації - 0,6. Тобто між залежною та незалежними змінними існує залежність, яка пояснює 60% інформації. Р-рівень вказує, що оцінки параметрів моделі можна вважати відмінними від 0. Коефіцієнт В для виробничої діяльності знаходиться на рівні 0,44, для екологічного стану - 0,54. Аналіз залишків свідчить про їх нормальний розподіл та незалежність.

Таким чином, найбільший вплив на ресурсне забезпечення виявляє екологічний стан.

Обрахування оцінок параметрів у рівнянні, де залежною змінною виступає «виробнича діяльність», дає наступний результат:

$$X_v^* = -0,022459 + 0,409097 X_p + 0,58614 X_c. \quad (6)$$

З рівняння (2) було виключено незалежну змінну «екологічний стан» через занадто високий р-рівень, який досягає 0,16.

Коефіцієнт детермінації цього рівняння становить 0,48 (скоригований 0,43). Коефіцієнт В для ресурсного забезпечення - 0,61, для соціального розвитку - 0,34. Залишки розподілені нормально та є незалежними. Відповідно модель адекватна.

Спроба обрахування параметрів регресійного рівняння (3) виявила відсутність статистично адекватної моделі лінійної регресії.

Для ресурсного забезпечення як залежної змінної регресійне рівняння (3) має вигляд:

$$X_e^* = 0,378468 + 0,413596 X_p. \quad (7)$$

Коефіцієнт детермінації рівняння (7) становить 0,46 (скоригований 0,43). Коефіцієнт В дорівнює 0,68. Залишки незалежні та розподілені нормально. Модель адекватна.

Таким чином лише ресурсне забезпечення статистично значимо впливає на дві інші групи (виробнича діяльність та екологічний розвиток). Усі інші виявляють вплив лише на одну групу. Одночасно найбільшого впливу від інших груп показників зазнають ресурсне забезпечення та виробнича діяльність.

Враховуючи регіональні аспекти сталого розвитку, визначені за допомогою кореляційно-регресійного аналізу, головною складовою сталого розвитку в контексті мультиплікаційного ефекту є ресурсне забезпечення. Тому через діяльність платформи можливо впливати на конвергенцію сталого розвитку регіонів, використовуючи їх особливості.

Висновки. Діяльність агроцифрової платформи спрямована на зменшення міжрегіональних, міжгалузевих, транскордонних транзакційних видатків. Наявність агроцифрової платформи дозволяє ефективно використовувати державні механізми програмно-цільового планування не лише для забезпечення сталого розвитку в цілому, а також з урахуванням регіональних особливостей та трансферу технологій, методів роботи та капіталів. Отже, платформа здатна, з одного боку, враховувати особливості кожного регіону та певних кластерних утворень, з іншого - сприяти досягненню загальнонаціональних цілей щодо зменшення міжрегіональних відмінностей. Для відносно менш розвинутих регіонів створюються різноманітні сприятливі умови для отримання дивідендів від діяльності платформи агроцифрової кооперації.

Економічним механізмом забезпечення пріоритетів сталого розвитку аграрного виробництва України реалізується через розробку, впровадження та підтримку платформи агроцифрової кооперації, яка здатна поєднати взаємокорисну діяльність місцевої громади, бізнесу, влади, екологічних організацій тощо. Основними елементами цієї платформи мають стати: блок спільних інвестиційних проектів, блок спільних закупівель, блок агроосвіти, пошуку кадрів та працевлаштування, блок екометеорологічного ландшафту, блок збуту агропродукції, блок агроінформації, агроаналітики та новин, блок нормотворчої діяльності, блок взаємного кредитування, блок спільної діяльності. Ці блоки впливають на всі сфери сталого розвитку та забезпечують можливість зменшення міжрегіональних диспропорцій.

Список бібліографічних посилань

1. Биттер О. А. Рівень життя сільського населення : проблеми і перспективи. Львів : Українські технології, 2005. 288 с.
2. Карлик А. Е., Платонов В. В. Сетевая организация как механизм промышленного развития. *Проблемы теории и практики управления*. 2016. № 9. С. 92-102. URL : <https://elibrary.ru/item.asp?id=26633434> (дата звернення 27.01.2019).

References

1. Bitter, O.A. (2005). *Riven zhyttia silskoho naseleennia: problemy i perspektyvy*. [The life level of the rural population: problems and prospects]. Lviv: Ukrainski tekhnologii [In Ukrainian].
2. Karlik, A.E. & Platonov, V.V. (2016). *Setevaya organizatsiya kak mekhanizm promyshlennogo razvitiya* [Network organization as a mechanism for industrial development]. *Problemy teorii i praktiki upravleniya*, 9, pp. 92-102. Retrieved from: <https://elibrary.ru/item.asp?id=26633434> [In Russian].

3. Малік М. Й., Шпикуляк О. Г. Кадровий потенціал аграрних підприємств : управлінський аспект. Київ : ННЦ «Інститут аграрної економіки», 2005. 368 с.
4. Мартьянов М. П. Структурно-інноваційна модель економічного розвитку регіонів України. *Вісник Київського національного торговельно-економічного університету*. 2015. № 1(99). С. 34-45.
5. Розвиток економіки сільського господарства України в 2011-2015 рр. : наукова доповідь / Гадзало Я. М., Лупенко Ю. О., Пугачов М. І. та ін. ; за ред. Ю. О. Лупенка. Київ : ННЦ «ІАЕ», 2016. 546 с.
6. Ходаківський В. М., Місевич М. А. Інвестиційна привабливість сільськогосподарських підприємств у контексті їх галузевої структури виробництва. *Інвестиції: практика та досвід*. 2017. № 3. С. 31-37.
7. Яковлева А. Ю. Инновационная экосистема как ключевой фактор успеха «выращивания» малой венчурной компании. *Креативная экономика*. 2009. № 2 (26). С. 24-28. URL : <http://www.creativeconomy.ru/articles/2167/> (дата звернення 12.02.2019).
8. Asheim B., Gertler M. Understanding regional innovation systems. in Jan Fagerberg, David Mowery and Richard Nelson *Handbook of Innovation*. Oxford: Oxford University Press, 2004. 350 p.
9. European Commission. *Proposal for a regulation of the European parliament and of the council on support for rural development by the European Agricultural Fund for Rural Development (EAFRD)*. COM. 2011. 627 final/2. Brussels. 143 p.
10. Frey C. B., Osborne M. A. The future of employment: how susceptible are jobs to computerisation?. *Retrieved September 17.. 2013*. 72 p.
11. Fukugawa N. Determining factors in innovation of small firm networks: a case of cross industry groups in Japan. *Small Business Economics*. 2006; 27(2-3):181-193. DOI: <https://doi.org/10.1007/s11187-006-0010-2>.
12. Gassmann O., Enkel E. Towards a theory of open innovation: three core process archetypes. *The Proceedings of the R&D Management conference*.— Lisbon, Portugal. 2004. P. 1-18.
13. Gupta M. Ambient Intelligence - unobtrusive technology for the information society. *Pressbox.co.uk*. 2003. June 17. URL : <http://www.pressbox.co.uk/Detailed/7625.html> (дата звернення 18.01.2019).
14. Measuring decent work. Decent Work Country Profiles. URL : <http://www.ilo.org/integration/themes/mdw/lang-en/index.htm> (дата звернення: 25.12.2018).

3. Malik, M.Y. & Shpykuliak, O.H. (2005). *Kadrovyyi potential ahrarnykh pidpriemstv : upravlinskyi aspekt [Staff capacity of agricultural enterprises: managerial aspect]*. Kyiv: NNTs "Instytut ahrarnoi ekonomiky" [In Ukrainian].
4. Martianov, M.P. (2015). *Strukturno-innovatsiina model ekonomichnoho rozvytku rehioniv Ukrainy [Structural-innovative model of regional economic development in Ukraine]*. *Visnyk Kyivskoho natsionalnoho torhovelno-ekonomichnoho universytetu*, 1 (99), pp. 34-45 [In Ukrainian].
5. Hadzalo, Ya.M., Lupenko, Yu.O., Puhachov, M.I., et al. (2016). *Rozvytok ekonomiky silskoho hospodarstva Ukrainy v 2011-2015 rr. : naukova dopovid [Development of the economy of agriculture of Ukraine in 2011-2015: scientific report]*. Yu.O. Lupenko (Ed.). Kyiv: NNTs "IAE" [In Ukrainian].
6. Khodakivskyi, V.M. & Misevych, M.A. (2017). *Investytsiina pryvablyvist silskohospodarskykh pidpriemstv u konteksti yikh haluzevoi struktury vyrobnytstva [Investment attractiveness of agricultural enterprises in the context of their sectoral production structure]*. *Investytsii: praktyka ta dosvid*, 3, pp. 31-37 [In Ukrainian].
7. Jakovleva, A.Ju. (2009). *Innovacionnaja jekosistema kak kljuchevoj faktor uspeha «vyrashhivaniya» maloj venchurnoj kompanii [Innovation ecosystem as a key success factor for the cultivation of a small venture capital company]*. *Kreativnaja jekonomika*, 2 (26), pp. 24-28. Retrieved from: <http://www.creativeconomy.ru/articles/2167/> [In Russian].
8. Asheim, B. & Gertler, M. (2004). *Understanding regional innovation systems*. Ja. Fagerberg, D.C. Mowery, & R.R. Nelson. (Eds.). Oxford: Oxford University Press [In English].
9. *Proposal for a regulation of the European parliament and of the council on support for rural development by the European Agricultural Fund for Rural Development (EAFRD)*. (2011). *European Commission*. Brussels [In English].
10. Frey, C.B. & Osborne, M.A. (2013). *The future of employment: how susceptible are jobs to computerisation* [In English].
11. Fukugawa, N. (2006). *Determining factors in innovation of small firm networks: a case of cross industry groups in Japan*. *Small Business Economics*, 27 (2-3), pp. 181-193. Retrieved from: <https://doi.org/10.1007/s11187-006-0010-2> [In English].
12. Gassmann, O. & Enkel, E. (2004). *Towards a theory of open innovation: three core process archetypes. The Proceedings of the R&D Management conference*. Portugal, Lisbon [In English].
13. Gupta, M. (2003). *Ambient Intelligence - unobtrusive technology for the information society*. *Pressbox.co.uk*. Retrieved from: <http://www.pressbox.co.uk/Detailed/7625.html> [In English].
14. *Measuring decent work. (n.d.). Decent Work Country Profiles*. Retrieved from: <http://www.ilo.org/integration/themes/mdw/lang-en/index.htm> [In English].

Zaburanna L.V., Yarmolenko Yu.O. Implementation of an agro-digital cooperation platform for region convergence in the sustainable development process

The purpose of the article is to study a potential of regions for implementation of an agro-digital cooperation platform for convergence in the sustainable development process.

Research methods. *The methods of analysis and synthesis, theoretical generalization, abstract and logical method, in particular induction and deduction (for specification of a categorical-conceptual apparatus), cognitive modelling (for determining the main spheres of agro-digital platform and their interaction) were used. For processing of statistical information and economic-mathematical modelling, modern computer software was used.*

The main hypothesis of the study is that the proposed agro-digital cooperation platform for region convergence should be divided into four conventional spheres, and regions of Ukraine into three conditional clusters.

Research results. *During the research, the main components, their combined influence and interaction for agro-industrial production at the regional level were identified and analysed. Selected indicators were divided into four separate sustainable development spheres: "resource support", "production activity", "social development", and "environmental status".*

Elements of scientific novelty. *It was presented the author's concept of agro-digital cooperation, which, in contrast to the existing ones, takes into account peculiarities of interaction in the system of agro-industrial production factors at the regional level and involves formation of four separate sustainable development spheres.*

Practical significance. *Activity of the agro-digital platform will become a basis for increasing a value and image of the brand "Made in Ukraine", which is not possible without consent of all producers without exception to high standards for product quality and business. Introduction of the agro-digital cooperation platform on one hand enables to expand export markets for domestic agricultural products, and on the other hand to compete successfully on the domestic market with importing companies. Tabl.: 1. Figs.: 4. Refs.: 14.*

Keywords: *agro-digital cooperation platform; sustainable development spheres; agro-industrial production; potential; inter-regional associations; clusters.*

Zaburanna Lesia Valentynivna - doctor of economic sciences, professor, professor of the department of management named after prof. Y.S. Zavadsky, National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine (15, Heroiv Oborony st., Kyiv)

E-mail: zaburannal@gmail.com

Yarmolenko Yuliia Oleksandrivna - candidate of economic sciences, associate professor (docent) of the marketing department, Academy of Labour, Social Relations and Tourism (3-a, Kiltseva doroha str., Kyiv)

E-mail: yarmolenko_y@ukr.net

Забурання Л.В., Ярмоленко Ю.А. Потенціал впровадження платформи агроцифрової кооперації для конвергенції регіонів в процесі сталого розвитку

Цель статьи - исследовать потенциал регионов для проведения конвергенционной платформы агроцифровой кооперации в процессе устойчивого развития.

Методика исследования. Используются методы анализа и синтеза, теоретического обобщения, абстрактно-логический метод, в частности приемы индукции и дедукции (при уточнении категориально-понятийного аппарата исследования), когнитивного моделирования (при определении основных сфер агроцифровой платформы и их взаимодействия). Для обработки статистической информации и экономико-математического моделирования применено современное компьютерное программное обеспечение. По основной гипотезе исследования предложенную платформу агроцифровой кооперации для конвергенции регионов необходимо разделить на четыре условные сферы, регионы Украины - на три условных кластера.

Результаты исследования. В процессе исследования выделены и проанализированы основные составляющие, их совокупное влияние и взаимодействие в процессе агропромышленного производства на региональном уровне. Избранные показатели разделены на четыре отдельных сферы устойчивого развития «ресурсное обеспечение», «производственная деятельность», «социальное развитие», «экологическое состояние».

Элементы научной новизны. Представлена авторская концепция агроцифровой кооперации, которая, в отличие от существующих, учитывает особенности взаимодействия в системе факторов агропромышленного производства на региональном уровне и предусматривает формирование четырех отдельных сфер устойчивого развития.

Практическая значимость. Деятельность агроцифровой платформы станет базисом повышения стоимости и имиджа бренда «Сделано в Украине», что невозможно без соответствия всех без исключения производителей высоким стандартам качества продукции и ведения бизнеса. Внедрение платформы агроцифровой кооперации, с одной стороны, позволяет расширить экспортные рынки для отечественных агропромышленных товаров, тогда как с другой - успешно конкурировать на внутреннем рынке с компаниями-импортерами. Табл. : 1. Илл. : 4. Библиогр. : 14.

Ключевые слова: платформа агроцифровой кооперации; сферы устойчивого развития; агропромышленное производство; потенциал; межрегиональные объединения; кластеры.

Забурання Леся Валентиновна - доктор економічних наук, професор, професор кафедри менеджмента ім. проф. І.С. Завадського, Національний університет біоресурсів і природопольовання України (г. Київ, ул. Героїв Оборони, 15)

E-mail: zaburannal@gmail.com

Ярмоленко Юлія Александровна - кандидат економічних наук, доцент кафедри маркетингу, Академія труда, соціальних відносин і туризму (г. Київ, ул. Кольцева дорога, 3-А)

E-mail: yarmolenko_y@ukr.net

Стаття надійшла до редакції 03.03.2019 р.

Фахове рецензування: 11.03.2019 р.

Бібліографічний опис для цитування:

Забурання Л. В., Ярмоленко Ю. О. Потенціал провадження платформи агроцифрової кооперації для конвергенції регіонів у процесі сталого розвитку. *Економіка АПК*. 2019. № 3. С. 87 — 96.

*

Г.В. СПАСЬКИЙ, доктор економічних наук
А.А. ШВЕЦЬ, аспірант*

Формування та розвиток інтеграції агропромислового виробництва в умовах євроінтеграції

Мета статті - дослідити стан розвитку інтеграції в агропромисловому виробництві України та визначити основні форми розвитку агропромислової інтеграції, а також умови їх утворення.

Методика дослідження. Використано методи: абстрактно-логічний (узагальнення та формулювання висновків), зокрема прийоми індукції та дедукції (упорядкування результатів дослідження), аналогії та зіставлення (порівняння об'єктів та явищ); теоретичного узагальнення, аналізу і синтезу (у процесі аналізу діяльності господарських формувань); економіко-статистичний (визначення показників ефективності та перспектив розвитку).

Результати дослідження. Підкреслено, що розвиток холдингів дозволить вирішити проблему продовольчої безпеки країни, зменшити імпорт продовольства, усунути міжгалузеві диспропорції, організувати оптимальні цінові ланцюжки від поля до магазину, поліпшити соціально-економічний розвиток сільських територій. Також ефективний розвиток інтегрованих відносин в аграрному секторі економіки за участю господарств населення передбачає вирішення проблеми перетину інтересів трьох інституційних агентів - держави, підприємницьких структур та власне господарств сільського населення.

Елементи наукової новизни. На особливу увагу заслуговує сучасний стан розвитку інтеграції на селі, коли покладено початок для створення умов, які сприяють її відродженню. Це пов'язано перш за все з інтегрованими формуваннями аграрної економіки як основи господарювання на селі, появою тут сімейного фермерства та обслуговуючих сільгоспокооперативів, інтегрованих відносин на селі.

Практична значущість. Узагальнено особливості розвитку вітчизняних інтегрованих формувань, а також їх виробничо-економічна та маркетингова мотивація безпосередніх партнерів, узгодження і проведення спільної економічної, науково-технічної політики, формування регіональних господарських комплексів. Рекомендовано використати переваги інтеграції серед інших організаційно-правових форм, а також переваги, які забезпечують агрохолдинги сільськогосподарським товаровиробникам. Табл.: 3. Рис.: 3. Бібліогр.: 19.

Ключові слова: інтегровані формування; інвестиції; агропромислова інтеграція; інвестиційний клімат; кооперація; сільське господарство.

Спаський Габрієл Васильович - доктор економічних наук, провідний науковий співробітник відділу підприємництва, кооперації та агропромислової інтеграції, Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки» (м. Київ, вул. Героїв Оборони, 10)

E-mail: gszpasszky@kmf.uz.ua

Швець Андрій Андрійович - аспірант відділу підприємництва, кооперації та агропромислової інтеграції, Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки» (м. Київ, вул. Героїв Оборони, 10)

E-mail: malik_koop@IAE.Kiev.ua

Постановка проблеми. На сучасному етапі економічного розвитку відсутність інтеграції виробництва, особливо в агропромисловому виробництві країни (далі - АПВ), унеможливорює нормальне функціонування як сільськогосподарських, так й інших причетних до сільського господарства галузей, а в цілому - національної економіки. На сьогодні фермерські господарства відчувають труднощі, з одного боку, у використанні землі (через відсутність засобів виробництва), з іншого - у зменшенні виробництва основних видів

сільськогосподарської продукції і виникненні проблем із забезпеченням населення продуктами харчування. Найприйнятнішим виходом з цієї ситуації виступає агропромислова інтеграція, що являє собою поєднання сільськогосподарського і технологічно пов'язаного з ним промислового виробництва, з метою одержання кінцевої продукції з сільськогосподарської сировини та досягнення більшої економічної вигоди. Це й зумовлює важливість проведення дослідження.

В умовах глобалізації та інтернаціоналізації господарського життя для економіки України залишається актуальним питання виготовлення конкурентоспроможної проду-

* Науковий керівник - О.Г. Шпикуляк, доктор економічних наук, професор.

© Г.В. Спаський, А.А. Швець, 2019

кції, яка відповідає міжнародним стандартам якості та забезпечує економічну безпеку держави.

Як зазначають П.М. Макаренко та В.І. Пілявський: «Останніми роками цей інтерес актуалізувала зростаюча роль агрохолдингів у національному аграрному секторі. І якщо теоретично визначається рівноправність усіх форм агробізнесу (великого, середнього, малого), то практичне сприйняття агрохолдингів із земельними банками в сотні тисяч гектарів спричинило гостру дискусію, предмет якої - раціональні пропорції названих форм агробізнесу з позицій економічної, екологічної і соціальної доцільності» [9, с. 21-22].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вітчизняні вчені-економісти вважають, що особливу увагу необхідно звернути на розвиток сільських територій, активізувати діяльність територіальних громад щодо створення спеціалізованих (переробних, постачальницьких, маркетингових, сервісних), багатофункціональних обслуговуючих кооперативів та кооперативів при сільських громадах. Для підвищення рівня конкурентоспроможності в сільськогосподарському виробництві, в умовах співпраці України із Європейським Союзом, важливо забезпечити внутрішню потребу країни в продуктах харчування на рівні раціональних норм, сформувати необхідний експортний потенціал, а також підвищити ефективність виробництва за рахунок зниження собівартості виробленої продукції.

Результати дослідження загальних питань розвитку АПВ та його галузей, сфер виробництва, проблеми й перспективи розвитку інтеграційних процесів, відродження кооперативного руху в Україні, створення нових інтегрованих формувань висвітлені у працях провідних вітчизняних та зарубіжних вчених-економістів: О.І. Амоші [18], В.Г. Андрійчука [1], В.О. Білика [6], М.П. Бутко, В.С. Родіна [2], В.Л. Валентинова [15], Я.М. Гадзала, М.І. Пугачов [11], П.І. Гайдучького [3, 4], А.О. Гуторова [5], Є.А. Кобець [7], С.О. Корецької [8], О.В. Крисального [19], П.М. Макаренка, В.І. Пілявського [9], М.І. Маліка [10, 15], Ю.О. Лупенко [11-14, 17], В.Я. Месель-Веселяка [14, 17], М.К. Орлатого [10], П.Т. Саблука [6, 15], О.Г. Шпикуляка [12-14] та ін. Однак вони не дають необхідного ґрунту для глибокого й комплексного вирішення проблем розвитку інтеграційних процесів в агропродовольчому комплексі України.

раційних процесів в агропродовольчому комплексі України.

Мета статті - дослідити стан розвитку інтеграції в агропромисловому виробництві України та визначити основні форми розвитку агропромислової інтеграції, а також умови їх утворення.

Виклад основних результатів дослідження. Формування та розвиток агропромислового виробництва в Європі є результатом агропромислової інтеграції, тобто вищого синтезу сільського господарства й промисловості, що підтверджує розвиток суспільної форми праці.

Слово «інтеграція» походить від латинського і означає поєднання окремих частин в єдине ціле. У широкому трактуванні під інтеграцією розуміють посилення економічних і виробничих зв'язків між різними країнами (яскравим прикладом є створення ЄС), окремими сферами і суміжними галузями, а також між різними підприємствами, організаціями та іншими суб'єктами ринку.

У науковій літературі існують різні підходи до трактування інтеграційних процесів. У загальному розумінні «інтеграція означає об'єднання в єдине ціле раніше ізольованих частин»; «процес об'єднання різних підсистем для організації або внесення деяких окремих частин в єдине ціле» [18, с. 22]. Під агропромисловою інтеграцією мається на увазі розвиток виробничих та економічних зв'язків між галузями і підприємствами агропромислового комплексу, які пов'язані між собою технологічно та об'єктивно орієнтовані на поєднання їх матеріальних інтересів у процесі виробництва і реалізації кінцевої продукції із сільськогосподарської сировини [7, с. 147].

Економічний словник агропромислового комплексу містить таке визначення агропромислової інтеграції - процес зближення і поєднання галузей сільського господарства і промисловості, що веде до органічного синтезу цих важливих сфер суспільного виробництва і праці, їх гармонічної соціально-економічної єдності [19, с. 234].

Корецька С.О. трактує поняття «агропромислова інтеграція» як "...процес поєднання (синтез) сільського господарства і промисловості, економічною передумовою якого є безперервність науково-технічного прогресу, що ґрунтується на сукупності виробничих взаємовідносин і різною мірою проявляється й удосконалюється протягом

усього розвитку суспільного виробництва» [8, с. 11-12].

Як вважають М. Малік, П. Федієнко та М. Орлатий, агропромислова інтеграція в широкому розумінні - це багатосторонній процес, завдяки якому забезпечується виробництво необхідної для суспільства кількості предметів і продуктів споживання із сільськогосподарської сировини на основі поєднання діяльності сільського господарства та інших тісно задіяних із ним галузей. У вузькому розумінні - це взаємопов'язаний розвиток взаємопов'язаної сукупності галузей [10, с. 23].

У широкому розумінні розглядає агропромислову інтеграцію також В. Г. Андрійчук, маючи на увазі розвиток виробничих і економічних зв'язків між галузями й підприємствами агропромислового комплексу, які пов'язані між собою технологічно й об'єктивно орієнтовані на поєднання їх матеріальних інтересів у процесі виробництва й реалізації кінцевої продукції із сільськогосподарської сировини [1, с. 656].

Розвиток агропромислової інтеграції на сучасному етапі зумовлений необхідністю посилення конкурентоспроможності вітчизняного виробництва, розвитком продуктивних сил, прискоренням науково-технічного прогресу та поглибленням співпраці підприємств різних сфер діяльності.

За М.П. Бутко, В.С. Родіним, «інтеграція спрямована на поєднання економічних інтересів її учасників, максимального використання сировини і виробничих потужностей та збільшення виробництва товарів. Ефективність інтеграційних процесів характеризується тісністю і досконалістю економічних та організаційно-технологічних зв'язків між окремими підприємствами й галузями різних сфер прикладання праці» [2, с. 10].

У процесі поглиблення суспільного поділу праці сільське господарство самостійно вже не в змозі забезпечувати умови власного відтворення. Це зумовлено тим, що розвиток згаданої галузі все більшою мірою залежить від промисловості, що постачає селу необхідні засоби виробництва, питома вага яких у структурі спожитих матеріальних ресурсів становить 40% і більше. Тобто темпи й ефективність розширеного відтворення у сільському господарстві значною мірою залежить від розвитку першої та другої сфер АПВ, від їх здатності забезпечити

його знаряддями і предметами праці в необхідному обсязі, асортименті та якості.

З іншого боку, істотно підвищується роль сільського господарства в розвитку і поглибленні міжгалузевих зв'язків у межах АПВ. Вироблена в цій сфері матеріального виробництва продукція надходить як сировина у різні галузі промисловості для переробки. Причому частка сільськогосподарської продукції, що використовується для промислової переробки, постійно зростає і нині перевищує 60%. Зважаючи на досвід індустріально розвинутих країн, в яких цей показник досягає 90%, а також на сучасні тенденції до прискореного розвитку переробних виробництв, неважко передбачити, що в майбутньому роль сільського господарства як постачальника сировини поступово зростатиме.

На нашу думку, змістова конструкція «агропромислова інтеграція» в сучасних умовах господарювання є: харчова; м'ясо-молочна; деякі галузі легкої промисловості, що використовують сільськогосподарську сировину для подальшої переробки; частину хімічної промисловості; машинобудування; транспортне та складське господарство, торгівлю, громадське харчування тощо, що не відповідає змісту дефініції «промисловість».

Залежно від способу здійснення інтеграція буває горизонтальною, вертикальною та диверсифікованою. До горизонтальної інтеграції належать об'єднання суб'єктів господарювання, які зорієнтовані на виробництво однотипної продукції, виступають прямими конкурентами на ринку. На мікроекономічному рівні вона є формою інтеграції капіталу, а її проявом на макрорівні слугують внутрішньогалузеві зв'язки. Приклад такого об'єднання й утворення виробничих кооперативів, купівля-продаж однорідних цілісних майнових комплексів на кшталт злиття ТОВ «Західна компанія «Дакор» і ТОВ «Зюйд Вест Ленд» та утворення на цій основі компанії ПАТ «Дакор-Вест».

Вертикальна інтеграція означає об'єднання виробників сировини й матеріалів з переробними підприємствами, збутовою мережею для організації замкнутих циклів виробництва й реалізації кінцевої продукції, що на практиці здійснюється у формах виробничої контрактиції, вертикальної кооперації та інтеграції власності або корпоративної інтеграції. Прикладом є сільськогосподарські обслуговуючі кооперативи, усі види господарських об'єднань, холдинги.

У свою чергу диверсифікована або діагональна, чи змішана інтеграція являє собою організаційно-економічне об'єднання відокремлених виробництв, суб'єктів господарювання або сфер економічної діяльності, що не мають спільних рис у технологічних процесах виробництва продукції, характеризуються різним рівнем спеціалізації та кооперації, а також не споріднені відносно ланцюга створення додаткової вартості. Прикладом їх є створення холдингових структур, коли виробництво, переробку і збут продукції здійснюють юридично самостійні підприємства, але під контролем квазіматеринської компанії, її називають конгломератною інтеграцією.

Об'єктивною основою й необхідною умовою інтеграційних відносин у цілому в аграрному секторі економіки є суспільна організація праці, де формами виявлення висту-

пають суспільний поділ праці та суспільна кооперація.

Отже, спеціалізація й кооперація виробництва як форми суспільного поділу праці породжують його концентрацію й диференціацію, які, своєю чергою, під дією законів розвитку продуктивних сил об'єднуються в єдине системне ціле - інтеграцію [5, с. 132].

Поряд із наведеним вище слід зазначити, що будучи наслідком суспільного поділу праці, кооперація являє собою всезагальну основу інтеграції, а сам поділ праці викликає її необхідність у суспільстві [13, с. 278].

З іншого боку, інтеграція розвивається під впливом усупільнення виробництва - процесом поглиблення суспільного поділу праці, посилення взаємозв'язку й взаємозалежності відокремлених виробництв, суб'єктів господарювання, галузей, сфер і секторів вітчизняної економіки (табл. 1).

1. Форми усупільнення виробництва в аграрному секторі економіки

Інтеграція	Концентрація	
	Горизонтальна	Вертикальна
Кооперативна	Внутрішньогалузева кооперація спеціалізованих виробництв	Сільськогосподарське кооперування
Некооперативна	Внутрішньогалузеве комбінування	Виробнича контракція
Корпоративна	Горизонтальна централізація	Вертикальна централізація
	Горизонтальна інтеграція	Вертикальна інтеграція

Джерело: [11, с. 36].

Учені ННЦ «Інститут аграрної економіки» П. Саблук, М. Малік і В. Валентинов усебічно показали, що технологічно зумовлені міжгалузеві зв'язки становлять матеріальну основу формування міжгалузевих відносин в аграрному секторі економіки [15, с. 276]. Як справедливо відзначено у науковій праці «Економічна теорія», суть агропромислової інтеграції пов'язана з розумінням економічних відносин в аграрному секторі економіки. До того ж тут наголошується, що суть агропромислової інтеграції пов'язана з розумінням економічних відносин в аграрному секторі економіки [6, с. 320].

Нині найактуальніше виникнення інтеграційних відносин між підприємствами аграрного сектору економіки та господарствами населення.

Ефективний розвиток інтеграційних відносин в аграрному секторі економіки України за участю господарств населення передбачає вирішення проблем перетину інтере-

сів трьох інституційних агентів - держави, підприємницьких структур та власне господарств населення.

Серед основних проблем, які мають бути вирішені в процесі реалізації інтеграційних відносин, забезпеченість господарств населення засобами та предметами праці, насінням, садивним матеріалом та кормами, технологічна та агросервісна підтримка, доставка та реалізація товару.

Аналіз показав, що діючі дві моделі залучення господарств населення до інтеграційних відносин в аграрному секторі економіки: на засадах підряду та виробничої контракції.

Нині підряд належить до сфери цивільно-правових договорів і регулюється нормами глави 61 «Підряд» Цивільного кодексу України від 16.01.2003 р. № 435-IV. Підрядник виробляє продукцію за договором підряду як із власних, так і з наданих йому матеріальних ресурсів (рис. 1).

Рис. 1. Концептуальна модель залучення господарств населення до інтегрованих відносин в аграрному секторі економіки на засадах підяду

Джерело: Розроблено авторами на базі Цивільного кодексу України.

Організаційними формами підяду виступають орендна, бригадна, ланкова, бригадно-ланкова, особиста і сімейна.

В аграрному секторі економіки України підряд застосовують в основному у виробничих об'єктах, проте законодавчих заборон його використання під час виробництва сільськогосподарської продукції немає за умови незмінюваності цільового використання залучених сільськогосподарських угідь.

При здійсненні виробничої контрактації в аграрному секторі економіки інтеграційні відносини процедурно різняться залежно від

складу учасників цих квазіінтеграційних відносин, а також форми власності та господарювання [12, с. 137].

За умов, коли контрактори і контрактанти мають недержавну форму власності, їхня взаємодія концептуально зводиться до чотирьох етапів: укладання договору виробничої контрактації, надання потрібних для виробництва продукції ресурсів контрактору, приймання-передача готової продукції до незавершеного виробництва та проведення контролю й остаточного розрахунку за укладеним контрактом (рис. 2).

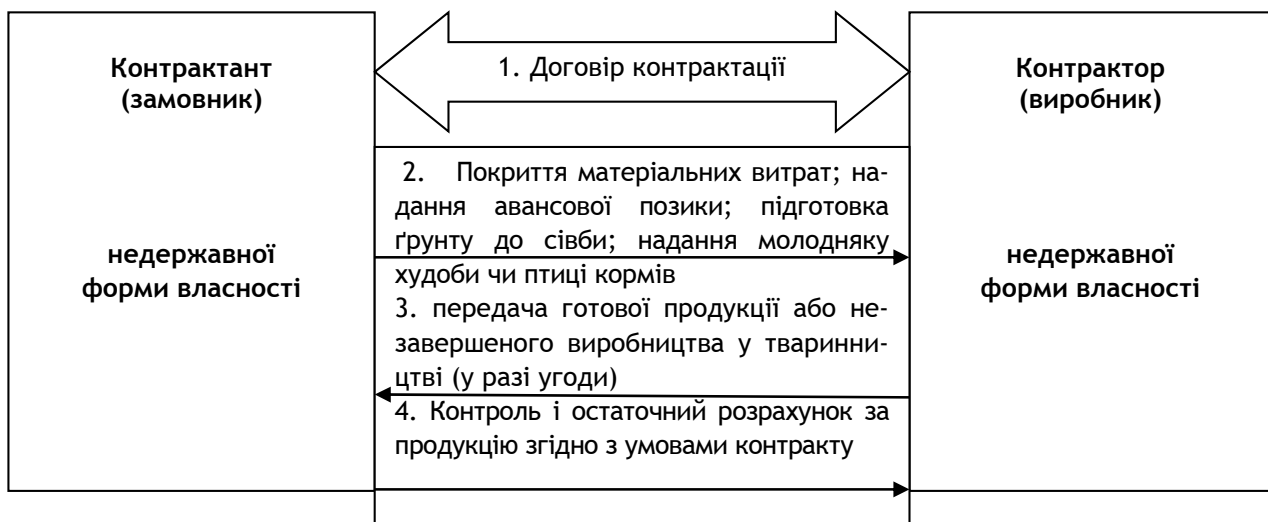

Рис. 2. Концептуальна схема простої виробничої контрактації суб'єктів недержавної форми власності в аграрному секторі економіки

Джерело: [5, 373].

У процесі виробництва виникають два варіанти квазіінтеграції взаємодії, які різняться між собою - інтеграція «м'яка» і «жорстка».

Оцінюючи синергетичний ефект від агропромислової інтеграції, слід визнати його позитивну роль, адже навіть в умовах застосування новітніх технологій розраховувати лише на доходи від сільськогосподарських галузей досить ризиковано. Поєднання сільського господарства та промисловості може

і повинно стати перехідною до більш складних форм аграрно-промислової інтеграції. Враховуючи ресурсні та фінансові можливості інтегрованих підприємств, у них наявні реальні перспективи для забезпечення країни продовольством, виходу на міжнародні ринки та розвитку сільської місцевості. Серед основних складових синергетичного ефекту агропромислової інтеграції АПВ наступні (табл. 2):

2. Складові синергетичного ефекту агропромислової інтеграції АПВ

Синергетичний ефект	Складові
Економічний	- забезпечення замкнутого циклу виробництва продукції; - вдосконалення структури робочих місць, ліквідація посередницьких структур; - вирівнювання економічних умов усіх учасників; - збільшення капіталовкладень у розвиток матеріально-технічної бази; - підвищення рентабельності готового продукту за рахунок покращення якості, збільшення обсягів та зниження непродуктивних витрат; - організація консалтингового і науково-інформаційного забезпечення; - можливість довгострокового планування; - можливість контролювати якість продукції на будь-якому етапі її виробництва.
Соціальний	- вирішення питань розвитку соціальної сфери конкретної території; - покращення умов праці та побуту працівників; - вдосконалення системи трудового співробітництва і здорової конкуренції всередині інтегрованого формування; - підвищення продуктивності праці за рахунок збільшення обсягів виробництва та раціоналізації розподілу робочої сили.
Екологічний	- інвестування в основний засіб виробництва - землю, її родючість; - окультурення земель з метою підвищення продуктивності; - використання мінімізації обробітку ґрунту.

Джерело: Розробка авторів.

Дослідження підтверджують, що стан та тенденції сфер АПВ потребують нових інноваційних підходів до комплексного соціально-економічного розвитку підприємств, формувань, галузей та територій регіонів України [14, с. 32]. Тому й виникає необхідність пошуку нових можливостей використання в Україні систем господарювання. Суттєвою перешкодою економічному розвитку агропромислового виробництва в нашій країні є недостатня інтеграція, слабкість інтеграційних зв'язків між виробниками сировини, переробними підприємствами, підприємствами із зберігання виробленого продовольства та науковими установами.

Європейські орієнтири надають АПВ відповідний вектор розвитку та відкривають нові можливості для відродження сільського господарства, створюють додаткові порівняльні переваги на агропродовольчому ринку.

Серйозним кроком з позиції поглиблення торговельних відносин між Україною та ЄС має стати Угода про зону вільної торгівлі, яка сприятиме наближенню вітчизняного агропромислового комплексу економіки до європейських стандартів, адаптації його до Спільної аграрної політики ЄС та розширенню присутності на українському агропродовольчому ринку нових країн-членів ЄС.

Сучасне агропромислове виробництво стає наукоємнішим, головною умовою його розвитку виступають не такі традиційні чинники, як землезабезпеченість, наявність трудових ресурсів і використання традицій-

них технологій, а швидкість реалізації інноваційного процесу, в якому органічно поєднані наука, техніка, технологія, економіка, підприємництво й управління.

Для провадження ефективної господарської діяльності, розширеного відтворення капіталу підприємства потребують значних обсягів коштів, а за збільшення розміру підприємств потреба в інвестиційних ресурсах зростає, особливо в іноземних, у нинішніх умовах.

За даними Державної служби статистики України, у 2017 р. прямі іноземні інвестиції у сільське господарство зросли на 6,1%, тоді як в економіку загалом - лише на 4,3%, і становлять 621,9 млн дол. США [16, с. 375].

Найпривабливішим для іноземних інвесторів залишається сільське господарство Київщини та Дніпропетровщини. У ці регіони надійшло близько половини (47,8%) інвестицій галузі, у тому числі Київ залучив 20%, Київська область - 15,8, а Дніпропетровська область - 12%. Сільськогосподарські товаровиробники Одещини залучили 6,3%, Харківщини - 5,7, Львівщини - 5,0, Донеччини - 4,3 та Полтавщини - 4,0% іноземних інвестицій. На решту регіонів держави припадає лише близько 26,9% іноземних інвестицій.

Залучення інвестиційних ресурсів інтегрованими суб'єктами господарювання відбувається через низку механізмів, найважливіші з яких проектне фінансування, банківське кредитування, вихід на світові фондові біржі та випуск єврооблігацій. Дослідження підтверджують, що більше половини

інвестицій - 56% - спрямовується в рослинницькі галузі, переважно на вирощування однорічних і дворічних культур. У розвиток тваринництва в 2017 р. спрямовано 34% прямих іноземних інвестицій [16].

Слід зазначити, що у структурі іноземних інвестицій головним вкладником в економіку України залишаються країни ЄС. Тому інтеграція нашої країни до ЄС є значним кроком вперед, який несе як позитивні зрушення, так і серйозні виклики, серед яких - необхідність забезпечення національного інтересу у сфері продовольчої безпеки та конкурентоспроможності вітчизняного товаровиробника.

Структура залучення інвестиційних ресурсів по основних групах фінансових інституцій показує, що незважаючи на кількість укладених угод, найбільша частка в ній припадає на кошти, отримані від банківського кредитування, випуску єврооблігацій та фондової біржової діяльності.

Кожна група фінансових інституцій, через які інтегровані суб'єкти господарювання аграрного сектору економіки України залучають іноземні інвестиції, має свої особливості. Одним із таких магістральних напрямів є емісія цінних паперів та вихід підприємств на фондові біржі світу.

Так, розміщення акцій на світових фондових біржах здійснюється через механізми IPO (Initial Public Offering - первісна публічна пропозиція) та приватного розміщення (Private Placement) залежно від організаційно-правової форми підприємства (ПАТ чи ПрАТ) та його стратегічних цілей.

На ефективність діяльності інтегрованих суб'єктів господарювання на міжнародних ринках капіталу впливає низка загальних і специфічних ендегенних і екзогенних чинників, що перебувають у тісному взаємозв'язку, визначаючи кінцевий результат (рис. 3).

Рис. 3. Чинники формування ефективності діяльності інтегрованих суб'єктів господарювання на міжнародних ринках капіталів

Джерело: Розроблено авторами на базі даних Національного банку України.

Першим українським підприємством, що пов'язане з аграрним сектором економіки і застосувало механізм IPO, стала переробна компанія Ukrproduct Group Ltd, 27,2% акцій якої у 2005 р. було розміщено на Лондонській фондовій біржі, що дало змогу залучати 11,7 млн дол. США.

У 2006 р. процедуру IPO провела Astarta Holding N.V., залучивши 31,2 млн дол. США;

у 2007 р. - Kernel Holding S.A. та Landkom International LLC; у 2008 р. було розміщено акції ПАТ «Миронівський хлібопродукт» (МНП S.A.); у 2010 р. - Agroton PLC, Avangardco Investments Public Limited, Milkiland N.V. і Agroliga Group PLC; у 2011 р. - Agrogenation, KSG Agro S.A., Ovostar Union N.V. та Continental Farmers Group PLC; та у 2013 р. - General Planet PLC.

Загалом, як показують проведені дослідження, найбільшу кількість угод з розміщення цінних паперів інтегровані суб'єкти господарювання, що діють в аграрному секторі економіки України, уклали на Варшавській фондовій біржі (38,7%), найменше - на NYSE Euronext (3,3%). Поряд із цим на Франкфуртській фондовій біржі укладено 29,0%, на Лондонській теж 29,0%.

Іншим механізмом залучення інвестиційних ресурсів для цілей інноваційного розвитку слугує випуск єврооблігацій (євробондів). Єврооблігація є борговим цінним папером на пред'явника, що випускається на строк

від 1 до 40 років з фіксованою або плаваючою ставкою відсотка під істотне майнове чи фінансове забезпечення. Емісію здійснюють європейський синдикат андерайтерів, а до випуску і розміщення євробондів допускають переважно лише ті компанії, що мають високі рейтинги платоспроможності у провідних світових рейтингових агенціях - Fitch Ratings, Standard & Poor's або Moody's.

За станом на 1.01.2016 р. шість інтегрованих суб'єктів господарювання, що діють в аграрному секторі економіки України, сумарно отримали близько 3,1 млрд дол. США інвестицій, емітувавши єврооблігації (табл. 3).

3. Залучення коштів інтегрованими підприємствами аграрного сектору України завдяки випуску єврооблігацій за станом на 1.01. 2016 р.

Компанія	Дата розміщення	Дата розміщення	Купонна ставка, %	Обсяг випуску, млн дол. США	Зміна ціни за рік, %	Біржа
FgroGeneration	17.01.2012 р.	17.07.2018 р.	8,000	12,1	x	NYSE Euronext
	31.03.2015 р.	31.03.2019 р.	8,000	79,2	+8,3	NYSE Euronext
Agroton PLC	14.07.2011 р.	14.07.2014 р.	12,500	50,0	x 4) D	London S.E.
	08.08.2013 р.	14.07.2014 р.	8,000	50,0	-55,8	London S.E.
Avangardco Investments Publik Ltd	29.10.2010 р.	29.10.2015 р.	10,000	200,0	x 3)	London S.E.
	28.10.2015 р.	29.10.2018 р.	10,000	206,0	31,8	Berlin Exchange
MHP S.A.	30.11.2006 р.	30.11.2011 р.	10,250	250,0	x	London S.E. Berlin Exchange
	29.04.2010 р.	29.04.2015 р.	10,250	584,8	x	London S.E. Berlin Exchange
	02.04.2013 р.	02.04.2020 р.	8,250	750,0	+ 30,5	Irish S.E., Berlin Exchange
Maria Agro Holding PLC	06.03.2013 р.	05.03. 014 р.	10,950	12,5	x 1)	Irish S.E.,
	30.03.2011 р.	30.03.2016 р.	10,950	250,0	+20,0 D	London S.E. Berlin Exchange
	19.04.2013 р.	19.04.2018 р.	9,450	400,0	+27,2 2) D	Irish S.E., Berlin Exchange
UkrLandFarming PLC	26.03.2013 р.	26.03.2018 р.	10,875	500,0	+1,3	Irish S.E

Джерело: Сформовано авторами на основі даних фондових бірж та GabondS, Eavex Capital.

Міжнародна фінансова корпорація (далі - МФК) є однією з організацій Групи Світового банку, найбільшою фінансовою інституцією у сфері глобального розвитку, яка працює винятково з приватним сектором країн, що розвиваються. МФК надає кредити за рахунок власних коштів, покриваючи до 35% вартості нових проектів, і до 50% вартості розширення масштабів уже виконуваних проєк-

тів, а також мобілізує синдикативні кошти в разі обґрунтованої потреби для фінансування пріоритетного виду діяльності чи інвестиційного проєкту.

Так, за оцінками європейських експертів, від впровадження Угоди про Зону вільної торгівлі (далі - ЗВТ) між ЄС та Україною остання може отримати чималі вигоди в сільському господарстві, зокрема:

- зростання експорту української продукції до ЄС;
- розширення доступу на ринки третіх країн через гармонізацію стандартів з ЄС;
- покращення інвестиційного клімату внаслідок пристосування національного законодавства до норм і правил ЄС;
- скасування субсидування експорту сільськогосподарської продукції з ЄС до України;
- поступове збільшення квот на експорт з України до ЄС окремих видів сільськогосподарської продукції;
- збільшення експорту нових видів товарів сільського господарства та продовольства [3].

Глибокий аналіз ключових положень Угоди показує, що основними загрозами для сільськогосподарських виробників у перспективі можуть бути: посилення конкуренції на внутрішньому ринку, особливо в короткостроковій перспективі, обмеження доступу українських товаровиробників на європейські ринки через недотримання стандартів якості.

Оскільки обсяг бюджетної підтримки сільського господарства в ЄС становить 45% сектору валової вартості продукції, а в Україні - всього 6%, то прогнози щодо забезпечення конкурентоспроможності вітчизняної продукції, на думку багатьох науковців, досить невтішні [4, с. 55].

Необхідність впровадження зазначених норм суттєво вплине на зміст аграрно-правового інституту державної підтримки сільського господарства і потребує вже у найближчому часі розробки та прийняття спеціальних програм.

Поглиблюючи співпрацю з ЄС, Україна отримає нові стимули для розвитку внутрішнього ринку і поглиблення економічної спеціалізації регіонів. На внутрішнє споживання буде спрямоване аграрне виробництво з його оновленою структурою. Разом із тим розширення зовнішньоекономічних перспектив українського сільського господарства стане можливим завдяки переходу на вирощування більш конкурентоспроможних видів рослин і порід тварин, розширення сфери застосування передових аграрних технологій, заохочення сучасного та сталого сільськогосподарського виробництва, обов'язковою умовою якого є захист довкілля, поширення методів органічного виробництва та використання біотехнологій.

Висновки. Агропромислова інтеграція - це складне явище, а також багатогранна ка-

тегорія, що повинна вивчатися на системній основі. Формою прояву агропромислової інтеграції в АПВ є інтегровані формування, які характеризуються великою різноманітністю організаційно-правових форм, складу учасників, видів діяльності та форм власності.

Інтеграція являє собою вагомий інструмент підвищення ефективності господарювання в АПВ держави. Її особливість полягає у створенні так званого синергічного ефекту, який дозволяє збільшувати кількісні та якісні показники діяльності усіх учасників процесу. Звідси, значні зусилля державної аграрної політики доцільно спрямовувати на сприяння інтеграційним процесам в АПВ. Зважаючи на досвід реформ, напрями аграрної інтеграційної політики повинні мати добровільний характер, без вживання жорстких адміністративних важелів з боку держави.

Визначено, що об'єктивною основою і необхідною умовою інтеграційних відносин в аграрному секторі економіки є суспільна організація праці, де формами виявлення виступають суспільний поділ праці та суспільна кооперація.

Встановлено, що ефективний розвиток інтеграційних відносин в аграрному секторі економіки України за участю господарств населення можливий за діючими двома моделями: на засадах підряду та виробничої контракції, що породжує два варіанти квазіінтеграційної взаємодії - інтеграція «м'яка» та «жорстка».

Адаптація та пошук нових ринків збуту продукції нині можливі через підписання Угоди про Зону вільної торгівлі з ЄС в повному обсязі. Вступ України до ЄС прискорить розробку та реалізацію нової аграрної політики, активізує контроль за її виконанням у системі управління розвитком агросфери, сприятиме залученню внутрішніх і зовнішніх інвестицій, забезпечить участь держави у розробці положень Спільної аграрної політики та правил міжнародної торгівлі продукцією сільського господарства.

Основними завданнями інтеграційної політики на даному етапі повинні стати: обґрунтування економічної доцільності інтеграції, створення відповідного правового та податкового поля для сприяння інтеграційним процесам, формування відокремлених структур сприяння інтеграції, якими, за певних умов, можуть стати регіональні органи влади та центри дорадництва.

Список бібліографічних посилань

1. Андрийчук В. Г. Економіка підприємств агропромислового комплексу. Київ : КНЕУ, 2013. 779 с.
2. Бутко М. П., Родін В. С. Агропромислова інтеграція як шлях до активізації аграрного виробництва. *Агросвіт*. 2010. № 3. С. 10-13.
3. Гайдучук П. Україна: проблема інтеграції. *Національна безпека і оборона*. URL : http://www.razumkov.org.ua/ukr/files/category_journal/NSD_141-142_ukr.pdf.
4. Гайдучук П. Україна - ЄС: проблеми інтеграції. *Дзеркало тижня*. 2013 р. 7 черв. URL : <http://agroconf.org/content/gaydukiyukraina-es-problemy-integracii>.
5. Гупоров А. О. Розвиток інтеграційних відносин в аграрному секторі економіки : монографія. Київ : ТОВ «СІК ГРУП Україна», 2016. 484 с.
6. Економічна теорія [4-те вид.] / [В. О. Білик, П. Т. Саблук, Д. В. Шкарбан та ін.]; за ред. В. О. Білика, П. Т. Саблука. Київ : ННЦ ІАЕ, 2004. 560 с.
7. Кобець Є.А. Економічна сутність інтеграції в аграрному виробництві. *Держава та регіони. Серія «Економіка та підприємство»*. 2007. № 1. С. 146-149.
8. Корецька С.О. Економічний механізм розвитку агропромислової інтеграції. *Агросвіт*. 2012. № 7. С. 10-14.
9. Макаренко П. М., Пілявський В. І. Організація формування та ефективного управління агрохолдингами. *Вісник Сумського національного аграрного університету. Серія «Економіка та менеджмент»*. 2011. Вип. 2 (45). С. 21-24.
10. Малік М., Федієнко П., Орлатий М. Інтеграція як фактор підвищення ефективності реформованих сільськогосподарських підприємств. Київ : ІАЕ УААН, 2000. 40 с.
11. Розвиток економіки сільського господарства України в 2011-2015 рр. : наукова доповідь / Гадзало Я. М., Лупенко Ю. О., Пугачов М. І. та ін. ; за ред. Ю. О. Лупенка. Київ: ННЦ «ІАЕ», 2016. 546 с.
12. Розвиток малих аграрних підприємств у ринковому інституційному середовищі: індикатори та ефективність / Лупенко Ю. О., Шпикуляк О. Г., Малік М. Й. та ін. ; за ред. О. Г. Шпикуляка. Київ : ННЦ «ІАЕ», 2017. 204 с.
13. Розвиток підприємництва і кооперації: інституціональний аспект : монографія / Лупенко Ю. О., Малік М. Й., Заяць В. М., Шпикуляк О. Г. Київ : ННЦ «ІАЕ», 2016. 430 с.
14. Розвиток форм господарювання в сільському господарстві: проблеми і рішення : наукова доповідь / Ю. О. Лупенко, В. Я. Месель-Веселяк, О. Г. Шпикуляк та ін. ; за ред. Ю. О. Лупенка. Київ : ННЦ «ІАЕ», 2018. 54 с.
15. Саблук П. Т., Малік М. Й., Валентинов В. Л. Формування міжгалузевих відносин: проблеми теорії та методології. Київ : ІАЕ, 2002. 294 с.
16. Статистичний щорічник України. Державна служба статистики України / за ред. І. Є. Вернера. Київ, 2018. 541 с.
17. Стратегічні напрями розвитку сільського господарства України на період до 2020 року ; за ред. Ю. О. Лупенка, В. Я. Месель-Веселяка. Київ : ННЦ «ІАЕ», 2012. 182 с.
18. Структурні реформи економіки: світовий досвід, інститути, стратегії для України : монографія / О. І. Амоша, С. С. Аптекар, М. Г. Білопольський, С. І. Юрій та ін. ІАП НАН України, ТНЕУ МОНСМС України. Тернопіль: Економічна думка ТНЕУ, 2011. 848 с.
19. Экономический словарь агропромышленного комплекса / сост. Крисальний А. В. Киев : Урожай, 1986. 336 с.

References

1. Andriychuk, V.H. (2013). *Ekonomika pidpriemstv ahro-promisloвого kompleksu [Economy of enterprises of agro-industrial complex]*. Kyiv: KNEU [In Ukrainian].
2. Butko, M.P. & Rodin, V.S. (2010). Ahro-promislova inte-gracia yak slyah do aktivizacii ahro-noho vi-robnictva [Agro-industrial integration as a way to activation of agrarian produc-tion]. *Ahrosvit*, 3, pp. 10-13 [In Ukrainian].
3. Haidutskyi, P. (n.d.). Ukraina: Problemi inte-gracii [Ukraine: problem of integration]. *National safety and defen-sive*. Retrieved from: <http://www.razumkov.org.ua/ukr/files/categoryjournal/NSD141-142ukr.pdf> [In Ukrainian].
4. Haidutskyi, P. (2013). Ukraina - YeS: problem inte-gratsii [Ukraine - EU: problems of integration]. *Dzerkalo tyzhnia*, 7 June. Retrieved from: <http://agroconf.org/content/gaydukiyukraina-es-problemy-integracii> [In Ukrainian].
5. Huturov, A.O. (2016). *Rozvytok inte-gracijnih vidnosin v ahrarnomu sektori ekonomiki [Development of integration relations in the agrarian sector of economy: monograph]*. Kyiv: TOV "SIK GRUP Ukraina" [In Ukrainian].
6. Bilyk, V.O., Sabluk, P.T., Shkarban, D.V., et al. (2004). *Ekonomichna teoriia. 4-te vyd. [Economic theory, 4-th ed.]*. V.O. Bilyk & P.T. Sabluk (Eds.). Kyiv: NNTs IAE [In Ukrainian].
7. Kobets, Ye.A. (2007). *Ekonomichna sutnist inte-gratsii v ahrarnomu vyrobnytstvi [Economic essence of integration in agrarian production]*. *Derzhava ta rehiony. Seriiia "Ekonomika ta pidpriemnytstvo"*, 1, pp. 146-149 [In Ukrainian].
8. Koretska, S.O. (2012). *Ekonomichnyi mekhanizm rozvytku ahro-promyslovoi inte-gratsii [Economic mechanism of development of agro-industrial integration]*. *Ahrosvit*, 7, pp. 10-14 [In Ukrainian].
9. Makarenko, P.M. & Piliavskyi, V.I. (2011). *Orhanizatsiia formuvannia ta efektyvnoho upravlinnia ahrokholdynhamy [Organi-zation of formation and effective management of agroholdings]*. *Visnyk Sumskoho natsionalnoho ahrarnoho universytetu. Seriia "Ekonomika ta menedzhment"*, 2 (45), pp. 21-24 [In Ukrainian].
10. Malik, M., Fedienko, P., & Orlatyi, M. (2000). *Inte-gratsiia yak faktor pidvyshchennia efektyvnosti reformovanykh silskohospodarskykh pidpriemstv [Integration as a factor for improving efficiency of reformed agricultural enterprises]*. Kyiv: IAE UAAN [In Ukrainian].
11. Hadzalo, Ya.M., Lupenko, Yu.O., Puhachov, M.I., et al. (2016). *Rozvytok ekonomiky silskoho hospodarstva Ukrainy v 2011-2015 rr. : naukova dopovid [Development of the economy of agriculture of Ukraine in 2011-2015: scientific report]*. Yu.O. Lupenko (Ed.). Kyiv: NNTs "IAE" [In Ukrainian].
12. Lupenko, Yu.O., Shpykuliak, O.H., Malik, M.Y., et al. (2017). *Rozvytok malych ahrarnykh pidpriemstv u rynkovomu instytutsiinomu seredovyschi: indykatory ta efektyvnist [De-velopment of small agrarian enterprises in a market institu-tional environment: indicators and effectiveness]*. O.H. Shpyk-uliak (Ed.). Kyiv: NNTs "IAE" [In Ukrainian].
13. Lupenko, Yu.O., Malik, M.Y., Zaiats, V.M., & Shpykuliak, O.H. (2016). *Rozvytok pidpriemnytstva i kooperatsii: in-stytutsionalnyi aspekt : monohrafiia [Development of entre-preneurship and co-operation: institutional aspect: mono-graph]*. Kyiv: NNTs "IAE" [In Ukrainian].
14. Lupenko, Yu.O., Mesel-Veseliak, V.Ya., Shpykuliak, O.H., et al. (2018). *Rozvytok form hospodariuvannia v silskomu hospo-darstvi: problemy i rishennia : naukova dopovid [Development of management forms in agriculture: problems and solutions: scien-tific report]*. Yu.O. Lupenko (Ed.). Kyiv: NNTs "IAE" [In Ukrainian].
15. Sabluk, P.T., Malik, M.Y., & Valentynov, V.L. (2002). *Formuvannia mizhhaluzevykh vidnosyn: problemy teorii ta metodolohii [Formation of intersectoral relations: problems of theory and methodology]*. Kyiv: IAE [In Ukrainian].
16. Verner, I.Ye. (Ed.) (2018). *Statystychnyi shchorichnyk Ukrainy [Statistical yearbook of Ukraine]*. Kyiv: Derzhavna slu-zhba statystyky Ukrainy [In Ukrainian].
17. Lupenko, Yu.O. & Mesel-Veseliak, V.Ya. (Eds.) (2012). *Stratehichni napriamy rozvytku silskoho hospodarstva Ukrainy na period do 2020 roku [Strategic directions of development of agriculture of Ukraine for the period till 2020]*. Kyiv: NNTs "IAE" [In Ukrainian].
18. Amosha, O.I., Aptekar, S.S., Bilopolskyi, M.H., Yurii, S.I., et al. (2011). *Strukturni reformy ekonomiky: svitovyi dosvid, in-stytuty, stratehii dlia Ukrainy : monohrafiia [Structural economic reforms: world experience, institutes, strategies for Ukraine: monograph]*. Ternopil: Ekonomichna dumka TNEU [In Ukrainian].

Spaskyi H.V., Shvets A.A. Formation and development of integration in the agro-industrial production in terms of Eurointegration

The purpose of the article to investigate state of integration development in the agro-industrial production of Ukraine and determine main forms of development of the agro-industrial integration, as well as conditions for its formation.

Research methods. In the research process were used the following scientific methods: abstract and logical (generalization and formulation of conclusions); induction and deduction (streamlining of research results); analogies and comparisons (comparison of objects and phenomena); theoretical generalization, analysis and synthesis (analysis of activity of economic entities); economic and statistical (definition of indicators of efficiency and development prospects).

Research results. It was emphasized that development of holdings would solve the problem of the country's food security, reduce food imports, eliminate cross-sectoral imbalances, organize optimal price chains from field to store, and improve socio-economic development of rural areas. Effective development of integrated relations in the agrarian sector of the economy with participation of private households involves solving of a problem of crossing interests of three institutional agents, in particular the state, business entities and households of the rural population.

Elements of scientific novelty. Particular attention should be paid to the current state of development of integration in the countryside, when it is initiated to create conditions conducive to its revival. This was caused mainly by integrated formations of the agrarian economy as a basis for farming in the countryside, emergence of family farming and farm service cooperatives, integrated relations in rural areas.

Practical significance. Peculiarities of development of domestic integrated entities, as well as their production-economic and marketing motivation of direct partners, coordination and implementation of common economic, scientific and technical policy, and formation of regional economic complexes were generalized. It was recommended to use benefits from integration among other legal forms, as well as benefits that agricultural holdings provide to agricultural commodity producers. Tabl.: 3. Figs.: 3. Refs.: 19.

Keywords: integrated formation; investment; agro-industrial integration; investment climate; cooperation; agriculture.

Spaskyi Habriiel Vasyliovych - doctor of economic sciences, leading research fellow of the department of investment, material, and technical ensuring, National Scientific Centre "Institute of Agrarian Economics" (10, Heroiv Oborony st., Kyiv)

E-mail: gszpasszky@kmf.uz.ua

Shvets Andrii Andriiovych - post-graduate student of the department of entrepreneurship, cooperation and agro-industrial integration, National Scientific Centre "Institute of Agrarian Economics" (10, Heroiv Oborony st., Kyiv)

E-mail: malik_koop@iae.kiev.ua

Спасский Г.В., Шве́ц А.А. Формирование и развитие интеграции агропромышленного производства в условиях евроинтеграции

Цель статьи - исследовать состояние развития интеграции в агропромышленном производстве и определить основные формы развития агропромышленной интеграции, а также условия их образования.

Методика исследования. Исследованы методы: абстрактно-логический (обобщение и формулирование выводов), а именно приёмы индукции и дедукции (упорядочение результатов исследования), аналогии и сопоставления (сравнение объектов и явлений); теоретического обобщения и анализа, синтеза; экономико-статистический (определение показателей эффективности и перспектив развития).

Результаты исследования. Подчёркнуто, что развитие холдингов даст возможность решить проблему продовольственной безопасности страны, уменьшить импорт продовольствия, устранить межотраслевые диспропорции, организовать оптимальные ценовые цепочки от поля к магазину, улучшить социально-экономическое развитие сельских территорий. Также эффективное развитие интегрированных отношений в аграрном секторе экономики при участии хозяйств населения предусматривает решение проблемы пересечения интересов троих институциональных агентов государства, предпринимательских структур и собственно домохозяйств сельского населения.

Элементы научной новизны. Особенного внимания заслуживает современное состояние развития интеграции на селе, когда заложено начало для создания условий, которые способствуют её возрождению. Это связано в первую очередь с интегрированными формированиями аграрной экономики как основы хозяйствования на селе, появлением здесь семейного фермерства и обслуживающих сельскохозяйственных кооперативов, интегрированных отношений на селе.

Практическая значимость. Обобщены особенности развития отечественных интегрированных формирований, а также их производственно-экономическая и маркетинговая мотивация непосредственных партнёров, согласование и проведение совместной экономической, научно-технической политики, формирование региональных хозяйственных комплексов. Рекомендуются использовать преимущества интеграции среди других организационно-правовых форм, а также преимущества, которые обеспечивают агрохолдинги сельскохозяйственных товаропроизводителей. Табл.: 3. Илл.: 3. Библиогр.: 19.

Ключевые слова: интегрированные формирования; инвестиции; агропромышленная интеграция; инвестиционный климат; кооперация; сельское хозяйство.

Спасский Габриэль Васильевич - доктор экономических наук, ведущий научный сотрудник отдела предпринимательства, кооперации и агропромышленной интеграции, Национальный научный центр «Институт аграрной экономики» (г. Киев, ул. Героев Обороны, 10)

E-mail: gszpasszky@kmf.uz.ua

Швец Андрей Андреевич - аспирант отдела предпринимательства, кооперации и агропромышленной интеграции, Национальный научный центр «Институт аграрной экономики» (г. Киев, ул. Героев Обороны, 10)

E-mail: malik_koop@IAE. Kiev.ua

Стаття надійшла до редакції 20.02.2019 р.

Фахове рецензування: 25.02.2019 р.

Бібліографічний опис для цитування:

Спаский Г. В., Шве́ц А. А. Формування та розвиток інтеграції агропромислового виробництва в умовах євроінтеграції. *Економіка АПК*. 2019. № 3. С. 97 — 107.

* * *

УДК 332.025.12

JEL Classification: O13, Q15, Q18

DOI: <https://doi.org/10.32317/2221-1055.201903108>

О.С. КОЛТУНОВИЧ, кандидат економічних наук

Пріоритети державного регулювання інноваційної модернізації водогосподарського комплексу України

Мета статті - розробити фінансово-економічні передумови та визначити пріоритети державного регулювання інноваційної модернізації водогосподарського комплексу України.

Методика дослідження. Дослідження виконано із застосуванням загальнонаукових підходів і методів, зокрема інституціонального аналізу - для вибору найбільш ефективних механізмів активізації процесів фінансового забезпечення інноваційної модернізації водогосподарського комплексу.

Результати дослідження. Визначено фінансово-економічні передумови та пріоритети державного регулювання процесів модернізації та інноваційного розвитку окремих підсистем водогосподарського комплексу України.

Елементи наукової новизни. Сформовано механізми та визначено інструменти державного регулювання фінансово-економічного забезпечення інноваційної модернізації водогосподарської сфери у вітчизняну практику в межах запровадження нової фіскальної, митної, регуляторної, бюджетної та грошово-кредитної політики.

Практична значущість. На основі кращого зарубіжного досвіду запропоновані дієві механізми державного регулювання інноваційної модернізації водогосподарського комплексу, що забезпечать формування відповідного інституційного підґрунтя (ресурсної бази) стосовно фінансового, бюджетного, інвестиційного та іншого забезпечення. Рис.: 1. Бібліогр.: 12.

Ключові слова: інноваційна модернізація; державне регулювання; євроінтеграція; концептуалізація; інституційне забезпечення; фінансово-економічні передумови.

Колтунович Олександр Сергійович - кандидат економічних наук, науковий співробітник відділу земельних відносин та природокористування, Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки», 03127, м. Київ, вул. Героїв Оборони, 10.

E-mail: qatarfoundation.eu@gmail.com

Постановка проблеми. Реалізація національних економічних інтересів України як на міжнародній арені, так і всередині країни потребує структурних трансформацій та формування конкурентного інституційного підґрунтя на загальнодержавному рівні. Зважаючи на необхідність імплементації водного законодавства Європейського Союзу у сфері водокористування, особливої актуальності набувають механізми та інструменти державного регулювання фінансового забезпечення модернізації та інноваційного розвитку всіх підсистем водогосподарського комплексу.

Крім проблем соціальної ефективності водокористування та вдосконалення фіскального регулювання розвитку водного господарства, виокремлюється також актуальна проблема конвергенції систем управління водними ресурсами в процесі імплементації природоохоронних директив Європейського Союзу [5, с. 47].

Упродовж 2014-2019 рр. у водогосподарський комплекс України впроваджено окремі норми Водної Рамкової Директиви ЄС. На початок 2019 р. сформовано європейську законодавчу базу, новий інструментарій для впровадження інтегрованого управління водними ресурсами за басейновим принципом. За даними Державного агентства водних ресурсів лише у 2018 р. зроблено перші кроки у розбудові сучасного моніторингу поверхневих вод за європейськими стандартами, запроваджено нову організаційну структуру відповідно до гідрографічного районування території України, створено фонд розвитку водного господарства та запроваджено енергосервісні контракти в бюджетній сфері [11, с. 3].

Натомість, незважаючи на критичний стан, розглянуті не повною мірою питання модернізації у водопровідно-каналізаційному

підкомплексі, а також системі промислового водокористування і водогосподарсько-меліора-тивному підкомплексі. Наприклад, моральна і фізична зношеність основних фондів у водопровідно-каналізаційному господарстві перевищує 80% [2, с. 1]. Це насамперед потребує реалізації комплексу заходів та формування сприятливого інституційного базису щодо державного регулювання стимулювання впровадження процесів інноваційної модернізації у водогосподарському комплексі в цілому.

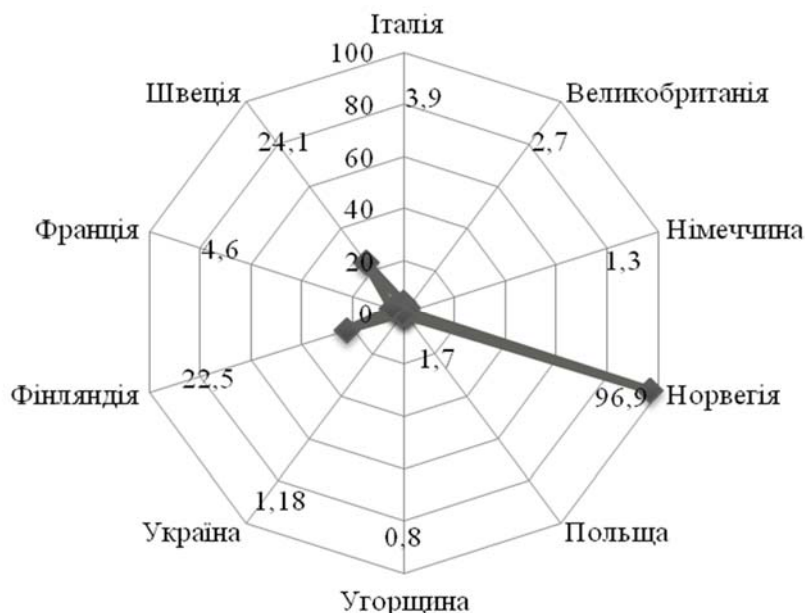
Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивчення проблем щодо державного регулювання фінансового забезпечення процесів модернізації та інноваційного розвитку водогосподарського комплексу висвітлені у наукових працях вітчизняних учених. Вагомим є внесок у розв'язання проблем у сфері водокористування впродовж останніх років таких науковців, як Б. В. Буркинський, В.А. Голян, С.І. Дорогунцов, Л.В. Левковська [5], О.М. Нечипоренко [7], В.А. Сташук, М.А. Хвесик, А.В. Яцик та ін.

В Україні на сьогодні діють більше десяти законодавчих та підзаконних актів, котрі регламентують державне регулювання інноваційної діяльності. Однак пролонгація інноваційної стагнації зумовлюється відсутністю фінансово-економічних інструментів, що забезпечуватимуть/сприятимуть інноваційній модернізації, зокрема, у сфері водокористування.

Мета статті - розробити фінансово-економічні передумови та визначити пріоритети державного регулювання інноваційної модернізації водогосподарського комплексу України.

Виклад основних результатів дослідження. Фрагментарність процесів інноваційної модернізації впродовж останніх років призвела до того, що водогосподарський комплекс України за рівнем та структурою територіально-галузевого водоспоживання є водоемним та незбалансованим. Враховуючи той факт, що водокористування в Україні здійснюється нераціонально, непродуктивні витрати води збільшуються, тоді як об'єм придатних до використання водних ресурсів внаслідок виснаження зменшується, Україна знаходиться серед країн з найнижчим рівнем водозабезпеченості у Європі [10, с. 1]. На думку провідних вітчизняних науковців-експертів у галузі водокористування, Україна перебуває у ситуації інституційного водного дефіциту [7, с. 61].

За даними Євразійського банку розвитку, якщо рівень забезпеченості сумарними водними ресурсами з розрахунку на одного жителя СНД становить 17,01 тис. м³ на рік, то в Україні - лише 1,93 тис. м³ на рік. Показник водозабезпеченості території сумарними водними ресурсами з урахуванням транскордонного стоку України знаходиться на рівні 145,3 тис. м³/км².

Рівень забезпеченості водними ресурсами країн Європи з розрахунку на одну особу, тис. м³ на рік

Джерело: Розроблено автором за даними Євразійського банку розвитку.

Згідно з міжнародною класифікацією забезпеченості водними ресурсами регіони, що забезпечені водними ресурсами менше ніж 500 м³ на одну особу в рік, відносяться до категорії країн з надзвичайним дефіцитом водних ресурсів, між 500 і 1000 м³ - відчують нестачу води, між 1000 і 1700 м³ - мають напружений стан із водопостачанням, понад 1700 м³ - забезпечені водними ресурсами. Відповідно до цієї класифікації до категорії надзвичайно вододефіцитних країн (водні ресурси місцевого формування без урахування припливу транскордонних вод) відноситься Україна, з показником 1180 м³ на одну особу [1, с. 17]. Наприклад, граничний рівень водонезабезпеченості згідно з класифікацією Європейської економічної комісії ООН не перевищує 1500 м³/на особу.

Попри фрагментарну гармонізацію вітчизняного законодавства згідно зі стандартами Євросоюзу, в Україні не повною мірою працювали механізми щодо державного регулювання процесів модернізації та інноваційного розвитку водогосподарського комплексу. Відповідно до загального рейтингу зближення країн-партнерів із Євросоюзом, Україна гармонізувала лише 39% національних стандартів та узгодила 60% [3, с. 24]. Як наслідок, за даними UNESCO Україна знаходиться на 95 місці серед 122 країн світу за рівнем раціонального використання водних ресурсів та якості води [6, с. 148]. За цим, у рейтингу глобальної конкурентоспроможності Всесвітнього економічного форуму наша країна посідає 83 місце серед 140 країн світу [4, с. 589].

Виникнення проблеми пов'язано ще й із недосконалістю державної інвестиційної та інноваційної політики, прогалинами в податковому і митному законодавстві, відсутністю належного інституційного забезпечення розвитку інноваційно-інвестиційного підґрунтя та його інструментів і, як наслідок, недостатнім обсягом внутрішніх та зовнішніх інвестицій у сферу водокористування. За даними Державної служби статистики України, обсяг прямих іноземних інвестицій в економіці країни скоротився за останні п'ять років на 40%: від \$53,7 млрд (у 2013 р.) до \$32,3 млрд (у 2018 р.), а притік ПІІ у національну економіку зменшився у 1,9 раза: від \$5,5 млрд до \$2,8 млрд [12, с. 1]. Натомість облікова ставка національного регулятора зросла за відповідний період від 6,5% до 18,0%, що де-факто зупинило

кредитування, у тому числі інноваційно-інвестиційних проектів [8, с. 1].

Зважаючи на низький рівень інвестиційного забезпечення, головною метою має стати формування фінансово-економічних передумов в межах реалізації ефективної інноваційної політики у сфері водокористування, модернізації існуючої та розвитку нової водогосподарсько-інноваційної інфраструктури, забезпечення умов для беззбиткової діяльності галузі, подальшого розвитку і реформування водного господарства, спрямованого на підвищення ефективності та надійного функціонування.

При цьому, до заходів прямого впливу слід віднести державні цільові програми розвитку інноваційної діяльності, пільгові кредити, субсидії, дотації. Тоді як до опосередкованого - пільгову систему оподаткування для підприємств, діяльність яких орієнтована на розвиток інновацій, оподаткування прибутку за зниженими ставками, звільнення від сплати податків на прибуток на певний період (податкові канікули), страхування, митні пільги, тощо.

Враховуючи економічні, фінансові, політичні, соціальні, екологічні та інші чинники, що стримують модернізацію водогосподарського комплексу на інноваційній основі, актуалізується питання формування фінансово-економічних передумов та пріоритетів державного регулювання інноваційної модернізації водогосподарського комплексу.

Отже, необхідним є формування пріоритетів інноваційної модернізації, котрі слугуватимуть платформою стратегічного планування, що визначатиме основні напрями діяльності з розвитку водогосподарського комплексу на середньострокову перспективу, що формуватиме економіко-правове регулювання відносин, спрямованих на стимулювання, фінансування та розвиток процесів інноваційної модернізації окремих підсистем водогосподарського комплексу України.

По-перше, встановлення режиму пільгового оподаткування для суб'єктів, що фінансують інноваційні проекти у сфері водокористування в Україні шляхом:

- внесення змін до Податкового кодексу України щодо зниження ставки податку на прибуток до місцевих бюджетів для організацій, що здійснюють фінансування проектів з інноваційної модернізації і (або) частково (або) повністю забезпечують фінансо-

ве утримання відповідних інфраструктурних мереж;

- звільнення від сплати податку на нерухомість для організацій, що фінансують на території органу місцевого самоврядування інноваційну діяльність і (або) сприяють модернізації окремих підсистем водогосподарського комплексу;

- запровадження пільгових податкових преференцій для суб'єктів, що здійснюють заходи з будівництва, капітального ремонту та реконструкції об'єктів водогосподарської інфраструктури та (або) здійснюють фінансування (утримання) їх на новій інноваційній основі;

- звільнення від оподаткування окремих видів товарів, робіт або послуг, направлених на фінансування заходів з підтримки та розвитку процесів інноваційної модернізації водогосподарського комплексу в Україні;

- застосування диференціації розмірів податкових пільг залежно від активності в інноваційному процесі конкретних промислових підприємств, організацій і окремих осіб за умов щорічного збільшення ними витрат на інноваційну модернізацію водогосподарських мереж;

- звільнення від оподаткування коштів, спрямованих на підвищення енергоефективності та зниження ресурсозатратності у сфері водокористування;

- запровадження скороченого періоду амортизації, що дасть змогу використовувати в новому податковому періоді такі основні фонди нарахування суми амортизації, що зрештою зменшить податкову базу.

По-друге, фінансово-кредитне стимулювання процесів інноваційної модернізації водогосподарського комплексу за рахунок:

- забезпечення відшкодування із загального фонду Державного бюджету України відсоткових ставок по кредитах, залучених у межах фінансування заходів із модернізації та будівництва водогосподарської інфраструктури в Україні з використанням інноваційних технологій;

- утворення на місцевому рівні комплексних регіональних фондів розвитку водогосподарського комплексу, спрямованих на часткове (до 50%) відшкодування витрат у межах реалізації заходів з капітального ремонту об'єктів водогосподарської інфраструктури на новій інноваційній основі;

- забезпечення із внесенням відповідних змін до Бюджетного кодексу України субси-

дування відсоткової ставки з місцевих бюджетів при кредитуванні з боку банків проєктів щодо інноваційної модернізації та будівництва нової водогосподарської інфраструктури в Україні;

- стимулювання національним регулятором створення спеціалізованих інноваційних банків, а також фондів довгострокового кредитування функціонуючих комерційних банків шляхом встановлення відповідних пільг з оподаткування коштів, що інвестуються у інноваційні проєкти у сфері водокористування;

- диференціації ставки податку на прибуток комерційних банків залежно від напрямів використання ресурсів шляхом зниження їх у разі довгострокового кредитування проєктів та створення системи пільгового рефінансування комерційних банків, які надають пільгові кредити для реалізації проєктів з інноваційної модернізації у водогосподарському комплексі.

По-третє, стимулювання державного регулювання інноваційної модернізації водогосподарського комплексу в процесі бюджетної децентралізації шляхом:

- запровадження змін до Земельного кодексу України та Податкового кодексу України щодо встановлення пільг з податку на землю для споруджуваних і реконструйованих об'єктів водогосподарської інфраструктури, в яких є або заплановане використання інноваційних технологій;

- надання пільгових умов при оплаті технологічного приєднання до мереж, будівництво під'їзних шляхів до земельної ділянки і пільгові тарифи на оплату послуг з газо-, електро- і водопостачання та каналізації на етапі будівництва і експлуатації нових інфраструктурних (промислових) об'єктів.

По-четверте, створення Фонду підтримки інноваційних проєктів у сфері водокористування та запровадження митного експерименту, для чого необхідно:

- застосувати шляхом внесення змін до Митного кодексу України нульові ставки на ввезення імпортованого обладнання, що використовуватиметься для модернізації існуючих та будівництва нових об'єктів водогосподарської інфраструктури, а також на ввезення відповідного обладнання;

- запровадити на період з 2019-го до 2024 р. (включно) митний експеримент щодо фінансування будівництва, капітального ремонту і реконструкції об'єктів водогоспо-

дарської інфраструктури за рахунок перевиконання митних надходжень. Згідно з цим, 10% від суми перевиконання щомісячних планових митних надходжень (мито, акцизний податок з увезених до України підакцизних товарів, податок на додану вартість з увезених на митну територію України товарів) направлялися до спецфондів відповідних регіональних бюджетів.

По-п'яте, інвестиційне забезпечення проектів з інноваційної модернізації водогосподарського комплексу в Україні шляхом:

- співфінансування реалізації інвестиційних проектів у сфері водокористування за рахунок коштів державного бюджету;

- надання відповідно до законодавства для реалізації інвестиційних проектів у водогосподарському комплексі державних гарантій з метою забезпечення виконання боргових зобов'язань за запозиченнями суб'єкта господарювання;

- кредитування за рахунок коштів державного бюджету суб'єктів господарювання для реалізації інвестиційних проектів у водогосподарському комплексі;

- повної або часткової компенсації за рахунок коштів державного бюджету відсотків за кредитами суб'єктів господарювання для реалізації інвестиційних проектів у сфері водокористування.

- лібералізації порядку акумуляції приватного капіталу для реалізації значних інноваційних проектів, у межах запровадження гнучких форм поєднання капіталів комерційних банків та підприємств через створення пайових інвестиційних фондів.

Враховуючи той факт, що з 1 січня 2019 р. набув чинності новий Порядок здійснення державного моніторингу вод, схвалений Кабінетом Міністрів України відповідно до директив ЄС, держава зможе отримувати оперативно інформацію про стан вод в Україні [9, с. 1]. Однак, на наш погляд, необхідним та більш ефективним/дієвим є створення

Спеціального моніторингового центру з метою здійснення не лише постійного моніторингу, а й контролю, аналізу та обробки даних, а також вироблення оперативних заходів та проектних пропозицій.

Запропоновані пріоритети спрямовані на створення умов ефективної взаємодії між усіма елементами водогосподарського комплексу та учасниками інноваційного процесу щодо проведення єдиної національної економічної політики, прийняття та реалізації рішень, котрі забезпечують найбільші економічні вигоди в межах інноваційної модернізації водогосподарського комплексу.

Крім того, з метою подолання економіко-інноваційної стагнації Україні необхідно повернутися до механізмів державного регулювання, що діяли до 2005 р., зокрема, до вільних економічних зон та територій пріоритетного розвитку з особливим режимом інвестиційної діяльності. Актуальним для України за нинішніх умов залишається і сучасний досвід таких передових країн, як Катар, Об'єднані Арабські Емірати, Китай і т.д., де, з-поміж іншого, створюються «спеціальні зони прискореного економічного та інноваційного розвитку», а також «міста майбутнього».

Висновки. Реалізація запропонованих пріоритетів сприятиме формуванню інноваційно орієнтованої моделі у водогосподарському комплексі, при цьому поєднуючи в собі баланс ринкових інструментів із системою адаптивних важелів державного регулювання. Це забезпечить формування фінансово-кредитної та інвестиційної ресурсної бази інноваційної модернізації водогосподарського комплексу в межах конвергенції/апроксимації стандартів водних Директив Європейського Союзу в національну законодавчу базу та сприятиме підвищенню рівня енергоефективності та енергозбереження, зниженню собівартості комунальних послуг з водопостачання та водовідведення, підвищенню рівня екологічної безпеки у цілому.

Список бібліографічних посилань

1. Галузевий огляд № 19 Євразійського банку розвитку «Сучасні тенденції в удосконаленні управління водними ресурсами в державах - учасниках СНД». URL : https://eabr.org/upload/iblock/2f0/obzor_19_rus.pdf.
2. Звіт Міністерства регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України. URL : <http://www.minregion.gov.ua/>.
3. Звіт Представництва Європейського Союзу в Україні. URL : https://eeas.europa.eu/delegations/ukraine_uk.

References

1. Suchasni tendentsii v udoskonalenni upravlinnia vodnymy resursamy v derzhavakh - uchasytsiakh SND: Haluzevyi ohliad №19 Yevraziiskoho banku rozvytku [Modern trends in improving water resources management in the CIS member states: Sectoral Review No. 19 of the Eurasian Development Bank]. (n.d.). Retrieved from: https://eabr.org/upload/iblock/2f0/obzor_19_rus.pdf [In Russian].
2. Zvit Ministerstva rehionalnoho rozvytku, budivnytstva ta zhytlovo-komunalnoho hospodarstva Ukrainy [Report of the Ministry of Regional Development, Construction and Housing and Communal Services of Ukraine]. (n.d.). Retrieved from: <http://www.minregion.gov.ua> [In Ukrainian].

4. Звіт про глобальну конкурентоспроможність-2018 Всесвітнього економічного форуму. URL : <http://www3.weforum.org/docs/GCR2018/05FullReport/TheGlobalCompetitivenessReport2018.pdf>.

5. Левковська Л. В. Формування моделі інтегрованого управління водними ресурсами в контексті забезпечення сталого водокористування. *Збалансоване природокористування*. 2018. № 2. С. 46-53.

6. Моніторинговий звіт UNESCO. URL : <http://unesco.org>.

7. Нечипоренко О. М. Наукові засади управління продуктивністю поливної води. *Економіка АПК*. 2017. № 3. С. 57-65.

8. Прес-реліз Національного банку України. URL : <https://bank.gov.ua/control/uk/index>.

9. Про затвердження Порядку здійснення державного моніторингу вод : Постанова Кабінету Міністрів України від 19 вересня 2018 р. № 758. База даних «Законодавство України» / ВР України. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/758-2018-%D0%BF>.

10. Про Концепцію розвитку водного господарства України : Постанова Верховної Ради України від 14 січня 2000 р. №1390-XIV. База даних «Законодавство України» / ВР України. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1390-14/sp:max25>.

11. Публічний звіт Голови Державного агентства водних ресурсів України за 2018 рік. URL : <https://drive.google.com/file/d/1GhP2QvLcOnvll7meBzLc7wHCsXZZjWQj/view>.

12. Статистична інформація Державної служби статистики України. URL : <http://www.ukrstat.gov.ua/>.

3. Zvit Predstavnytstva Yevropeiskoho Soiuzu v Ukraini [Report of the Delegation of the European Union at Ukraine]. (n.d.). Retrieved from: https://eeas.europa.eu/delegations/ukraine_uk [In Ukrainian].

4. Zvit pro hlobalnu konkurentospromozhnist-2018 Vsesvitnoho ekonomichnoho forumu [Global competitiveness report of the World Economic Forum 2018]. (2018). Retrieved from: <http://www3.weforum.org/docs/GCR2018/05FullReport/TheGlobalCompetitivenessReport2018.pdf> [In English].

5. Levkovska, L.V. (2018). Formuvannya modeli integrovanogo upravlinnya vodnymi resursamy v konteksti zabezpechennya stalogo vodokorystuvannya [Formation of a model of integrated water resources management in context of providing sustainable water use]. *Zbalansovane pryrodokorystuvannya*, 2, pp. 46-53 [In Ukrainian].

6. Monitorynhovyi zvit UNESCO [UNESCO monitoring report]. (n.d.). Retrieved from: <http://unesco.org> [In English].

7. Nechyporenko, O.M. (2017). Naukovi zasady upravlinnya produktyvnistiu polyvnoi vody [Scientific principles for management of productivity of irrigation water]. *Ekonomika APK*, 3, pp. 57-64 [In Ukrainian].

8. Pres-reliz Natsionalnoho banku Ukrainy [Press release of the National Bank of Ukraine]. (n.d.). Retrieved from: <https://bank.gov.ua/control/uk/index> [In Ukrainian].

9. Pro zatverdzhennia Poriadku zdiisnennia derzhavnoho monitorynhu vod : Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 19 veresnia 2018 r. #758 [On approval of the procedure for implementation of state monitoring of water: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated 19.09.2018, No. 758]. *Baza danykh "Zakonodavstvo Ukrainy"*. VR Ukrainy. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/758-2018-%D0%BF> [In Ukrainian].

10. Pro Kontseptsiiu rozvytku vodnoho hospodarstva Ukrainy : Postanova Verkhovnoi Rady Ukrainy vid 14 sichnia 2000 r. #1390-XIV [On Concept of water management development in Ukraine: Resolution of the Verkhovna Rada of Ukraine dated 14.01.2000, No. 1390-XIV]. *Baza danykh "Zakonodavstvo Ukrainy"*. VR Ukrainy. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1390-14/sp:max25> [In Ukrainian].

11. Publichnyi zvit Holovy Derzhavnoho ahentstva vodnykh resursiv Ukrainy za 2018 rik [Public report of the Head of the State Agency of Water Resources of Ukraine for 2018]. (n.d.). Retrieved from: <https://drive.google.com/file/d/1GhP2QvLcOnvll7meBzLc7wHCsXZZjWQj/view> [In Ukrainian].

12. Statystychna informatsiia Derzhavnoi sluzhby statystyky Ukrainy [Statistical information of the State Statistics Service of Ukraine]. Retrieved from: <http://www.ukrstat.gov.ua> [In Ukrainian].

Koltunovych O.S. Priorities of state regulation of innovation modernization of the water management complex of Ukraine

The purpose of the article is to develop financial and economic prerequisites and priorities of state regulation of innovation modernization of the water management complex of Ukraine.

Research methods. The research is carried out with the application of general scientific approaches and methods, in particular, institutional analysis - to select the most effective mechanisms for activating financial support processes for innovative modernization of the water management complex.

Research results. The financial-economic preconditions and priorities of state regulation of processes of modernization and innovative development of separate subsystems of the water management complex of Ukraine are determined.

Elements of scientific novelty. The mechanisms and tools of the state regulation of financial and economic provision of innovation modernization of the water management sector in domestic practice in the framework of the introduction of a new fiscal, customs, regulatory, budgetary and monetary policy are defined.

Practical significance. Based on the best foreign experience, effective mechanisms of state regulation of innovation modernization of the water management complex are proposed. This will ensure the formation of a financial-credit and investment resource base for innovative modernization of the water management complex within the framework of convergence / approximation of the standards of the European Union Water Directives into the national legislative base and will promote increase of energy efficiency and energy saving, lowering the cost of communal services in water supply and drainage, increasing the level of environmental safety in as a whole. Figs.: 1. Refs.: 12.

Keywords: innovative modernization; state regulation; eurointegration; conceptualization; institutional support; financial and economic basics.

Koltunovych Oleksandr Serhiiovych - candidate of economic sciences, research fellow of the department of land relations and environmental management, National Scientific Centre "Institute of Agrarian Economics" (10, Heroiv Oborony str., Kyiv)
E-mail: qatarfoundation.eu@gmail.com

Колтунович А.С. Приоритеты государственного регулирования инновационной модернизации водохозяйственного комплекса Украины

Цель статьи - разработать финансово-экономические предпосылки и определить приоритеты государственного регулирования инновационной модернизации водохозяйственного комплекса Украины.

Методика исследования. Исследование выполнено с применением общенаучных подходов и методов, в частности институционального анализа - для выбора наиболее эффективных механизмов активизации процессов финансового обеспечения инновационной модернизации водохозяйственного комплекса.

Результаты исследования. Определены финансово-экономические предпосылки и приоритеты государственного регулирования процессов модернизации и инновационного развития отдельных подсистем водохозяйственного комплекса Украины.

Элементы научной новизны. Сформированы механизмы и определены инструменты государственного регулирования финансово-экономического обеспечения инновационной модернизации водохозяйственной сферы в отечественную практику в пределах введения новой фискальной, таможенной, регуляторной, бюджетной и денежно-кредитной политики.

Практическая значимость. На основе лучшего зарубежного опыта предложены действенные механизмы государственного регулирования инновационной модернизации водохозяйственного комплекса, которые обеспечат формирование соответствующего институционального базиса (ресурсной базы) по финансовому, бюджетному, инвестиционному и другому обеспечению. Илл.: 1. Библиогр.: 12.

Ключевые слова: инновационная модернизация; государственное регулирование; евроинтеграция; концептуализация; институциональное обеспечение; финансово-экономические предпосылки.

Колтунович Александр Сергеевич - кандидат экономических наук, научный сотрудник отдела земельных отношений и природопользования, Национальный научный центр «Институт аграрной экономики» (г. Киев, ул. Героев Оборона, 10)

E-mail: qatarfoundation.eu@gmail.com

Стаття надійшла до редакції 28.02.2019 р.

Фахове рецензування: 15.03.2019 р.

Бібліографічний опис для цитування:

Колтунович О. С. Пріоритети державного регулювання інноваційної модернізації водогосподарського комплексу України. *Економіка АПК*. 2019. № 3. С. 108 – 114.

* * *

Новини АПК

Кластер - найкраща форма розвитку сільських територій в Україні

Кластер є найкращою формою розвитку сільських територій в Україні. Таку думку висловила в.о. Міністра аграрної політики та продовольства України Ольга Трофімцева під час відкриття дискусійної панелі «Майбутнє кластерного розвитку та побудова сталих екосистем в українському АПК» в рамках міжнародної агропромислової виставки «Agroport West Lviv-2019».

«Створення кластерів є оптимальним інструментом розвитку сільських територій. Їх ефективність залежить саме від ініціативи бізнесу різних секторів економіки, які, на перший погляд, виглядають абсолютно не поєднуваними. Саме так і працює клас-теризація», - зауважила в.о. Міністра.

Вона відзначила, що кластеризація має підтримку сьогодні на рівні Уряду та держави. Це бізнес-орієнтована модель, яка працює на самоокупність. Міністерство вже підтримує і готове підтримувати надалі ідеї бізнесу інформаційно та дорадницьки. Кластерні ідеї разом із smart-спеціалізацією можуть підвищити конкурентоспроможність регіонів та ефективно реалізовуватися в новостворених територіальних громадах, де є молоді й ініціативні керівники.

Довідково. Мінагрополітики було запроваджено пілотні проекти з впровадження агрокластерів у Львівській та Одеській областях. На Львівщині це «ГорбоГори», а на Одещині - «Фрумушика Нова». Реалізація кожного з них - це спосіб об'єднання фінансових, людських та природних ресурсів, держави, бізнесу та сільських громад. Загальні бюджети проектів склали на Одещині 39,56 млн грн, на Львівщині - 27,6 млн грн.

Прес-служба Мінагрополітики

УДК 332.122(1-22):620.925

JEL Classification: O13, Q42, R2

DOI: <https://doi.org/10.32317/2221-1055.201903115>

*І.О. ЯСНОЛОБ, Т.О. ЧАЙКА, кандидати економічних наук
О.О. ГОРБ, кандидат сільськогосподарських наук, доцент
Я.В. РАДІОНОВА, здобувач наукового ступеня доктора філософії**

Концептуальні засади ефективного функціонування енергетично незалежних сільських територій

Мета статті - визначити й обґрунтувати концептуальні засади створення та ефективного функціонування енергетично незалежних сільських територій з метою досягнення стану рівноваги і сталого довгострокового розвитку їх еколого-соціо-економічної системи.

Методика дослідження. Методологічною основою дослідження були наступні наукові методи: історико-діалектичний (використання існуючих альтернативних джерел енергії), аналізу і синтезу (визначення переваг і недоліків відновлювальних джерел енергії), теоретичний пошук і абстрактно-логічний (визначення напрямів використання альтернативних джерел енергії для забезпечення будівель і споруд сільської території), моделювання (формулювання еколого-соціо-економічних засад енергонезалежності та енергоефективності сільських територій).

Результати дослідження. Обґрунтована актуальність використання існуючих альтернативних джерел енергії для забезпечення енергетичної незалежності сільських територій через переваги та недоліки від їх застосовування. Визначено етапи, які необхідно здійснити для забезпечення енергетичної незалежності сільської території. Враховуючи еколого-соціо-економічні критерії використання енергії біомаси та енергії Сонця запропоновано напрямки використання альтернативних джерел енергії для забезпечення будівель і споруд сільської території.

Розглянуто перспективність використання біомаси в забезпеченні енергетичної незалежності сільських територій з можливістю отримання додаткових фінансових ресурсів для подальшого їх розвитку. Наведено практичні дані щодо ефективності використання біомаси як альтернативного джерела енергії.

Елементи наукової новизни. Запропоновано напрямки використання енергії біомаси та енергії Сонця для забезпечення будівель і споруд сільської території з урахуванням еколого-соціо-економічних критеріїв. Встановлено позитивний вплив впровадження об'єктів альтернативної енергетики в селах. Виявлено напрями, на яких ґрунтується триєдина концепція сталого розвитку сільських територій з урахуванням екологічних, економічних і соціальних складових.

Практична значущість. Проаналізовано доцільність використання доступних місцевих альтернативних джерел енергії для забезпечення енергетичної незалежності сільських територій. Розкрито етапи, які необхідно здійснити для забезпечення енергетичної незалежності сільської території через переваги та недоліки від їх використання. Обґрунтована перспективність використання біомаси у забезпеченні енергетичної незалежності сільських територій з можливістю отримання додаткових фінансових ресурсів для подальшого їх розвитку. Рис.: 2. Бібліогр.: 15.

Ключові слова: енергонезалежність; енергоефективність; енергоємність; сільські території; енергозбереження; альтернативні джерела енергії; біомаса.

Яснолоб Ілона Олександрівна - кандидат економічних наук, старший викладач кафедри підприємництва і права, Полтавська державна аграрна академія (м. Полтава, вул. Г.Сковороди, 1/3)

E-mail: ilona.yasnoblob@pdaa.edu.ua

Чайка Тетяна Олександрівна - кандидат економічних наук, доцент кафедри землеробства і агрохімії імені В.І. Сазанова, Полтавська державна аграрна академія (м. Полтава, вул. Г.Сковороди, 1/3)

E-mail: tetyana.chajka@pdaa.edu.ua

Горб Олег Олександрович - кандидат сільськогосподарських наук, доцент, професор кафедри екології, охорони навколишнього середовища та збалансованого природокористування, Полтавська державна аграрна академія (м. Полтава, вул. Г.Сковороди, 1/3)

E-mail: oleg.gorb@pdaa.edu.ua

Радіонова Яна Вікторівна - здобувач наукового ступеня доктора філософії кафедри фінансів і кредиту, Полтавська державна аграрна академія (м. Полтава, вул. Г.Сковороди, 1/3)

E-mail: yana_radionova89@ukr.net

* Науковий керівник - В.І. Аранчій, кандидат економічних наук, професор.

© І.О. Яснолоб, Т.О. Чайка, О.О. Горб, Я.В. Радіонова, 2019

Постановка проблеми. На сьогодні енергоємність України значно вища, ніж в інших промислово розвинених країнах, що перетворює її на одну з найбільш енергетично неефективних країн у світі. Практично все споживання енергії в Україні задовольняється за рахунок викопного палива, більша частина якого імпортується. У зв'язку з цим, а також коливанням цін на енергоносії в поєднанні з величезними енергетичними відходами та надмірною залежністю від імпорту викопного палива економіка країни вкрай вразлива, що зменшує її конкурентоспроможність.

Отже, визначальними завданнями для України на сьогодні є скорочення споживання традиційних видів палива (особливо природного газу), стимулювання енергозбереження, диверсифікації енергопостачання, впровадження енергоефективних технік і технологій, а також вирішення важливих екологічних проблем. Енергетична безпека держави значною мірою залежить від ступеня диверсифікації енергоносіїв, яку доцільно проводити щодо стратегічних і найбільш соціально незахищених об'єктів – сільських територій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. За дослідженнями Г.Г. Гелетуки і Т.А. Желєзної [2], енергетичному комплексу України притаманний значний ступінь залежності від імпорту паливно-енергетичних ресурсів і, як наслідок, залежність від їх імпорту. Разом із тим Україна має великий потенціал біомаси, доступної для виробництва альтернативної енергії (О.В. Трибой [2]), та сприятливі природно-кліматичні умови для розвитку і виробництва альтернативних видів палива та відновлюваної енергії [14-15]. Будучи аграрно розвинутою, в Україні наявно достатньо можливостей для забезпечення енергетичної незалежності та зростання конкурентоспроможності економіки за рахунок використання потенціалу біомаси сільськогосподарських та швидкозростаючих енергетичних культур (Р. Титко [10]). Водночас розвиток біоенергетики в Україні не повинен завдавати шкоди навколишньому природному середовищу, орієнтуючись лише на сталість та економічні переваги (Н.В. Мельник [4]).

Передові технології виробництва біопалива досліджували J.J. Cheng, G.R. Timilsina [11], тоді як Р. Мс Kendry [12] розглядав технології перетворення енергії з акцентом на

виробництво газоподібного палива як альтернативу газу та використання у газових двигунах для виробництва електроенергії. Комплексні дослідження найбільш застосовуваних джерел відновлювальної енергії (сонячної, геотермальної, водної, вітрової та енергії біомаси) в країнах ЄС, Польщі, Україні проводив Р. Титко. Розширений аналіз існуючого потенціалу відновлювальних джерел енергії в Україні (з урахуванням загального та територіального їх розподілу) дозволив визначити його перспективи розвитку [10].

Разом із тим питання концептуального підходу щодо розробки засад ефективного функціонування енергетично незалежних сільських територій потребують подальших досліджень.

Мета статті – визначити й обґрунтувати концептуальні засади створення та ефективного функціонування енергетично незалежних сільських територій з метою досягнення стану рівноваги і сталого довгострокового розвитку їх еколого-соціо-економічної системи.

Виклад основних результатів дослідження. Варто зауважити, що на сьогодні енергоефективність сільських територій значною мірою залежить від залучення альтернативних джерел енергії шляхом впровадження новітніх технологій з використанням сонця, вітру, води та біомаси. Це пов'язано з тим, що відбувається вичерпання запасів органічних видів палива, різко зростають ціни на них за умов зниження рівня життя населення (особливо в сільській місцевості), недосконала та низька ефективність технологій їхнього використання, шкідливий вплив на довкілля, наслідки якого останнім часом все більше турбують світову спільноту.

До відновлюваних джерел енергії відносять: гідроелектростанції (великі, середні та малі), геотермальну, сонячну, фотоелектричну та теплову енергію, енергії припливів, хвиль океану, вітру, тверду біомасу, гази з біомаси, рідкі біопалива та відновлювані муніципальні відходи, а також теплову енергію, що «створюється» завдяки тепловим насосам, торф, шахтний метан та вторинні джерела енергії, такі як скидне тепло, промислові відходи, тиск доменного і природного газу під час його транспортування [5].

Поки що частка відновлюваних джерел енергії у виробництві енергії у світі незначна, але їх потенціал на кілька порядків пе-

ревищує рівень світового споживання паливно-енергетичних ресурсів. Темпи зростання обсягів виробництва відновлюваних джерел енергії також значно перевищують аналогічні для традиційних видів енергії.

Отже, слід розглянути доцільність використання існуючих альтернативних джерел енергії для забезпечення енергетичної незалежності сільських територій через переваги та недоліки від їх застосування [1, 5, 10]:

1. Вітрова енергія:

- переваги: 1) є екологічно чистим способом вироблення енергії. Не забруднює атмосферу, не споживає палива і не спричинює теплового забруднення довкілля; 2) максимальне ефективне використання енергії вітру в Україні, дасть можливість щорічно виробляючи 5,71 млн МВт-год, забезпечити 2,5% загального річного електроспоживання в Україні;

- недоліки: 1) низька окупність проектів будівництва вітряків, які доцільно зосереджувати на узбережжях Чорного і Азовського морів, у степових районах, а також у горах Криму і Карпат; 2) вітрові електростанції створюють шум високої частоти, тому потребують великих земельних ділянок для свого розміщення, а також заважають ближнім населеним пунктам; 3) генератори великих вітродвигунів обертаються зі швидкістю близько 30 обертів за секунду, що може заважати прийому телебачення на відстані до 1,6 км.

2. Енергія Сонця:

- переваги: 1) загальнодоступність і невичерпність джерела; 2) теоретично, повна безпека для навколишнього середовища;

- недоліки: 1) через відносно невелику величину сонячної постійної енергії для сонячної енергетики потрібне використання великих площ землі під електростанції, проте фотоелектричні елементи на великих сонячних електростанціях встановлюються на висоті 1,8-2,5 метра, що дозволяє використовувати землі під електростанцією для сільськогосподарських потреб, наприклад, для випасу худоби; 2) потік сонячної енергії на поверхні Землі надто залежить від широти і клімату; 3) залежність потужності сонячної електростанції від часу доби і погодних умов; 4) висока ціна сонячних фотоелементів; 5) фотоелементи містять отруйні речовини, наприклад, свинець, кадмій, галій, миш'як тощо.

3. Мала гідроенергетика:

- переваги: 1) постійно поновлюваний самою природою запас енергії; 2) простота

експлуатації; 3) найменша собівартість виробництва електроенергії; 4) відсутність забруднення навколишнього середовища; 5) поліпшення умови роботи річкового транспорту;

- недоліки: затоплення великих площ родючих земель під водосховища.

4. Біопаливо та біомаса:

- переваги: 1) використання відходів виробництва для отримання екологічно чистої енергії; 2) зіставні суми витрат на виробництво електро- і теплоенергії в біогазових установках з традиційними енергоносіями; 3) диверсифікація джерел енергопостачання; 4) зменшення емісії CO₂ до атмосфери через часткову відмову від використання традиційних джерел енергії; 5) поліпшення санітарно-гігієнічного стану сільських територій; 6) заміщення штучних добрив натуральним гноєм; 7) підвищення ефективності виробництва екологічного продовольства; 8) утворення нових робочих місць, збільшення окупності сільськогосподарської продукції; 9) безвідходність технології;

- недоліки: низька економічна ефективність деяких видів біопалива (наприклад, біодизеля з ріпакової олії).

5. Геотермальна енергетика:

- переваги: 1) постійно поновлюваний самою природою запас енергії; 2) використовується в теплицях, промисловості, в рибному господарстві;

- недоліки: 1) низька термодинамічна якість; 2) необхідність використання тепла біля місця видобування; 3) вартість спорудження свердловин зростає зі збільшенням глибини; 4) використання цієї енергії створює екологічні проблеми, наприклад, емісія шкідливих газів, що вивільняються з георідини (сірководень), також загрозу для здоров'я становить радон, продукт розпаду радіоактивного урану, що видобувається разом із парою з геотермального джерела.

З метою введення в дію альтернативних джерел енергії для забезпечення енергетичної незалежності сільської території необхідно виконати певні етапи:

1) визначення місцевих джерел альтернативної енергії для окремих інфраструктурних об'єктів та їх аналіз за критеріями еколого-соціо-економічної ефективності;

2) розробка планів виконання проектів за кожним об'єктом інфраструктури;

3) ведення переговорів і збору підтвердження вартості необхідного обладнання, термінів та умов поставки всіх його елементів;

4) підписання угод з інвесторами та поставачальниками й актуалізація повного плану фінансування реалізації проектів з впровадження альтернативних джерел енергії;

5) замовлення доставок і монтаж обладнання згідно з планами виконання проектів, підготовка території під забудови об'єктів альтернативних джерел енергії, вирішення можливих місцевих перешкод, налагодження під'їзних шляхів, під'єднання до енергетичних мереж;

6) монтаж обладнання та підбір сервісних організацій, підготовка обслуговуючого персоналу;

7) отримання концесії на виробництво і можливий продаж електроенергії;

8) підписання угоди на поставку енерго-ресурсів до місцевої електромережі, принципів розрахунків;

9) визначення величини можливих податків, що сплачуватимуться з будівництва об'єктів із постачання альтернативних джерел енергії.

Таким чином, для більшості сільських територій в Україні найефективнішими альтернативними джерелами енергії з урахуванням еколого-соціо-економічних критеріїв є використання енергії біомаси. Відповідно до Державного класифікатора будівель і споруд [3] визначено, що вони можуть бути забезпечені не тільки енергією з традиційних джерел, а й з альтернативних у різних пропорціях (рис. 1).

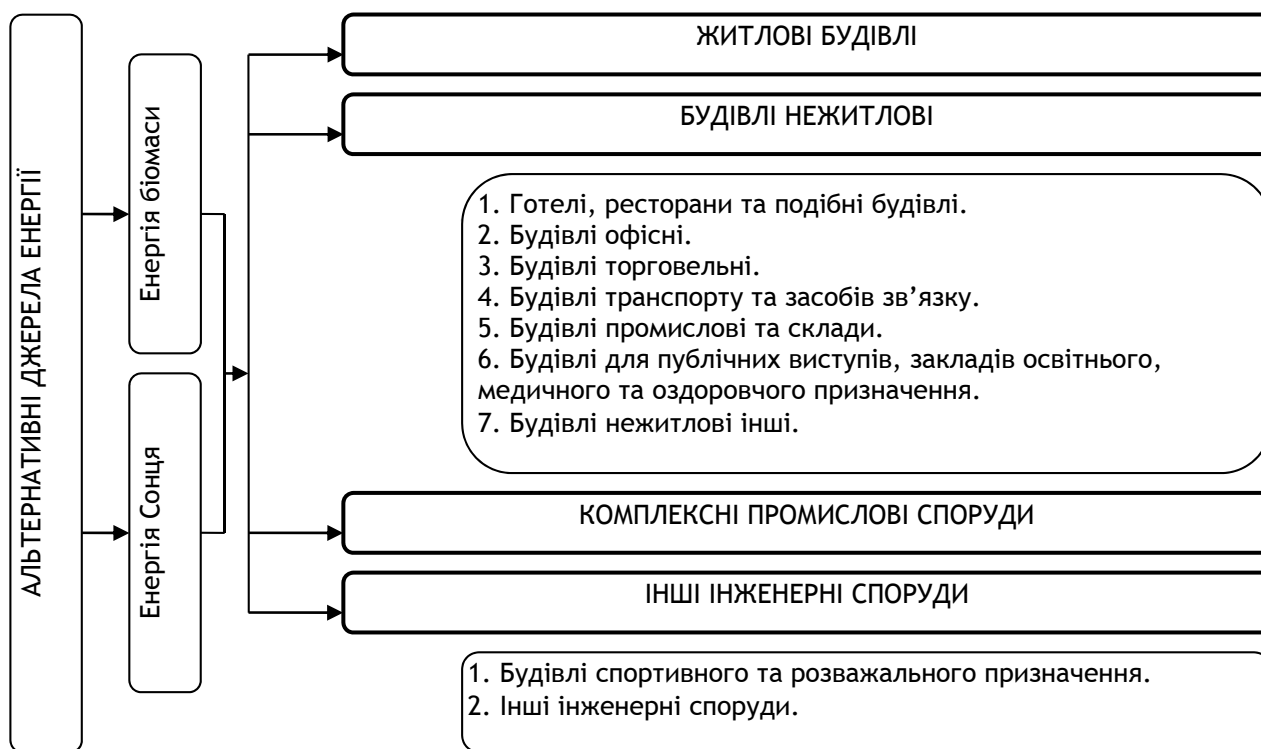

Рис. 1. Напрями використання альтернативних джерел енергії для забезпечення будівель і споруд сільської території

Джерело: Авторська розробка.

Енергетична незалежність сільських територій, зазвичай, ґрунтується на використанні біомаси [13], сучасні ресурси якої можна спрямовувати як на власні потреби, так і реалізовувати, отримуючи додаткові фінансові ресурси для подальшого розвитку сільської території:

1. Зернові культури (неякісне зерно протягом його вегетації, збору, зберігання й обробки).

2. Деревина (сухі поліна і зелена тріска).

3. Солома (деякі сорти соломи, серед яких ріпакова, що іншого використання, як для спалювання, не мають).

4. Відходи після обробки (висівки, відходи з очищення зерна, трести з льону і конопель тощо; гранулювання цих матеріалів забезпечує максимальну додану вартість).

5. Енергетичні рослини (однорічні (коноплі, тритикале, сорго) та багаторічні (міска-

нтус, червоне просо, докісточник тростиний) і дерева (верба, тополя).

6. Сіно (лише у гранульованому вигляді).

Ефективність використання біомаси як альтернативного джерела енергії підтверджується такими практичними даними [6]:

1) біомаси, зібраної приблизно з 1,5 га землі, достатньо для опалення одного сімейного будинку;

2) кожен будинок, в якому спалюють біомасу, привносить додатковий дохід у галузь рослинництва в регіоні;

3) за даними європейської статистики частка біомаси у загальних витратах енергії: Австрія - 21%; Данія - 28; Швеція - 35%.

У цілому впровадження об'єктів альтернативної енергетики в селах забезпечує [15]:

- підвищення енергетичної та економічної незалежності;
- зниження енергоємності виробництва;
- ефективне використання паливно-енергетичних ресурсів;
- зменшення обсягів залучених традиційних паливно-енергетичних ресурсів;
- створення ринку енергозберігаючого і наукового обладнання, відповідної техніки та технологій;
- технічне і технологічне переоснащення виробництва;
- конкурентоспроможність вітчизняних товарів;
- підвищення добробуту громадян;
- підвищення рівня зайнятості населення;
- підвищення рівня безпеки праці та культури виробництва;
- покращення стану здоров'я людей;
- зменшення обсягів шкідливих викидів у довкілля;
- відтворення природних ресурсів;
- підвищення рівня екологічної безпеки.

Звідси, для створення й ефективного функціонування енергетично незалежних сільських територій необхідно розробляти і впроваджувати інноваційні технології та рішення, які ґрунтуються на триєдиній концепції сталого розвитку, що забезпечує збалансовану динамічну рівновагу протягом певного проміжку часу між компонентами інтегрованої еколого-соціо-економічної системи. Його мета полягає в пошуку парадигми об'єднання поліпшення стану навколишнього середовища сільських територій з їх економічним зростанням і підвищенням життєвого рівня населення. Теорія сталого розвитку

ґрунтується на альтернативних цінностях, методах, переконаннях, ніж економічне зростання, що ігнорує екологічну небезпеку внаслідок розвитку за екстенсивною та інтенсивною моделями.

Розроблений з урахуванням цієї концепції комплекс заходів стимулюючого характеру повинен сприяти досягненню стану рівноваги і сталого довгострокового розвитку еколого-соціо-економічної системи сільських територій, передбачаючи досягнення:

- сталого розвитку як стратегічної мети;
- динамічної рівноваги;
- оптимального співвідношення якісних і кількісних характеристик;
- взаємозв'язку між екологічною, соціальною та економічною сферами, тобто досягнення конкурентоспроможності;
- здатності до самовідтворення і недопущення дії дестабілізуючих факторів, а саме досягнення безпеки сталого розвитку.

Зважаючи на наведене вище, можна стверджувати, що найповніше триєдиній концепції сталого розвитку сільських територій відповідає модель розвитку їх енерго-незалежності та енергоефективності, яка ґрунтується на наступних напрямках (рис. 2).

Таким чином, на сучасному етапі розвиток сільських територій насамперед визначає екологічний фактор. Стає очевидним вплив екологічних умов усіх без винятку компонентів соціуму та економіки не тільки на поточний і короткостроковий їх розвиток, а й визначає довгостроковість сталого розвитку.

Саме це вказує на необхідність розробки нової інноваційної еколого-економічної концепції для сільських територій, розвиток і реалізація якої на практиці законодавчими та виконавчими структурами сприятиме «екологізації» мислення і перегляду багатьох стереотипів у процесах прийняття еколого орієнтованих рішень.

Сьогодні інноваційний розвиток сільських територій, в першу чергу, ґрунтується на заміщенні традиційних джерел енергії альтернативними та відновлювальними. Впровадження енергоефективних технологій та рішень збільшить енергонезалежність сільських територій, що полегшить вирішення багатьох гострих соціальних проблем, а також забезпечить швидкий розвиток нового бізнесу і створить величезний ринок для новітніх вітчизняних науково-технічних розробок у різних напрямках.

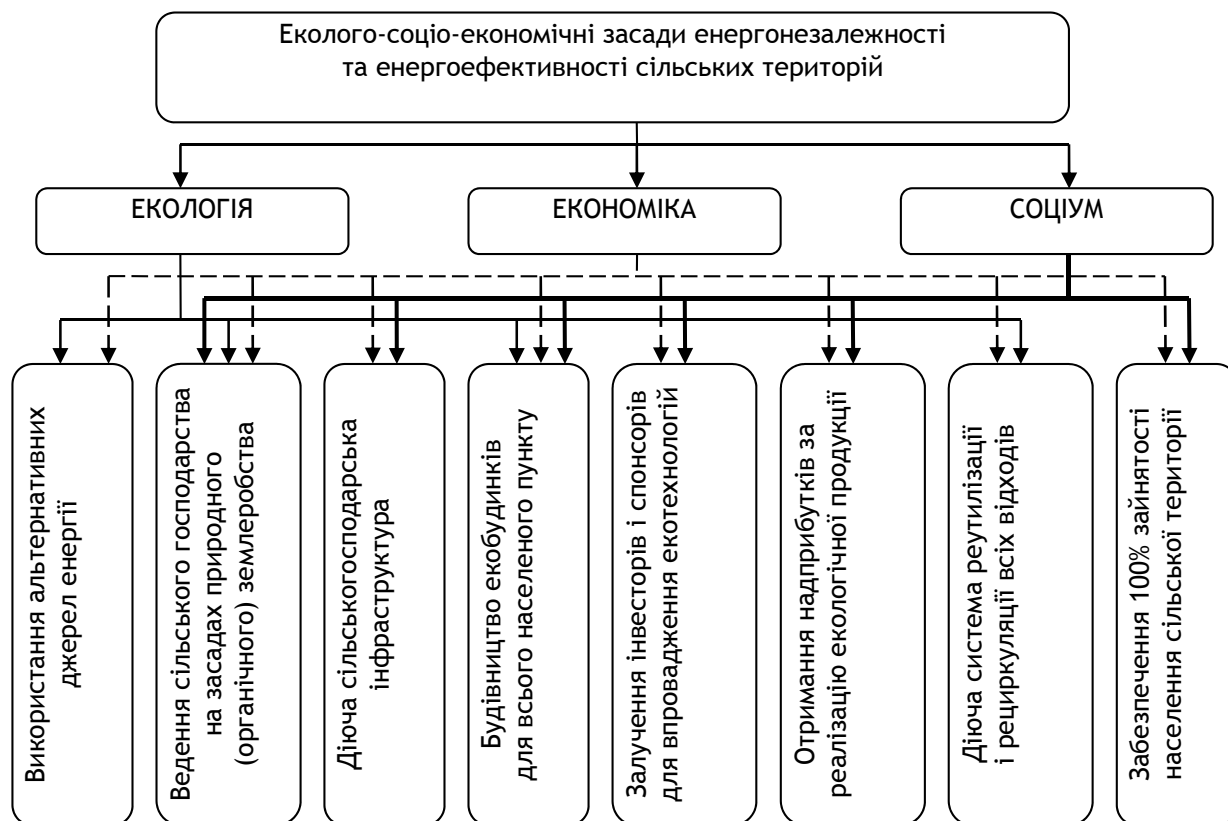

Рис. 2. Взаємозв'язок і синергетичний ефект складових розвитку енергоне­залежності та енергоефективності сільських територій

Джерело: Авторська розробка.

Висновки. На сьогодні заміщення традиційних джерел енергії на альтернативні та поновлювані має підтримку в усьому світі. Тому концепція створення енергетично незалежних сільських територій в Україні є досить актуальною та реальною, що дозволить забезпечити їх стабільний розвиток.

Крім того, створення такого енергоне­залежного села полегшить вирішення багатьох гострих соціальних проблем, а також

забезпечить швидкий розвиток нового бізнесу та величезний ринок для новітніх вітчизняних науково-технічних розробок у різних напрямках, включаючи альтернативну енергетику, утилізацію відходів, «smart house» з використанням інформаційних технологій, які на даний час не мають реального попиту в Україні. Великий попит на якісні оздоблювальні матеріали сприятиме розвитку їх вітчизняного виробництва.

Список бібліографічних посилань

1. Альтернативні палива та інші нетрадиційні джерела енергії : підруч. / Адаменко О., Височанський В., Лютко В., Михайлів М. ; за ред. В. Лютко ; Ін-т менедж. та економіки. Івано-Франківськ, 2000. 255 с.
2. Аналіз критеріїв сталого розвитку біоенергетики / Г.Г. Гелетуха, Т.А. Железна, О.В. Трибой, А.І. Баштовий. Аналітична записка Біоенергетичної асоціації України. 2016. № 17. 35 с.
3. Державний класифікатор будівель і споруд. Київ : Держстандарт України, 2000. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/va507565-00>.
4. Мельник Н. В. Біоенергетика і навколишнє природне середовище. Економіка АПК. 2011. № 1. С. 70-73.
5. Петрук В. Г., Коцюбинська С. С., Мацюк Д. В. Аналіз сучасного стану альтернативної енергетики та рекомендації по екологізації паливно-енергетичного комплексу України. 2011. URL : <http://eco.com.ua/category/materiali-konferentsii/ii-ii-vseukrainskii-zizd-ekologiv-z-mizhnarodnoyu-uchastyu>.
6. Продажа энергии из биомассы, эксплуатация энергогенерирующего оборудования была, есть и будет интересной. 2015. URL : http://www.verner.com.ua/verner_offer.

References

1. Adamenko, O., Vysochanskyi, V., Lotko, V., & Mykhailiv, M. (2000). *Alternatyvni palyva ta inshi netradytsiini dzhерela enerhii : pidruch. [Alternative fuels and other non-traditional energy sources: tutorial]*. V. Lotko (Ed.). Ivano-Frankivsk: In-t menedzh. ta ekonomiky [In Ukrainian].
2. Heletukha, H.H., Zheliezna, T.A., Tryboi, O.V., & Bash-tovyi, A.I. (2016). Analiz kryteriiv staloho rozvytku bioener-hetyky [Analysis of the criteria for the sustainable development of bioenergy]. *Analitichna zapyska Bionerhetychnoi asotsiatsii Ukrainy*, 17, p. 35 [In Ukrainian].
3. *Derzhavnyi klasyfikator budivel i sporud [State classifier of buildings and structures]*. (2000). Kyiv: Derzhstandart Ukrainy. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/va507565-00> [In Ukrainian].
4. Melnyk, N.V. (2011). Bioenerhetyka i navkolyshnie pryrodne seredovyshche [Bioenergetics and environment]. *Ekonomika APK*, 1, pp. 70-73 [In Ukrainian].

7. Розвиток економіки сільського господарства України в 2011-2015 рр. : наукова доповідь / Гадзало Я. М., Лупенко Ю. О., Пугачов М. І. та ін. ; за ред. Ю. О. Лупенка. Київ : ННЦ «ІАЕ», 2016. 546 с.

8. Стратегічні напрями розвитку сільського господарства України на період до 2020 року ; за ред. Ю. О. Лупенка, В. Я. Месель-Веселяка. Київ : ННЦ «ІАЕ», 2012. 182 с.

9. Стратегічні напрями сталого розвитку сільських територій за період до 2020 року / Лупенко Ю. О., Малік М. Й., Булавка О. Г. та ін. ; за ред. Ю. О. Лупенка та О. Г. Булавки. Київ : ННЦ «ІАЕ», 2013. 74 с.

10. Тутко Р., Калініченко В. Відновлювальні джерела енергії (досвід Польщі та України) : посіб. Варшава - Краків - Полтава : Вид-во OWG. 2010. 534 с.

11. Cheng J. J., Timilsina G. R. Advanced biofuel technologies: status and barriers. *Policy Research Working Paper*. Washington : World Bank, 2010. [http://dx.doi.org/10.1596/1813-9450\(01\)00119-5](http://dx.doi.org/10.1596/1813-9450(01)00119-5).

12. Peter Mc Kendry. Energy production from biomass (part 2): conversion technologies. *Bioresource Technology*. Vol. 83, Issue 1, May 2002, P. 47-54. [https://doi.org/10.1016/S0960-8524\(01\)00119-5](https://doi.org/10.1016/S0960-8524(01)00119-5).

13. Stand-alone hybrid energy system for sustainable development in rural India / Sharma R. & Goel S. *Environment Development and Sustainability*. 2016. Vol. 18 (6). P. 1601-1614.

14. The formation of the management system of ecological, social, and economic development of rural territories using the experience in European Union / Gorb, O., Yasnolob, I., Dedukhno, A., and Kaliuzhna, Yu. *Journal of Environmental Management and Tourism*, 2017. Vol. 8 (3). P. 516-528. URL : <http://journals.aserspublishing.eu/jemt/article/view/1374>.

15. The Innovative Model of Energy Efficient Village under the Conditions of Sustainable Development of Ecological Territories / Yasnolob I., Chayka T., Gorb O., Demianenko N., Protas N., Halinska T. *Journal of Environmental Management and Tourism*. 2018. Vol. 3(27). P. 648-658. URL : <https://journals.aserspublishing.eu/jemt/article/view/2272>.

5. Petruk, V.H., Kotsiubynska, S.S., & Matsiuk, D.V. (2011). Analiz suchasnoho stanu alternatyvnoi enerhetyky ta rekomendatsii po ekolohizatsii palyvno-enerhetychnoho kompleksu Ukrainy [Analysis of current state of alternative energy and recommendations on ecologization of the fuel and energy complex of Ukraine]. Retrieved from: <http://eco.com.ua/category/materiali-konferentsii/ii-ii-vseukrainskii-zid-ekologiv-z-mizhnarodnoyu-uchastyu> [In Ukrainian].

6. Prodazha jenerghii iz biomassy, jekspluatacija jenergo-generirujushhego oborudovanija byla, est i budet interesnoj [Sale of energy from biomass, the operation of power generating equipment always was and will be interesting]. (2015). Retrieved from: <http://www.verner.com.ua/verneroffer> [In Russian].

7. Hadzalo, Ya.M., Lupenko, Yu.O., Puhachov, M.I., et al. (2016). Rozvytok ekonomiky silskoho hospodarstva Ukrainy v 2011-2015 rr. : naukova dopovid [Development of the economy of agriculture of Ukraine in 2011-2015: scientific report]. Yu.O. Lupenko (Ed.). Kyiv: NNTs "IAE" [In Ukrainian].

8. Lupenko, Yu.O. & Mesel-Veseliak, V.Ya. (Eds.) (2012). *Stratehichni napriamy rozvytku silskoho hospodarstva Ukrainy na period do 2020 roku* [Strategic directions of development of agriculture of Ukraine for the period up to 2020]. Kyiv: NNTs "IAE" [In Ukrainian].

9. Lupenko, Yu.O., Malik, M.Y., Bulavka, O.H., et al. (2013). *Stratehichni napriamy staloho rozvytku silskykh terytorii za period do 2020 roku* [Strategic directions for sustainable development of rural areas for the period up to 2020]. Yu.O. Lupenko & O.H. Bulavka (Eds.). Kyiv: NNTs "IAE" [In Ukrainian].

10. Tytko, R. & Kalinichenko, V. (2010). *Vidnovliuvalni dzherela energhii (dosvid Polshchi ta Ukrainy) : posib* [Renewable energy sources (experience of Poland and Ukraine): manual]. Varshava - Krakiv - Poltava: Vyd-vo OWG [In Ukrainian].

11. Cheng, J.J. & Timilsina, G.R. (2010). Advanced biofuel technologies: status and barriers. *Policy Research Working Paper*. Washington: World Bank. Retrieved from: <http://dx.doi.org/10.1596/1813-9450-5411> [In English].

12. McKendry, P. (2002). Energy production from biomass (part 2): conversion technologies. *Bioresource Technology*. Vol. 83, Issue 1, pp. 47-54. Retrieved from: [https://doi.org/10.1016/S0960-8524\(01\)00119-5](https://doi.org/10.1016/S0960-8524(01)00119-5) [In English].

13. Sharma, R. & Goel, S. (2016). Stand-alone hybrid energy system for sustainable development in rural India. *Environment Development and Sustainability*, 18 (6), pp. 1601-1614 [In English].

14. Gorb, O., Yasnolob, I., Dedukhno, A., & Kaliuzhna, Yu. (2017). The formation of the management system of ecological, social, and economic development of rural territories using the experience in European Union. *Journal of Environmental Management and Tourism*, 8 (3), pp. 516-528. Retrieved from: <http://journals.aserspublishing.eu/jemt/article/view/1374> [In English].

15. Yasnolob, I., Chayka, T., Gorb, O., Demianenko, N., Protas, N., & Halinska, T. (2018). The innovative model of energy efficient village under the conditions of sustainable development of ecological territories. *Journal of Environmental Management and Tourism*, 3(27), pp. 648-658. Retrieved from: <https://journals.aserspublishing.eu/jemt/article/view/2272> [In English].

Yasnolob I.O., Chaika T.O., Horb O.O., Radionova Ya.V. Conceptual foundations of effective functioning of energy independent rural areas

The purpose of the article is to determine and justify conceptual foundations of creating and effective functioning of energy independent rural areas aimed at achieving equilibrium position and sustainable long-term development of their ecological, social, and economic system.

Research methods. In the research process the following scientific methods were used: historical-dialectical (using existing alternative energy sources); analysis and synthesis (determining advantages and disadvantages of renewable energy sources); theoretical search and abstract-logical (determining directions of using alternative energy sources for supply to buildings and constructions in rural areas); modeling (formulating ecological, social, and economic foundations of energy independence and energy efficiency of rural areas).

Research results. Topicality of using existing alternative energy sources for ensuring energy independence of rural areas through advantages and disadvantages of their using was substantiated in the article. Stages, which are necessary to conduct for ensuring energy independence of a rural area, were determined. Taking into account ecological, social, and economic criteria of using biomass and solar energy, directions of using alternative energy sources for supply to buildings and constructions in rural areas were suggested.

Prospects for using biomass in providing energy independence of rural areas together with possibility of obtaining additional financial resources for their further development were considered. Practical data concerning efficiency of using biomass as an alternative energy source were given.

Elements of scientific novelty. Directions of using biomass and solar energy for supply to buildings and constructions in rural areas, taking into account ecological, social, and economic criteria, were suggested. Positive impact of introducing objects of alternative power engineering in villages was determined. Directions, on which the triune concept of sustainable rural development was based, taking into account ecological, social, and economic components, were revealed.

Practical significance. Expediency of using existing alternative energy sources for ensuring energy independence of rural areas through advantages and disadvantages of their using was considered. Stages, which are necessary to perform for ensuring energy independence of rural areas, were disclosed. Prospects for using biomass in ensuring energy independence of rural areas together with possibility for obtaining additional financial resources for their further development were substantiated. Figs.: 2. Refs.: 15.

Keywords: energy independence; energy efficiency; energy intensity; rural areas; energy saving; alternative energy sources; biomass.

Yasnolob Ilona Oleksandrivna - candidate of economic sciences, senior lecturer of the department of entrepreneurship and law, Poltava State Agrarian Academy (1/3, Skovorody st., Poltava)

E-mail: ilona.yasnolob@pdaa.edu.ua

Chaika Tetiana Oleksandrivna - candidate of economic sciences, associate professor (docent) of V.I. Sazanov's department of agriculture and agrochemistry, Poltava State Agrarian Academy (1/3, Skovorody st., Poltava)

E-mail: tetyana.chajka@pdaa.edu.ua

Horb Oleh Oleksandrovych - candidate of agricultural sciences, associate professor (docent), professor of the department of ecology, environmental protection and sustainable use of nature, Poltava State Agrarian Academy (1/3, Skovorody st., Poltava)

E-mail: oleg.gorb@pdaa.edu.ua

Radionova Yana Viktorivna - competitor for philosophy doctor degree of the department of finance and credit, Poltava State Agrarian Academy (1/3, Skovorody st., Poltava)

E-mail: yana_radionova89@ukr.net

Яснолоб І.А., Чайка Т.А., Горб О.А., Радіонова Я.В. Концептуальні основи ефективного функціонування енергетично незалежних сільських територій

Цель статьи - определить и обосновать концептуальные основы создания и эффективного функционирования энергетически независимых сельских территорий с целью достижения состояния равновесия и устойчивого долгосрочного развития их эколого-социо-экономической системы.

Методика исследования. Методологической основой исследования были следующие научные методы: историко-диалектический (использование существующих альтернативных источников энергии), анализа и синтеза (определение преимуществ и недостатков возобновляемых источников энергии), теоретический поиск и абстрактно-логический (определение направлений использования альтернативных источников энергии для обеспечения зданий и сооружений сельской местности), моделирования (формулирование эколого-социо-экономических основ энергонезависимости и энергоэффективности сельских территорий).

Результаты исследования. Обоснована актуальность использования существующих альтернативных источников энергии для обеспечения энергетической независимости сельских территорий через преимущества и недостатки от их применения. Определены этапы, которые необходимо осуществить для обеспечения энергетической независимости сельской территории. Учитывая эколого-социо-экономические критерии использования энергии биомассы и энергии Солнца предложены направления использования альтернативных источников энергии для обеспечения зданий и сооружений сельской территории.

Рассмотрена перспективность использования биомассы в обеспечении энергетической независимости сельских территорий с возможностью получения дополнительных финансовых ресурсов для дальнейшего их развития. Приведены практические данные по эффективности использования биомассы как альтернативного источника энергии.

Элементы научной новизны. Предложены направления использования энергии биомассы и энергии Солнца для обеспечения зданий и сооружений сельской территории с учетом эколого-социо-экономических критериев. Установлено положительное влияние внедрения объектов альтернативной энергетики в селах. Выявлены направления, на которых основывается триединая концепция устойчивого развития сельских территорий с учетом экологических, экономических и социальных составляющих.

Практическая значимость. Проанализирована целесообразность использования доступных местных альтернативных источников энергии для обеспечения энергетической независимости сельских территорий через преимущества и недостатки от их применения. Раскрыты этапы, которые необходимо осуществить для обеспечения энергетической независимости сельской территории. Обоснована перспективность использования биомассы в обеспечении энергетической независимости сельских территорий с возможностью получения дополнительных финансовых ресурсов для дальнейшего их развития. Илл.: 2. Библиогр.: 15.

Ключевые слова: энергонезависимость; энергоэффективность; энергоемкость; сельские территории; энергосбережение; альтернативные источники энергии; биомасса.

Яснолоб Ілона Александровна - кандидат економічних наук, старший преподаватель кафедры підприємства і права, Полтавська державна аграрна академія (г. Полтава, ул. Г.Сковорода, 1/3)

E-mail: ilona.yasnolob@pdaa.edu.ua

Чайка Тетяна Александровна - кандидат економічних наук, доцент кафедри землеробства і агрохімії імені В.І. Сазанова, Полтавська державна аграрна академія (г. Полтава, ул. Г.Сковорода, 1/3)

E-mail: tetyana.chajka@pdaa.edu.ua

Горб Олег Александрович - кандидат сільськогосподарських наук, доцент, професор кафедри екології, охорони навколишнього середовища і сбалансованого природопольовання, Полтавська державна аграрна академія (г. Полтава, ул. Г.Сковорода, 1/3)

E-mail: oleg.gorb@pdaa.edu.ua

Радіонова Яна Вікторівна - соискатель научной степени доктора философии кафедры финансов и кредита, Полтавська державна аграрна академія (г. Полтава, ул. Г. Сковорода, 1/3)

E-mail: yana_radionova89@ukr.net

Стаття надійшла до редакції 30.08.2018 р.

Фахове рецензування: 19.02.2019 р.

Бібліографічний опис для цитування:

Яснолоб І. О., Чайка Т. О., Горб О. О., Радіонова Я. В. Концептуальні засади ефективного функціонування енергетично незалежних сільських територій. *Економіка АПК*. 2019. № 3. С. 115 — 122.

* * *